

Din Anlayışımızdaki Sorunlar ve Kaynakları

Din Anlayışımızdaki
Sorunlar ve Kaynakları

ÇALIŞTAYI

ÇALIŞTAYI

Türkiye İlahiyatçılar Birliği Vakfı Yayınları-4

DİN ANLAYIŞIMIZDAKİ SORUNLAR VE KAYNAKLARI ÇALIŞTAYI

Türkiye İlahiyatçılar Birliği Vakfı Yayınları- 4

Ankara 2020

ISBN:

Kapak/Sayfa Düzeni

Biçer YILDIRIM

Baskı & Cilt

Berikan Ofset Matbaa
Y.Mahalle-Gersan/ANKARA
Matbaa Sertifika No: 47109

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	5
------------	---

ÇALIŞTAY AÇILIŞ KONUŞMASI

Prof. Dr. Mustafa BAŞ (Mütevelli Heyet Başkanı)	9
---	---

OTURUMLAR AÇILIŞ KONUŞMASI

Prof. Dr. Mustafa ERDEM (A.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Oturum Başkanı).....	13
--	----

KONU BAŞLIĞI YOK

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM (Osman Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı).....	29
--	----

“İSLAM’I ANLAMA, SUNMA VE YAŞAMADA GÜNCEL SORUNLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME”

Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi).....	45
--	----

DİN ANLAYIŞIMIZ ÜZERİNE SORUNLAR VE KAYNAK- LARI

Prof. Dr. Recep KILIÇ (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakül- tesi Öğretim Üyesi)	61
---	----

TÜRKİYE’DEKİ İSLAM PRATİĞİNİN SOSYO-KÜLTÜREL ETKENLERİ

Prof. Dr. Niyazi AKYÜZ (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fa- kültesi Öğretim Üyesi).....	81
---	----

DİN ANLAYIŞIMIZ VE OLUŞUM SÜRECİ

Prof. Dr. Recai DOĞAN (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)..... 103

DİNİ, DİNİ METİNLERİ ANLAMA MESELESİ

Prof. Dr. Muammer ESEN (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)..... 111

KAPANIŞ KONUŞMASI

Prof. Dr. Mustafa ERDEM (Oturum Başkanı)..... 137

TEŞEKKÜR KONUŞMASI

Prof. Dr. Mustafa BAŞ (Mütevelli Heyet Başkanı) 157

ÖNSÖZ

Din toplumların hayatında en etkin rol oynayan kurumlardan biridir. Toplumların sosyal hayatlarının devamında huzur ve güven ortamını sağlayan kuralları koyan, bu kurallarla fertleri yönlendirerek erdemli toplumları oluşturmayı amaçlar. İslam tebliğ edildiği dönemden itibaren bu ana hedefi hayata geçirmeyi amaç edinmiş, Müslümanlar davranışları ile insanlara örnek olmaya çalışarak dinin yayılmasını sağlamışlardır. 16. asrın sonlarına kadar Müslüman bilim adamları tarafından hemen her konuda yazılan eserler ve yapılan araştırmalarla dünyayı aydınlatan bir rol üstlenmişlerdir. Endülüs Bölgesinde kurulan üniversiteler ve buralarda yetişen ilim adamları Batı Dünyasının aydınlanma dönemini başlatmıştır.

Zaman içinde otorite ve güç kaybı ile bilim ve sanatta da gerileme başlamış, Avrupa'nın içinden çıkmayı başardığı orta çağ karanlığı gibi bir dönemin içine girilmiştir.

19. yüzyılın sonlarından itibaren birçok İslam Ülkesinin sömürgeciler tarafından işgali, aksiyoner mesajlar içeren dini anlayışı tepkisel hale getirmiş, kelime anlamı barış olan İslam, terör ve karşı duruşlarla anılmaya başlanmıştır. İslami anlayışın karşı karşıya kaldığı güncel problemler için sunulan çözümler, bir kısım tarafından aidiyeti sebebiyle göz ardı edilmiş, kimilerince fonksiyonel olmadıkları gerekçesiyle, yine bazılarınca da geleneksel metot ve anlayışlarla çatıştığı için İslam dışı kabul edilerek reddedilmiştir.

Yüzyıllara uzanan bir süreç İslam ülkelerinde birlik ve beraberliğin temeli olması gereken dini, bölünme, parçalanma

ve düşmanlıkların ana sebebi haline getirmiştir. Müslümanlar din üzerinden birbirlerini itham ederek çatışmalar yaşamışlardır. Yapılan bilimsel çalışmalarda ileri sürülen tezler, gelenekçi ve modernist gibi sınıflandırmaları ortaya çıkarmıştır. Bu gruplar, birbirlerini en ağır ithamlarla suçlayarak taraftarlarını oluşturmaya başlamışlardır. İslam dünyasının yaşadığı bu çatışma ve gelişmelerden ülkemizde alması gereken payı almıştır. Bir tarafta kendisini Ehl-i Sünnet'in yegâne savunucusu gören ve kendi görüşlerine ters düşen her şeyi reddederek geleneği kut-sallaştıranlar, bir başka tarafta geleneği reddederek her şeyi Kur'an merkezli çözmeye çalışanlar, diğer bir tarafta ise Akif'in dediği gibi ilhamını Kur'an'dan alarak çağa İslami mesajları ulaştırma çabasında olanlar saflarını belirlemişlerdir. Bütün bunların temelinde de dinin anlaşılmasındaki sorunlar ve bu sorunların kaynaklandığı sebepler yer almıştır.

Türkiye İlahiyatçılar Birliği Vakfı olarak İslam âlemini yakından ilgilendiren bu problemlerin sebep ve çözüm yolları üzerine bir dizi çalıştay yapmayı kararlaştırdık. Bu çalıştayların başlangıcı olarak da ana temayı "Dini Anlayıştaki Sorunlar ve Kaynakları" başlığı olarak belirledik. Çalıştayta bildirilerin çözümlemeleri yapılarak oturumlara katılmış olan değerli hocalarımız tarafından gözden geçirilerek tek metin haline getirilmiştir. Metinler hocalarımız söz alma sıralarına göre tanzim edilmiş, devamında da izleyiciler tarafından yapılan katkılarla, bunlara verilen cevaplar metinlere ilave edilmiştir.

Türkiye İlahiyatçılar Birliği Vakfı Vakıf Mütevelli Heyeti adına öncelikle bu çalıştaya iştirak ederek değerli fikirleri ile katkıda bulunan ve bu kitabın oluşmasında emeği geçen hocalarımıza gönülden teşekkürü bir borç biliyorum. Yapılan görüşme kayda alınmasına ve çözümünün yapılmasına

öncülük eden Vakfımızın kuruluşunda da çok büyük emeği olan yakın zamanda Dâr-ı Bekâ'ya irtihal eden Diyanet İşleri Başkanlığı Başmüfettişi Harun ÖZDEMİRCİ'ye de Cenabı Allah'tan rahmet diliyorum.

Prof. Dr. Mustafa BAŞ

*Türkiye İlahiyatçılar Birliği Vakfı
Mütevelli Heyet Başkanı*

ÇALIŞTAY AÇILIŞ KONUŞMASI

Prof. Dr. Mustafa BAŞ

Mütevelli Heyet Başkanı

Kıymetli hocalarım, saygıdeğer arkadaşlar!

Malumunuz olduğu üzere, günümüzde en çok tartışılan ve gündem oluşturan konulardan bir tanesi farklı bakışlarla din anlatımlarıdır. Birçok televizyon kanalında yetkili ve yetkisiz birileri çıkarak konuşmalar yapmakta, kendi algısını sanki din imiş gibi nakletmekte, bu da toplumda bu alanda bir zihin karmaşasına sebebiyet vermektedir. Bu sebeple insanlar arasında birbirlerini ithamlar oluşmakta, bazıları kendilerini dinin sahibi olarak kabul etmektedir. Bunlar kendi kabulleri dışındakileri zaman zaman fasıklıkla, zaman zaman da küfürle itham edecek kadar ileri gitmekte, akademik ortamlarda yapılan söylemleri ve sahiplerini susturmaya çalışmaktadırlar. Bunları yaparken, geçmişte ve şimdi aidiyetlerinin bulunduğu siyasi mekanizmaları, siyasallaşmış kitleleri ve kontrolleri altındaki cemaatlerini baskı unsuru olarak kullanmaktadırlar.

18. yüzyıldan itibaren başlayan sanayi ve teknoloji alanındaki gelişmeler, insanlık tarihinde hızlı değişimler yaşanarak yeni sayfaların açılmasında etkin bir rol oynamış, 20. yüzyılın başından itibaren de giderek artan bir süratle insanlığı uzay çağına taşımıştır. Son otuz yıl içerisinde süratle ilerleyen bilim

ve teknoloji alanındaki gelişmeler ise dünyayı küresel bir köy haline dönüştürmüştür. Gelişen teknoloji, iletişim ve telekomünikasyon, ülkelerin arasındaki sınır ve mesafeleri ortadan kaldırmış, dünyanın en uçra köşesini evlerimizin içerisine kadar taşımıştır. Geçmişte bilinmeyen ekolojik çeşitlilikler, yeni buluşlar ve keşifler bugün gözler önüne serilmiştir. Ülkeler arasında farklı alanlarda ittifaklar yapılmış, sınırlar kaldırılarak ortak para birimleri kullanılmaya başlanmış, dünyanın herhangi bir bölgesinde cereyan eden bir olay, anında tüm dünyaca duyulabilir hale gelmiştir. Süratli bir şekilde seyreden bu değişimde, insan aklı her geçen gün yeni şeylere ulaşmış, inovatif buluşlarla piyasaya insan hayatını kolaylaştıracak yeni ürünler çıkmış ve gelişmeler hızını kesmeden sürdürmüştür.

Bu hızlı değişimin etkisi, bütün alanlarda olduğu gibi dini ve kültürel alanlarda da kendini göstermiştir. Dini problemler masaya yatırılarak tartışılmış, gelişen dünyanın sıkıntılarına çözüm üretecek cevaplar aranmıştır. Dün dini temele dayalı savaşları sürdürmek için ordu toplayanlar, bugün strateji değiştirerek dinler arası diyalogdan bahsetmeye başlamıştır. Kısaca uzay çağını yakalayan insanlık, bu gelişmelerle yeni bir uygarlık oluşturma çabası güderek, gelecek için projeler üretme çabasına girmiştir. Bazı Müslüman aydınlar, hamasi bir söylem olarak batı medeniyetinin tıkanıldığını ve bunun ancak İslam merkezli bir medeniyetle aşılabileceğini, gelecek asrın Müslümanların yıldızının parladığı asır olacağını dile getirmişlerdir. Ancak gönüllerimize hoş gelen bu gibi söylemler, İslam âleminin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal şartlar dikkate alındığında pek gerçekçi görülmemektedir.

Yeni dünya düzeninde İslam âleminin yerinin ne olduğunu ortaya koymak için, ilk dönemden itibaren İslam Medeniyete-

tini yücelten parametreleri, Müslüman ülkelerin bugün içinde bulunduğu genel durum, din algısı ve yapılması gereken konular ele alınmalıdır. Haşr Suresi 18. ayette Allah, "herkes yarın için nden ne hazırladığına bir baksın" buyurarak ileriye bakmayı, geleceği hazırlamayı emretmektedir. Bu hazırlığa temel olarak İslam kültürünün ana kaynağı Kur'an merkeze alınarak, sünnet ve içtihat anlayışı gözden geçirilmelidir. Yılların birikimi olan kültür mirası da, bu anlayışın yenilenmesinde mutlaka amil rol oynamalıdır. Kültür mirasının getirdiği din ve devlet anlayışı, siyasi ve sosyal yapılanma biçimi gibi birçok temel özellikler, gözden geçirilmeli, çağın ihtiyaçlarına uygun ve insanlık için talep edilebilen bir alternatif olabilecek hale getirilmelidir. İnsanlar, fetvalar ve kanaatler, zamanı ve zemini içinde değerlendirilmeli, bu değerlendirmelerden çıkan neticeler bugüne uygulanmalıdır. Kişilerin görüşleri din olarak algılanmamalı, İslam'ın tarihin bir dönemine bağlanması ve şahıslarla kaim olduğu anlayışından vazgeçilmelidir. Kısaca araştırmaya dayalı din anlayışına ynelinmeli, söylenebilecek görüşlere, problemlere yeni çözüm çalışmalarına tahammüllü olunmalı, verilecek cevaplar itham ve hakaret içermeksizin fikri alanda ortaya konulmalıdır.

Bu açıklamalar ışığında, toplumu ilgilendiren konularda mutedil görüşleri dile getirmenin bir görev olduğu şuuru ile hareket ederek Türkiye İlahiyatçılar Birliği Vakfı olarak ne yapabiliriz diye hocalarımızla bir istişare toplantısı tertipledik. Yapılan toplantıda problemin temeline inerek, anlayış farklılıklarının oluşması ile ilgili ana problemlerin çıkış kaynağını tartışmayı uygun bulduk. Bu problemlerin tespiti ve çözüm yollarıyla ilgili bir alıştay serisi başlatmayı kararlaştırdık. Bugün yapacağımız ilk alıştayımızda genel bir ereve çizerek problemler üzerine beyin fırtınası yapacağız. Devam edecek süreçte

ise dinin farklı ve spesifik alanlarında toplantılar yaparak İslami bilimlerin nasıl anlaşıldığı ve yorumlandığı konularında bir araya geleceğiz.

Türkiye İlahiyatçılar Birliği Vakfı olarak organize ettiğimiz bu çalıştayda bize destek veren ve katkıda bulunan siz değerli hocalarımıza çok teşekkür ediyorum. Prof. Dr. Mustafa ERDEM oturum başkanlığını yapacak. Konuşma süresi ve işleyişin nasıl yürüyeceğiyle ilgili bilgileri verecek. Bu çalışmaların sonucunun toplumumuza faydalı olacağını ve bir açılıma vesile olacağını düşünüyorum. Bu vesile ile Vakfımız adına tekraren başta hocalarımız olmak üzere bizimle beraber olan izleyicilere de teşekkürü bir borç biliyorum.

OTURUMLAR AÇILIŞ KONUŞMASI

Prof. Dr. Mustafa ERDEM

*A.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
Oturum Başkanı*

Ülkemiz, bütünüyle İslam alemi ve insanlık için hayırlara vesile olacak bir çalıştay düzenledikleri için, Türkiye İlahiyatçı-lar Birliği Vakfı Yöneticilerine ve onun değerli başkanı Sayın Doç. Dr. Mustafa Baş Bey'e huzurlarınızda çok teşekkür ederim.

Günümüzde bütün dünyada çeşitli din mensupları ara-sında dinin anlaşılma ve uygulanmasından kaynaklanan sorun-lar sarmalıyla karşı karşıya bulunmaktayız. Bu kargaşa üzüle-rek ifade etmek durumundayım ki İslam dünyasında ve ülke-mizde, dünya ve ahiretimiz, birlik ve huzurumuz açısından bü-yük tehditler oluşturmaktadır. Bu tehditler, İslam'ın en son din olması, yüzlerce yıllık birikim ve tecrübe sonucu bizlere ulaş-ması, farklı kültür ve coğrafyalarda müntesiplerinin bulunması yaşadığımız veya karşı karşıya kaldığımız sorunları çeşitlendi-rerek çoğaltmaktadır.

Bu çalıştay vesilesiyle hepsi birbirinden değerli bilim in-sanları, kendi uzmanlık alanlarıyla ilgili konularda, çok yararlı bilgiler verecekler. Burada yapacağınız katkılarınızdan dolayı, oturum başkanı olarak hepinize ayrı ayrı teşekkür ederim. Her bir güzide hocama söz vermeden önce müsaadenizle ben de konumuzla ilgili naçizane düşüncelerimi birkaç başlık altında arz edeceğim.

A- Diğer İlahi kaynaklı dinlerin yaşadığı sorunlar İslam için geçerli olur mu?

İslam, dinler ve insanlık tarihinde kaynakları itibariyle eşine rastlanmayacak şekilde bizlere ulaşmıştır. Aynı şekilde kıyamete kadar bütün insanlığın ortak değeri ve kurtuluş vesilesi olmaya devam edecektir.

Yahudilik ve Hristiyanlık İslam gibi ilahi kaynaklı dinlerdendir. Kur'an-ı Kerim de geçen "Ehli Kitap" kavramı bu özelliklerinden dolayı zaman zaman onların ikisi adına da kullanılmaktadır. Yine Kur'an-ı Kerim'in beyanına göre Hz. Musa, kendisine Tevrat kutsal kitap olarak verilmiş ve Yahudilere peygamber olarak gönderilmiştir. Hz. İsa, kendisine İncil kutsal kitap olarak verilmiş ve o da Yahudilere peygamber olarak gönderilmiştir. Fakat bu kutsal kitapların her ikisi de zamanla asli özelliklerini koruyamayarak tahrif edilmiştir. Ancak bu bozulmanın yanında Tevrat'ı kutsal kitap olarak kabul eden Yahudiler ile İncil'i kutsal kitap olarak kabul eden Hristiyanlar, orijinal metinlere paralel olarak kendileri yeni yeni kutsal kitaplar üretmiş, bunların Allah tarafından gönderilen kutsal metinler olduğunu iddia etmişlerdir. (Bakara, 2/79) Bu kitaplar zamanla Yahudi ve Hristiyanların hayatında Tevrat ve İncil'den daha etkin hale gelmişlerdir.

Günümüzde Yahudiler arasında Tevrat sembolik bir değer taşıırken, din adamları (Rabbiler) tarafından Tevrat metninin tefsirinden oluşturulan Talmut, geçen süreçte kutsal kitap haline getirilerek Yahudiliğin inanç, ibadet ve kültürel hayatında Tevrat'tan daha etkin bir konuma yükseltilmiştir. Benzeri bir şekilde Hz. İsa'ya indirilen İncil, zamanla kaybolmuş, bunun yerine Allah adına Matta, Markos, Luka ve Yuhanna gibi kişilerin yazdığı İnciller devreye girmiştir. Üstelik Hz. İsa

kendisi Yahudi olmasına rağmen İbranice yerine Aramca konuşuyorken, bu İncillerin Grekçe olması oldukça düşündürücüdür. İncillerin dil farkının yanında kendi aralarındaki içerik farklılıkları da bu kitabın orijinalliğinin kalamadığının başka bir kanıtı olsa gerektir. Hristiyan Kutsal Kitabı'nın üzerinde durulması gereken ve bence en önemli kısmı ise, Talmut örneğinde olduğu gibi, insanlar tarafından yazılan metinlerin Kutsal Kitap'ın bölümleri arasına sokularak Yeni Ahit adı altında kanonik hale gelmesidir.

Gerek Yahudilik, gerekse Hristiyanlıktaki son duruma bakıldığında şöyle bir manzara karşımıza çıkmaktadır. Allah'ın Hz. Musa ve Hz. İsa'nın şahsında Yahudi toplumu için gönderilen bu dinler ya kötü niyetli kişilerin gayretleri veya dinlerini daha iyi yaşanır hale getirmek isteyen kişilerin katkıları sonucu orijinalliklerini kaybederek bozulmuşlardır. Her iki dinin inanç ve uygulamalarına İlahi yerine beşeri unsurlar hâkim olmuştur.

Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim için böyle bir iddia müslim veya gayr-i müslim hiçbir kimse tarafından ileri sürülememiştir. Kur'an-ı kerim vahiy kâtipleri tarafından kayda geçirilmesi, hafızlar tarafından ezberlenmesi, Hz. Peygamberin sağlığında Cebrail (a.s.) ile birlikte mukabele edilmesi, namazlarda okunması gibi sebeplerle yanılğı/bozulma ihtimali olmadan günümüze gelmiştir. Diğer kutsal kitaplar insanlara/ din adamlarına emanet edildiği için (Maide, 5/44) onların başına gelenlerin Kur'an-ı Kerim'in başına gelmemesi için o, bizzat Yüce Allah tarafından korunmaya alınmıştır. (Hicr, 15/9)

Hz. Peygamberin Sünnetinin de dini ve kültürel hayatımızdaki etkileri dikkate alındığında, muhaddislerin ve din büyüklerinin onu her türlü şaibeden kurtarmak için olağanüstü özen ve gayret göstermeleri her türlü takdirin üzerindedir.

Şüphesiz bu hassasiyetin oluşmasında Hz. Peygamberin “Kim benim adıma bir yalan uydurursa, cehennemdeki yerine hazırlansın” (Buhari, İlim, 38) hadisinin etkisi büyüktür. Hz. Peygamberin hadislerinin toplanma, tasnif ve günümüze ulaştırılması konusundaki hassasiyet, Kur’an-ı Kerim hariç, hiçbir dinin kutsal kitabına nasip olmamıştır.

Günümüzde, müteşabih ayetler ve muhaddislerin özenle ayıklayıp kendi kitaplarına almadıkları, fakat çeşitli yol ve vesilelerle İslam kültürüne giren mevzu hadisler tartışmaların odağında yer almaktadır. Oryantalistlerin de katkılarıyla, ilgili/ilgisiz, bilen/bilmeyen, fakat dini sıfat taşımaktan mutlu görünen bazı kesimler tarafından, bu iki unsur esas alınarak, Kur’an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerin tamamı üzerinde bir yorum ve uygulama tartışmalarına zemin hazırlanmaktadır.

Bu tartışmalar farklı isimlerle, çeşitli seviyelerde günümüze kadar ulaşmıştır. Kökeninde farklı yorum ve gerekçeler bulunmaktadır. Günümüzde İslam şemsiyesi altında, Kur’an-ı Kerim ve Sünneti referans aldığını iddia eden yeni bir takım dini guruplar, cemaatler, akımlar oluşturulmakta ve her gurup kendisinin gerçek Müslüman olduğu varsayımı ile insanların dini duygularına tercüman olmaya ve kendilerine desteğini sağlamaya çalışmaktadır. Üzülerek belirtmek gerekirse geçmişte ve asrımızda İslam dünyasında din adına yaşanan bütün tartışmaların, çatışmaların, terör olaylarının, iktidar mücadelelerinin temelinde de bu görüş ayrılıkları yatmaktadır.

İslam’ı bir coğrafyanın, bir milletin veya bir zaman diliminin dini olarak kabul etmek çok yanlıştır. Onun böyle algılanması evrenselliğine, zaman ve mekân şümul olma özelliğine aykırıdır. Yüce Allah’ın muradı ve Kur’an-ı Kerim’in hedefi, her insanın onu kendisine ilahi ve kutsal bir kitap olarak kabul et-

mesi, dini ihtiyaçlarını onunla karşılaması ve her sorununa ondan çözüm yolları aramasıdır.

B-İslam dünyada uygulanmak üzere indirilmiş bir dindir.

Belli bir zaman diliminde çeşitli seviyelerdeki bilim insanları tarafından, din adına yazılan kitapları, Kur'an-ı Kerim ve Sünnete yapılan tefsir ve yorumları, bizzat dinin kendisi veya Kur'an-ı Kerim ve Sünnetin aynısı gibi kabul etmek ve bunları kutsamak çok yanlıştır. Her dönem, coğrafya ve kültürün kendi içinde, kendine özgü şartları ve öncelikleri vardır. Kur'an-ı Kerim'in, bu durum dikkate alınarak yorumlanması, onun ruhuna ve emirlerine uygun bir davranış olsa gerektir. Fakat onları bu bağlamının dışında değerlendirerek kutsallaştırmak, tabulaştırarak dogmatik metinler statüsüne çıkarmak, hem "tren yolunda deve yürüterek" zamanın ruhunu okuyamamak, hem de kutsal kitabımıza alternatif yeni kutsallar üretmek anlamına gelir. Dolayısıyla İslam'ın tarihinde, başlangıçtan günümüze kadar yapılan bütün çalışmalar önemsenmeli, fakat eleştiri dışında tutulmamalı, yeterli sayılmamalı, en önemlisi kutsallaştırılmamalıdır. Bu çerçevede yukarıda kısaca izah etmeye çalıştığım diğer dinlerde yaşanan tecrübeler göz ardı edilmemelidir.

Din anlayışımızda karşılaştığımız bir başka sorun dinin yorumuyla alakalı husustur. Din adamları ve bilim insanları bu konuda çok farklı görüşler ve birbirleriyle çelişen çok farklı tezler ileri sürmektedir. Bunlardan bir kısmı Kur'an-ı Kerim'in ilahi vahiy olarak kıyamete kadar geçerli ve yeterli oyduğunu, bütün dini ihtiyaçlarımızı buradan karşılayabileceğimizi, dolayısıyla bunun dışında başka bir referansa ihtiyaç duyulmaması

gerektiğini ileri sürmektedirler. Bu konuda ileri sürülen temel tez, Sünnetin bir beşer ürünü olduğu, zamanla içine din dışı unsurların karıştığı ve yerel kültürle barışık yaşadığı gibi hususları gerekçe göstermektedirler.

Bu görüşleri ileri sürenlerin Hz. Peygambere nasıl bir rol biçtikleri ve misyon yükledikleri görecelidir. Öyle anlaşıyor ki, bu düşüncelerin sahipleri, Kur'an-ı Kerim'in ona verdiği görev ve yüklediği sorumluluğu, Müslümanların ona karşı sergilemek durumunda kaldıkları tutum ve davranış konusundaki emir ve tavsiyeleri dikkate almamaktadırlar. Daha ileri gidilerek, bazılarınca, din adeta Protestan Hıristiyanlık gibi algılanarak, dinin ameli yönü bütünüyle ihmal edilmekte, eleştiri, yorum ve getirilen çözüm önerileri inanç ile sınırlandırılmak istenmektedir. Bu durumda Hz. Peygamberin diğer insanlar arasındaki konumu, Yüce Allah'ın ona verdiği özellik ve ayrıcalıklar, onun hak görev ve sorumlulukları, Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması ve uygulanmasındaki örnek olma durumu neredeyse bütünüyle devre dışı kalmaktadır.

Kur'an-ı Kerim merkezli düşünen ve tartışanlar, dinin pratik yönünü ihmal ederek adeta onu Müslümanın hayatından çıkarmakta, dinin toplumsal ve ahlaki yönü, "hikmet-i teşrii" tecelli imkânından mahrum edilmektedir.

Din konusunda tartışan taraflardan bir başkası ise, İslam kültürünün tarihsel birikim ve tecrübesinin tamamını din olarak kutsamakta, bunlar üzerinde yapılan eleştirileri doğrudan dine yapılan eleştiriler olarak kabul etmektedir. Bu görüşü savunanlar; Kur'an-ı Kerim'in yanında sadece Sünneti değil aynı zamanda din konusunda Müslümanlar arasında şöhrete kavuşmuş bütün din bilginlerinin de düşünce, görüş ve uygulamalarını da dinin olmazsa olmazları arasına koymaktadırlar.

Dini otorite olma konusunda Hz. Peygamberi insani fonksiyonlarının dışına çıkarmak Kur'an-ı Kerim ve bizzat Sünnete aykırıdır. Onu Allah'ın elçisi kabul etmek, ona itaat etmek, onu sevmek ve onu örnek almakla yükümlü bulunmak, onun insan olma vasıflarının görmezden gelinmesine vesile olmamalıdır.

Hız. Peygamberden naklen gelen hadislerde onun "kul bir peygamber" olduğu açık bir şekilde belirtilmektedir. Bu husus İslam inancının temel unsuru olan "şehadette" Hz. Peygamberin risaletle görevlendirilmiş bir kul olduğu "Ben şehadet ederim ki, Hz. Muhammed, Allah'ın elçisi ve kuludur" şeklinde vurgulanmaktadır. Bu husus diğler din mensuplarının kendi peygamberleri ile ilgili düştükleri benzeri aşırılığa Müslümanların düşmemesi için Kur'an-ı Kerim'de "De ki, ben de sizin gibi bir beşerim. Bana vahiy geliyor..." şeklinde bir uyarıya dönüşmektedir. (Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6) Ayrıca Hz. Peygamberin de diğler insanlar gibi fani ve ölümlü olduğu çeşitli vesilelerle Kur'an-ı Kerim'de dile getirilmektedir. (Enbiya, 21/34; Zümer, 39/30) Dolayısıyla onun beyan ve uygulamalarını Kur'an-ı Kerim ile eşit statüde değerlendirmek, dinin inanç değerleriyle de çalışmaktadır. Hz. Peygamberi, Kur'an-ı Kerim'i en iyi anlayan, anlatan ve uygulayan olduğunu söylemek başka, onun söylediklerinin Kur'an-ı Kerim ile eş değeri olduğunu kabul etmek başka şeydir.

Günümüzde çeşitli eserlerden oluşan bütün Hadis külliyatını kutsallaştıranlar zamanla ona bazı kitap ve şahısları da katarak din adına geniş bir havuz oluşturmaktadırlar. Çeşitli kaynaklardan beslenen bu dini anlayış ve uygulamalarda dinin özü kaybolmakta, din adına bir sürü rivayet dini pratikler yolu ile din haline gelmektedir. Din adına ortaya konulan bu rivayetleri mutlak doğru gibi uygulamaya kalkan Müslümanın zamanı

ve ömrü buna yetmemektedir. Dolayısıyla insan dinini icra ederken insani ve dünyevi görev sorumluluklarını yerine getirememektedir. Oysa İslam'ı Hristiyanlıktan farklı kılan temel özelliklerden birisinin İslam'da "ruhbanlık" bulunmayışdır.

Birinci grupta dikkatlerinize sunduğum grup dinin belli bir kısmını Müslümanın hayatından uzaklaştırırken, diğer grup Müslümanı tamamen dinin içerisinde boğmakta ve onun dünyevi fonksiyonlarını icrasına imkân vermemektedir.

C-İslamî literatürün dil problemi

Türk dünyasında din anlayışından kaynaklanan sorunlardan birisi de dil probleminden kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim Arap toplumuna indiği ve Hz. Peygamber de Arap olduğu için bu dilde indirilmiştir. Buna paralel olarak ilk dönem yazılan dini kitapların tamamına yakını Arapça yazılmıştır. İlerleyen zaman diliminde İslam çeşitli milletler ve coğrafyalar arasında yayılmaya başlayınca bu dili bilenler sayıca yetersiz kalmıştır. Dini referanslar yeterli şekilde tercüme edilip bastırılmamış, sosyal ve siyasi şartlardan kaynaklanan sebeplerle eğitim yeterince kurumsallaşamamıştır. Yazılı literatür yeterli olmadığı zaman ve yerlerde, din adamları ve dini önderler öne çıkarak bu ihtiyacı karşılamaya çalışmışlardır. Bu kişilerin yetiştirme tarzları, dini bilgi ve birikimleri göreceli olduğu için tartışılmakla birlikte, dinin toplumlarda yaygınlaşmasına ve etkinleşmesine büyük katkı sağlamışlardır. Onların verdiği bu bilgiler ve önerdiği dini hayat tarzı kendi bilgi, birikim ve yetiştirme tarzları ile ilişkili olarak kişiye özel bir durum arz etmektedir. Bu durum, din adamları ve onların etrafında kümeleşen guruplar arasında farklı dini anlayış ve uygulamaların doğma-

sına, zaman zaman, dinin birleştirici özelliği yerine fitne ve çatışma zemini oluşturmaya sebebiyet ver vermiştir.

İlerleyen süreçte devletin güçlenmesi, kurum ve kuralların devlet idaresinde etkin hale gelmesi, din adamı merkezli dini hayatın dini referanslar istikametine evrilmesine sebep olmuştur. Bu durum başka bir çatışmayı beraberinde getirmiş, bir “devlet dini” bir de “halk inanışları şeklinde ikili bir yapının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Devlet, resmi kurumları aracılığıyla medreselerde üretilen bilgileri insanların hizmetine sunarken, toplum gündelik hayatında geleneksel kültürün pratik etkilerinden kurtulamamıştır. Bu parçalı yapı “Geleneksel Türk Dini İnanışları”nda örnekleri görülen “Hakan” merkezli “Devlet Dini” ile merkezinde “Yer-Sub” kültürünün yer aldığı “Halk İnanışları”nın farklı bir tezahürü olarak sosyal hayatı doğrudan etkilemiştir.

Geçmişte yaşanan şartların zorunlu yansıması olan bu olgusal durum, günümüzde farklı kanaat önderleri, farklı sivil toplum teşkilatları, farklı mistik akımlar ve dini gruplar tarafından çeşitli gerekçelerle, çeşitli isim ve sıfatlar altında toplum içinde ilgi doğurmakta ve temsil edilmektedir. Toplumun çeşitli kesimleri tarafından kabul gören ve dinin bizatihi kendisi olarak nitelenen bu yorum ve uygulamalara oryantalizmin etkisinden kurtulamayan entelektüellerin inanış, söylem ve uygulamaları eklendiğinde yeni bir durum karşımıza çıkmaktadır. Esas itibarıyla Kur’an-ı Kerim ve sünnet ekseninde kıyamete kadar bütün insanlığın kurtuluşuna vesile olacak olan İslam, bırakınız başka dinlere mensup insanların ihtidasına vesile olmayı, inananları arasında bile tartışma, çatışma sebebi olarak karşımıza çıkmaktan kurtulamamaktadır.

Kur'an-ı Kerim, dinler tarihçileri tarafından kutsal metinlerin en güvenilir olanı olarak kabul görmektedir. Bununla ilgili söyleyecek bir sözü olmayanlar onun yorumlarıyla alakalı bir kaos ortamı hazırlamaya çalışmaktadır. Bunun yanında yaşayan Kur'an olarak nitelenen ve bizzat Kur'an-ı Kerim tarafından onu tebliğ ve açıklamakla görevlendirilen Hz. Peygamberin yirmi üç yıllık peygamberliği süresince oluşan Sünnetinin nakli ve teşrii değeri üzerine oluşturulan kuşku, İslam'ın bu iki ana kaynağını neredeyse bütünüyle Müslümanın hayatından çıkarmayı hedeflemektedir.

D-Lider ve hedefin kutsallaştırılması

Günümüzde Müslümanlar arasında “takva” adına öne çıkarılan dini inanış ve uygulamalar hem dini hem de sosyal çatışmalara zemin hazırlamaktadır. Veda Haccında bizzat Hz. Peygamber tarafından Müslümanlara önerilen ve emanet edilen iki temel kaynağın Müslümanın yol haritasını belirlemesi gerekirken, onu kendisine referans aldığını belirten bazı çevreler, kendilerine bazı dini/siyasi hedefler önelemede bu hedef, kişinin dünya ve ahiret hayatına sağlayacağı yararlar varsayımıyla, kutsanmaktadır. Bu durumda, bu hedefin gerçekleşmesine katkı sağlayacak, rehberlik edecek dini/siyasi lider de başka bir kutsal olarak Müslümanların önüne konmaktadır.

Hedefin kutsallaşması durumunda, İslam'ın koyduğu kurallar, emirler ve yasaklar, geçici bir süre için bile olsa, Müslümanın hayatından çıkarılabilmektedir. Allah'ın muradı ve rızası ile birlikte bütün Müslümanlara dünya ve ahiret kurtuluşu vadeden bir dini hayat şeklinde önerilen/dayatılan kutsal hedefe ulaşabilmek için her yol meşru ve mubah, İslam'ın koyduğu haram ve yasaklar, belli bir süre için de olsa helal hale getirilebilmektedir.

Dini/siyasi liderin kutsallaştırılması durumunda ise, onun kusursuz/masum olduğu inancının bir gereği olarak, verdiği her emir ve önerdiği tavsiyeler, gizemli bir kaynaktan gelen bilgiler olma varsayımı ile dinin açık/kesin hükümleri gibi veya onların yerine uygulanması gereken ilahi referanslar olarak kabul edilebilmektedir. Bu liderlerin/kanaat önderlerinin etrafında toplanan kitleler, sahip oldukları akıl, dini bilgi, sosyal olgu bilimsel referanslar çerçevesinde bu liderlerin verdikleri bilgileri, önerileri veya uygulamaları, bilimsel, makul, doğru ve uygulanabilir bulmadıkları zaman yorumlar devreye girmektedir. Asrı saadette benzerlerine rastlanmayan bir biat kültürü sonucu kişi bu durum karşısında, “ben liderden daha mı iyi bileceğim, benim bu işlere aklım ermez, liderin mutlaka bir bildiği vardır” diyerek bütün bu olup-bitenlerde hikmet arama gayretine girmektedir. Bu durumda dinin iki temel kaynağı devre dışı kalmakta, pek çok konuda Allah tarafından insana özgü olarak yaratılan akıl hakem olma vasfını yitirmekte, Yüce dinimiz İslam, “kerameti kendinden menkul” kişilerin beyan ve uygulamalarından ibaret hale gelmektedir.

Çok değerli katılımcılar! Düşüncelerimi dile getireceğim bir başka başlık ise;

E-Türk Kültürünün hayatımızdaki yeri

Üzerinde tartışılması gereken bir başka konu, “Geleneksel Türk Kültürü”nün hayatımızdaki yeri meselesidir.

Az önce kısmen ifade edildiği gibi, örf, adet ve geleneklerden oluşan kültür, Türk toplumunun hayatında, hemen hemen din kadar etkilidir. Bu kültürün de kendine özgü kaynakları, değişik coğrafyalardan ve toplumlardan kazanımları ve ne-

siller arasında değişimleri mutlaka vardır. Başka bir açıdan baktığımızda her toplumun hayatında benzerlerine rastlanmakla birlikte Türklerin hayatında kültür din gibi kabullenilmiştir. Her ne kadar yazılı bir kuralı ve etkin bir yasal müeyyidesi olmasa, sözlü beyanlar ve hayat tarzı şeklinde tarihi serüvenini günümüze taşısa da onun gündelik ve toplumsal hayatımızda etkileri tartışılmamaktadır.

Kültür, kimilerine göre, günümüz toplumunda modernleşmenin, aydınlanmanın, bilimsel ve teknolojik ilerlemenin, hatta dini hayatın önünde bir engel olarak görülmektedir. Gelişmiş ülkeler seviyesine çıkabilmek ve onlar arasında yerimizi alabilmek için geleneksel kültürden kurtulmak, gelişmiş ülkelerin değerleriyle tanışmak ve onları Türk toplumuna kazandırmak gerekmektedir.

Bu düşünceyi savunanlar, geçmişten günümüze, benzer açıklama ve değerlendirmeleri dinimiz için de yapmışlar, hatta İslam'ı geri kalma sebebi olarak göstermişlerdir. Onlara göre Batılılaşabilmek, bilimsel ve teknolojik yönden ilerleyebilmek için İslam'dan kurtulmamız en uygun yol olacaktır. Nitekim bundan yaklaşık yüz yıl kadar önce de benzer düşünceleri savunanlar çıkmıştır. Böyleleri için Ziya Paşa Terkib-i Bend'inde:

“İslam imiş devlete pa-bend-i terakki,

Evvel yoğ idi işbu adet yeni çıktı” diyerek tepki göstermiştir.

Kültürümüzden rahatsız olanlar, bizi biz yapan, toplumsal barış ve huzurumuzun teminatı olan örf adet ve geleneklerimizi, ahlaki meziyetlerimizi nesiller arasında bir miras/emanet gibi koruyan kültürümüzü “mahalle baskısı” şeklinde nitelemekte ve toplumsal hayatımızı manevi köklerinden koparmak gayreti içine girmektedirler

Bu fikri temsil edenler ve savunanlar, sözde gelişmiş toplumların dinlerini yakından inceleyerek bunun İslam ile gerçek anlamda karşılaştırmasını yapsalar, onların din adına akıl ve bilim dışı hangi saçmalıklara inandıklarını yakından göreceklerdir. Ayrıca bu kişiler ön yargılarından kurtularak İslam'ı tanıma imkânı bulsalar günümüzde insani değer olarak öne çıkan ve modern hayatın vazgeçilmezleri olarak takdim edilen insan hakları, hukukun üstünlüğü, adalet, özgürlüklerin kullanılması, ifade özgürlüğü, demokrasi, barış, sevgi, hoşgörü vs. gibi hususların asırlar önce İslam tarafından insanlığa önerildiğini öğreneceklerdir. Bunun yanında Türk milleti ile kopardıkları gönül bağını yeniden bağlamaları halinde İslam gibi Yüce bir dini, hayat tarzı haline getiren Türk milletinin, inşa ettiği "Türk-İslam Medeniyeti"nin asırlarca insanlık âlemine nasıl barış ve huzur getirdiğini, bilim ve teknolojik gelişmelere nasıl zemin hazırladığını bileceklerdir.

Bir taraftan kültürle ilgili bu eleştirileri yapanlar dini kültürün içinde bir problem olarak görürken, diğer taraftan bazıları tam tersine kültürü din için bir tehdit unsuru olarak kabul etmekte ve sözde yalın bir dini hayat için geleneksel kültürden kurtulmanın yollarını aramaktadır. Buna ilave olarak İslam'ı bir medeniyet inşasına vesile yapan bir milletin adından ve onun bu değerleriyle oluşan kimliğinden rahatsız olanlar da İslam'ı, ırkçılık bahanesinin arkasına gizlenerek, asırlarca etle tırnak haline gelen Türk kültüründen koparmak için gayret içene girmektedirler.

Kültürel değerlerin anonim özellikler taşıdığını bilmeyen yoktur. Ancak o, medeniyetten farklı olarak tamamen milletlere özgü bir değer ve birikimdir. Elbette kültürler arasında iletişim,

geçirgenlik ve benzeşme noktaları vardır. Ancak kültürün ait olduğu bir patent vardır ve onunla bir milleti temsil eder.

Türk kültüründe İslam öncesi dini etkilerin kalıtsal etkilerinin olmadığını söylemek yanlış olur. Benzer şekilde İslam'ın ilk geldiği zaman ve coğrafyada da yaşayan bir kültürel hayat vardı ve bu kültürel değerler dönemin Arap toplumunun kimliğini oluşturunuyordu. İslam geldikten sonra kendisi için tehdit ve tehlike oluşturmeyen kültürel hayata ve onu oluşturan unsurlara müdahale etmemiştir. Bu durum İslamlaşma sürecinde Türk dünyasında da yaşanmıştır. Bu durum hiçbir zaman İslam, ihtida eden toplumların İslam öncesi kültürünün tamamını yok etti, her şeyi, bu arada kültürü de sil baştan oluşturdu demek değildir. Türklerin İslamlaşma sürecine paralel olarak, Türk kültüründe İslam dini açısından sakıncalı bulunan hususlar tasfiye edilmiş, bunların yerini İslami değerler doldurmuştur. Günümüz kültürel hayatında etkin olan değerler içerisindeki İslami unsurlar çok açık ve net olarak adlandırılmasa bile, bu İslam'ın kültür içerisinde etkin bir rol üstlenmesinden, kültürün merkezinde yer almasından, kültürle etle tırnak misali bütünleşmesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda kültürü din yerine ikame etmek doğru olmadığı gibi, bütünüyle kültürü din dışı saymak da doğru değildir. Dolayısıyla dini önceleyerek kültüre saldırmanın ve kültürü önceleyerek dine karşı çıkmanın her halükarda milli varlığımıza ve toplumsal değerlerimize zarar verdiği/vereceği hatırdan uzak tutulmamalıdır.

F-İslam'ın şekle indirgenmesi meselesi

Günümüz Müslümanlarının bir başka problemi, İslam'ın şekle indirgenmesi, ritüellerle sınırlandırılmasıdır. Bu durumda

İslam, Müslümanın gönül dünyasında, sosyal hayatında ve ahlaki değerlerinde gereken etkiyi sağlayamamaktadır.

Müslümanın gündelik hayatında şekil alanında kısmi bir gerileme söz konusu olmakla birlikte, yaşanan İslam'ın genellikle şekle indirgendiği, öze taalluk etmediği yani Müslüman üzerinde yeterli ve gerekli düzenlemeleri tesis edemediğini söylemek abartılı olmayacaktır. Sayısal ve görsel olarak camiler artmakla, hacim bakımından küçümsemeyecek bir boyuta ulaşmaktadır. Din görevlisi sayısı, İmam-Hatip okulları ve İlahiyat Fakültelerindeki sayısal çoğalma, dini kurum ve kuruluşlar, sivil toplum teşkilatları, dini söylemlerdeki artış toplumu şeklen etkiler nitelik taşımaktadır.

Bütün bu şekle dayalı ve görselliği önceleyen dini yaşam tarzının, toplumun dini kimlik ve kişiliğinin oluşumunda katkısı, ahlaki değerlere saygı ve onların toplumsal hayatımızdaki yeri, dinin emir ve yasaklarının uygulanmasına etkisi tartışılmaktadır. Bir anlamda dini bilgiler konusunda kısmen de olsa bilgi sahibi olan dindarların hayatında onların uygulamalarına yeterince yer veremedikleri genel bir şikâyet konusudur. Örneğin teorik olarak Allah inancı konusunda bilgi sahibi olan insanın, O'nun her yerde hazır ve nazır olduğunu bildiği, ahirette, dünyada yaptıklarından mutlaka sorgulanacağına inandığı halde yalan söylediğini, kul hakkı ve devlet malı yediğini, adaletli davranmadığını hep birlikte üzülererek görmekteyiz. Demek ki eskilerin deyimi ile dini bilgiler “kuvveden fiile” geçememektedir.

İslam'ın emir ve yasaklarının uygulanmasında kendini gösterecek olan ahlaki ve insani güzelliklerin tecelli etmemesinin temel sebebini bilgi ile uygulama arasındaki çelişkide aramak gerekmektedir. Başta din adamları/görevlileri olmak üze-

re bütün Müslümanların İslam'ın en son ve mütakâmil din olarak insanlığa gelmesindeki hikmeti kavrayıp, onun evrensel, dünya ve ahiret için yararlı inanış ve uygulamalarını insanlığa göstermeleri gerekmektedir.

Değerli katılımcılar! Tekrar hepinize çok teşekkür eder bu çalıştayın hayırlara vesile olmasını Cenab-ı Allah'tan dilerim.

Burada, üç din bilimcisi, iki temel İslam bilimcisi hocamız var. Çalışmamız gün boyu süreceği için sırasıyla Sayın Mustafa Yıldırım ve İsmail Çalışkan hocalarıma söz vermeyi ve öncelikle dinle ilgili sorunların neler olduğu konusunda bu iki hocamızın düşüncelerini alarak sonra da bunlar üzerinde diğer hocalarımızla birlikte hep birlikte değerlendirmeler yapmayı planlıyorum.

KONU BAŞLIĞI YOK

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Osman Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

Teşekkür ediyorum. Sıkılmazsanız, ben biraz kendi yaşadığım dinî serüven, süreçle alakalı tecrübemi aktarmak istiyorum.

Küçük yaşta dinî bir atmosferde büyüdüm, dedem hocaydı, hafızlık yaptım. Bir gün büyüyeceksin, Türkiye’de şeriat devleti kuracaksın hayaliyle büyürken imam – hatip okulunda ikinci sınıfta “Halife Kureyş’ten olmalıdır” hadisini duydum. İlk şoku yaşadım. “Ben nereden bulacağım Türkiye’de Kureyşli halifeyi” diye düşündüm. Ama dedim ki Buhari hadisidir; kendi iç âlemimde kapattım konuyu.

Uzun yıllar geçti, ilahiyatı bitirdik. İlahiyattan sonra da Haseki’ye girdik. Haseki’de temel İslam bilimlerinin kavramları ve sorunlarıyla alakalı, sorun demeyelim de kavramlarıyla alakalı, kaynaklara inme bakımından gerçekten çok şey öğrendik. Fakat çok ciddi bir hata vardı burada. Biz bu fıkıh metinlerini, kelimet metinlerini nas diye belledik, yani onları Allah tarafından indirilmiş nas gibi gördük ve inanır mısınız, şu anda da ihtisasların tamamında bu anlayış sürüyor ve akademik bir çalışma olmadan da bu zihniyet kolay kolay değişmiyor. Bunu Diyanet İşleri Başkanlığına mektupla yazdım, biraz kaynak tenkidi ya-

pılmalı diye, ama kimse ciddiye almadı. Fıkıhta bir kaffiz olayı vardır. Değirmene buğday götürürsünüz, değirmenci öğüteceği unun ücretini çuvaldan alamaz yani 10 çuval götürmüşseniz yarım çuvalını alamaz, çünkü sizin akdiniz 10 çuval üzerinedir, yarım çuval hakkını aldığı zaman 9,5 çuval öğütmüş oluyor; biz bunu faiz olarak öğrendik. Oysa bizim köyde de genelde uygulama böyle. Tabii, bilgiyi nas gibi düşündüğümüz için, babama söyledim, “baba böyle caiz değilmiş” diye. Babam bani azarladı, “sen çokbilmişsin” diyerek. Sesimi çıkarmadım ama tabii unu böyle öğütüyoruz. Ben o undan, evdeki undan bir yıl ekmek yemedim. Yani dine aykırı şekilde öğütüldü, fâsid bir akitle öğütüldü diye. Çarşıdan geliyordum, çarşı ekmeği yeme bahanesine sığınıyordum.

DEÜ ilahiyat Fakültesinde doktora başladım. Ankara İlahiyatın uzantısı olan İzmir ilahiyatla ilgili endişelerim vardı. Allah korusun dinden çıkıveririz, aman o zihniyette olmayalım derken... Rahmetli Cemal Sofuoğlu Hoca bana ilk derste ödev verdi, “M. Sait Hatipoğlu Hoca’nın “Hilafetin Kureyşliliği Meselesi” adlı makalesini oku gel” dedi. Ben de ta İmam Hatip orta ikinci sınıftan beri zihnimde olup da bastırdığım o meseleyi aydınlığa kavuşturmak için heyecanla okudum. Okudum, fakat hayatımda çok ciddi bir kırılma noktası oldu. Eyvah eyvah, Buhari’de hadis olmayan rivayetler varmış, ben herhâlde dinden çıkıyorum. Bu ödevi veren Cemal Bey’e çok kızdım, doktoraı bırakmaya niyetlendim. Derse geldiğimde hoca sordu, “nasıl buldun”, diye. Allah rahmet etsin, mekânı cennet olsun, hocaya hiç hoş olmaya sözler söyledim. Hoca gayet yumuşak bir dille, “Hayırdır Mustafa hoca, ne oldu?” dedi. “Hocam ne olacağı yok, ben dinden çıktım bu makaleyi okuyunca.” Bana kullandığı cümle şu oldu: “Dinden çıkmadın Mustafa hoca, dine yeni giriyorsun. Sen şu makaleyi de oku, haftaya görüşelim” dedi ve bir

makale daha verdi. Ben ilk defa bu manada Türkiye’de dinî metinlerle yüzleştim, fıkıh nedir, tefsir nedir, yorum nedir, nas nedir, ayet nedir, hadis nedir...

Çok şükür, yani sahibi olmaktan Allah’a sığındığım zihniyetin şimdi savunucusu hâline geldim, bundan dolayı da Allah’a hamd ediyorum.

Tabii, hâlâ bu zihniyet sürüyor. Yani illa İbn Abidin’de, Serahsî’de, Cessas’ta, Şafî’de falan bir kaynak bulmanız gerekiyor, bulursanız istediğinizi söyleyin. Bir fetvayı naklediyorsunuz ama onun bugünkü karşılığı nedir, bunu Allah mı demiştir ya da insan bunu ne için demiştir; bu manada maalesef bir yorum, bir kritik hâlâ yapılmıyor. Ya da çok az yapılıyor. Yapanlar da itham ve iftiralardan kurtulamıyor.

Şia’da yaşayan imam ölen imamdan efdalmış; çünkü ölen ölmüş, ne kadar âlim olursa olsun, yaşayan imam bugün yaşadığı için o daha çok itibarlı imiş. Bizim Sünni anlayışta ise tam tersi, yani ölen imam çok daha itibarlı oluyor ya da sosyal medya sözüyle cevap vermek gerekirse, adamı yaşarken taşıyorlar, ölünce o taşlarla heykelini örüyorlar.

Tabii, bu arada kaynaklara indikçe ve Ebu Hanife’yi tanıdıkça zihnim daha da netleşmeye başladı. Mesela Ebû Hanife şu ifadeyi kullanıyor: “Ben tevatür haberle ve meşhur haberle din anlayışına dair ilkeler oluşturdum. Bu ilkelere uyan bir rivayet varsa o hadisçilerin kriterlerine uymasa da alırım. Bu kriterlere uymayan bir rivayet geliyorsa, hadisçilerin kriterlerine uysa da almam.” Orada, o kriterleri esas alarak ilk defa bir bilgi tekniğiyle karşılaşıyorsunuz ve tabii orada bir adetullah var. Nedir tevatür? Âdeten yalan üzerinde ittifakı mümkün olmayan bir topluluğun... Bu basit bir kavram gibi gözüküyor ama aslında

ciddi anlamda varlık felsefesine oturuyor. Yani Allah'ın âdetinde bir bozulma, değişme, dönüşme olmayacağına dair bir prensip oluşuyor. Buradan bedâ kavramı çıkıyor, buradan nâsih mensuhla ilgili, inşâî cümlelerde, ihbârî cümlelerde nasih-mensuhla alakalı sistem ortaya çıkıyor. Buradan yola çıkarak, daha sonra Maturidi'nin itikat anlamında, hatta fıkıh anlamında -müellefe-i kulübdaki ifadesinde olduğu üzere- destek vermesiyle moda tabiriyle kuzey İslam'ı anlayışı ortaya çıkıyor. Yani soran, sorgulayan... Buraya geldiğiniz takdirde, bu tarafa doğru yürüdüğünüz takdirde insanların sizi ciddiye almaları için tartışmanız gerekiyor, sizin inancınızı, amelinizi ispatlamanız gerekiyor. Bu da akılla olacak bir şey. Bununla tanışmış oluyorsunuz.

Sonra, bana kalırsa bu anlayış belki teorik düzeyde tartışılmamış ama fiilî anlamda Türklerde ciddi anlamda karşılık bulmuş. Yani basit anlamda medeni hukukun nikâh, talak ve mirasla alakalı kısımları dışında, ceza hukuku da dâhil, Borçlar hukuku da dâhil, örfî hukukla o işi halletmiş.

Bir de şu gerçek var. Güçlüyseniz, sorgulamazsınız. Güçlüyseniz, fiilen, de facto bir durum var, yaparsınız "ben yaptım oldu"dur. Ama güç kaybetmeye başlayınca bu sefer "nerede hata ettik?" demeye başlarsınız. İşte, "nerede hata yaptık?" demeye başladığınız anda, bu sefer "acaba nasları anlamakta mı sıkıntımız vardı?", "acaba ahlaki anlamda mı, inanç anlamında mı sıkıntımız vardı?" ya da "daha çok dindar olmamız mı gerekiyordu?" ya da "dinimizi mi terk etsek acaba?" diye bir tartışma ortamı başlamış oluyor. Tam bu noktada, rahmetli Atilla İlhan'ın bir tespiti önemli, diyor ki: "Türkiye'de yobazlaşma Tanzimat'tan sonra başladı." Şu tespiti yapıyor: "Tanzimattan sonra biz Vatikan'la, Kilise'yle karşılaştık. Kilisenin de, Vati-

kan'ın da teolojik anlamda tartışacak hiçbir değeri yok ve bütün dinî argümanları keramet üzerine ve akıldışılık üzerine. Bu akıldışılık bize ciddi anlamda yansıdı.” Mesela daha önceki bizim tarikat anlayışımızda keramet kültürü bu kadar yoğun değildi; ama Batı'yla münasebetten sonra daha da arttı. Malumunuz, o sırlar dünyası gibi filmleri hatırladığımız zaman bunun da bir şekilde oradan kaynaklandığını görüyoruz.

Bu arada, Türkiye’de bu Sebülürreşat, İslam Mecmuası gibi çalışmalar devam etseydi kısmen farklı olabilirdi bugün geldiğimiz nokta. O fetret bizi ciddi anlamda engelledi. Tam bu noktada, işte, cenaze yıkayacak hocamız kalmadı düşüncesiyle imam – hatipleri açtık. Ankara İlahiyatı istisna ederim ama imam – hatip ve ilahiyat furyası, programı ciddi anlamda tartışılmadan alabildiğine çoğaldı. Buralarda hocalık yapan kişiler çok iyi niyetli, çok samimi, çok gayretli insanlardı. Ciddi anlamda Türkiye'deki okullaşmaya katkıda bulundu.

Mesela ben İmam hatip okulu sayesinde bugünlere geldim. Bana göre Türkiye'nin pek çok yerinde bu manada bizim gibi insanların eğitime kapı açmış oldu; devlet ile milletin barışmasına da vesile oldu. O bakımdan, ilk açılışı itibarıyla, bu yönüyle bir katkısı oldu ama çok ciddi bir zararı oldu. Bizim Haseki’de fıkıh metinlerini okurken, hani o metinleri nas gibi aldığımız bilgiler bu hocalar kanalıyla imam – hatiplerde karşılık buldu ve fıkhi metinlerin bir yorum olduğu, sosyolojik şartların ürünü olduğu göz ardı edildi. Bu bakımdan Ali Bardakoğlu’nun tespitini çok önemserim, der ki: “İslam Fıkhi demek doğru değil, Hanefi Fıkhi, Şafi Fıkhi, Hambeli Fıkhi demek daha sağlıklı.” Çünkü, bu İslam hukukuysa kaç İslam vardır yani. İslam’ın Hanefi yorumu, İslam’ın Şafi yorumu demek gerekiyor.

Geçmişte üretilen fikhî bilgiler bu okullarda hiçbir değerdendirilmeye tabi tutulmadan Araplar'ın –ki asla küçümsemiyorum, asla da eleştirmiyorum- tamamen kendi şartlarının ürünü olarak oluşturduğu fikhî hükümleri bize, kültür farklılığı dikkate alınmadan, olduğu gibi aktarıldı. Bu 50'li yıllardan, 60'lı yıllardan bu yana yoğunlukla devam etti ve bu da akıl dışı bir din anlayışını ciddi anlamda körükledi.

Sonra, buna karşılık olarak da bir şey ortaya çıktı. Ben bu körükledi ifadesiyle bir örnek vermek istiyorum. Rahmetli Cermal Hoca ve Abdulkadir Hoca'yla bir meal hazırlamıştık. O meal esnasında bir âyeti çevirirken ben şöyle bir teklifte bulundum “Hocam bu ayetin manasını metne bağlı kalarak yazarsak bizim toplum bunu çok yadırgar, daha usturuplu bir ifade kullanalım” dedim. Yok dediler, böyle yazacağız, yazdık. Üçüncü baskıdan sonra Çanakkale'nin Çan ilçesinden birisi telefon etti, “hocam ben okuduğum aşrı şerifin manasını sizin mealden cemaatime okuyorum. Fakat burayı okuyunca cemaat bana çok ciddi tepki gösterdi, Allah'ın kitabında böyle ifade olur mu? diye.” Ben bu söylediklerini tekrarlamasını söyledim, kayda aldım, hocalara dinlettim ve sonunda onu değiştirdik, daha usturuplu yazdık. Yani bir kültürden bir kültüre bir mana aktarırken bile o kültürün kodlarının dikkate alınması gerekiyor. Bu durum fıkıhta haydi haydi var.

Fıkıhın, Arap kültürüyle olan bağı dikkate alınmadan, Türk toplumunun kendi kodları dikkate alınmadan anlaşılması ve yaşanması çok zordur. Bunun en basit örneği şudur: Bir gelin kayın pederinin elini, damat da kayınvalidesinin elini öpmemelidir. Bu bizim aile yapımız için karşılığı olmayan bir hükmüdür. Bu hüküm âyet ya da hadise dayanmaz ve Arapların kültürüyle alakalıdır.

Bunlara tepki gösteren bizler de ölçüyü kaçırdık, dinin doğru anlaşılması konusunda. Tuttuk, o bidattır, bu Arab'ın kültürüdür, bu şudur budur, Kur'an'da yoktur derken bu sefer bize aktarılan o dini taşıyıcı değerleri yok etmeye başladık. Dini taşıyıcı değerler nedir? Kültürel değerlerdir; söz gelimi kandillerdir, türbelerdir, söz gelimi mevlittir, yedisidir, kırkıdır gibi. Bunların hepsi taşıyıcı değerlerdir. Ne kadar katılırsınız bilmiyorum, bir sohbette dinlemiştim bir sosyologdan. Türk toplumunun genelde şekli ritüellere pek yatkın olmadığını söylüyorlar. Ulema bunun farkına varmış olmalı ki, mevlid, kandil vb. değişik vesilelerle insanların dinle bağını kurmayı düşünmüşlerdir.

Alt katımda Sabiha yenge vefat etti, kızı dedi ki: "Hocam, yedi gün Tebareke okur musunuz?" Okurum dedim. Bu arada gözlem yapıyorum. Ana kız birlikte yaşamışlar ve kız çok acılı. Kızın yüzü gülmüyor, bir gün, iki gün, gelenler gidenler, üçüncü gün kızın yüzü gülmeye başladı, konuşmaya başladı, dördüncü gün derken, yedinci gün dua yaptığımızda normalleşmişti. Kırkında bir mevlit okuttu, eş dost geldi. Onun hayata yeniden dönmesi için bir terapi oldu, olayı unuttu, psikoloğa vereceği para cebinde kaldı. Düşündüm ki orada, toplum kendi kendine bir terapi yöntemi geliştirmiş, bununla kavga etmeye gerek yok. Bu okumanın ölüye faydası var mı? Beni ilgilendirmiyor. Diriye faydası var, yani yedinin, kırkın diriye faydası var. Ölenin ne olacağını Allah bilir, musalla taşından sonraki hayat yargılamak bize düşmez. Dolayısıyla, bu arada biz de her şey bidat diyerek kültür kılıfından soyduk, bu sefer Selefilikğin değirmenine su taşıdık farkına varmadan, Vehhabilikğin değirmenine su taşıdık.

Bu sebeple, ben şöyle toparlıyorum: Kur'an ve sünnet ana esasımızdır, ama şunu da ifade etmek isterim, bu rahmetli Os-

man Eskicioğlu Hoca'nın ifadesidir: "Sünnet dediğiniz şey, hadis dediğiniz şey Kur'an'ın peygamber dönemindeki yorumundan ibarettir." Ben bunu ciddiye alıyorum, çünkü Peygamber o dönemde Kur'an'ı yorumladı, hayata yansıttı. O yansıtmayı motamot almak yerine oradaki felsefeyi almak gerekir. Mesela, Hz. Peygamber selem akdini (ücret peşin ürün vadeli olan alış veriş) Mekke'de yasaklıyor, Çünkü Mekke ticari toplum. Tarım ürünleri ithal edilerek halka ulaştırılıyor. Tarım ürünlerinin vadeli alış, satışı çeşitli spekülasyonlara sebep olabilir. Medine'ye geldiğinde, Hz. Peygamber görüyor ki orası bir tarım toplumu. Hayat tarımla yürüyor, selem akdiyle yürüyor. Hz. Peygamber hükmü değiştiriyor, şartları koyuyor, "zulmetmemek kaydıyla vadesi belli olsun, tarihi belli olsun, miktarı belli olsun" diyor. Bu şekilde kendi hayatında bir destekçi söz konusuysa bizim de oradaki felsefeyi almamız gerekiyor.

İzmir Karşıyaka'da bir kuyumcu abimiz var, tabii harama helale hassasiyeti var, takılmış o altı madde hadisi var. Ben anlatıyorum. Diyorum ki, mesela hurma, buğday, arpa, Karşıyaka şartlarında ne anlamı var? Buradaki meseleye böyle şekli bakmayalım, burada bir zulüm olup olmadığına buradaki haksızlığa bakalım, buradaki manipülasyona bakalım falan diyorum ikna oluyor. Çünkü hadiste altının ayarı yok, işçiliği yok, 14 ayar, 18 ayar yok. orada "hâ ve hâ" (peşin ödeme) ifadesi var. İkna oluyor, kafası yatıyor. Çıkarken diyor ki, "hadisi ne yapacağız?" Evet, aslında meselemiz, bu ayetlerdeki, bu hadislerdeki o sosyolojik yansımayı, o ekonomik anlamdaki maksadı esas almak. Tam tersine ne olduk şimdi? Bu sefer biz, Kur'an'ı böyle anlamalıyız, hadisi böyle anlamalıyız, fıkhi böyle değerlendirmeliyiz; fakat bu sosyolojiyle olur, sosyal psikolojiyle olur, bu da felsefeyle olur dediğimiz anda buralara kadroyu kıstık, buralara eleman vermeyi engellemeye çalıştık, buralara destek

vermeyi dine zarar vermek gibi gördük. Bunun da altında bana kalırsa yine o kuzey İslam'ının Hanefi dinamiğinin kendi kurulu düzenlerine sıkıntı vereceği endişesi söz konusudur.

Dolayısıyla, eğer biz bugün bu sorunu tekrar masaya yatırıp değerlendireceksek, nas nedir, nassın makâsıdır nedir, mak'asın şekli nedir, fıkıh nedir, yorum nedir; sigara örneğinde olduğu gibi meseleyi yeniden metodolojik olarak değerlendirmemiz gerekir diye düşünüyorum.

Değerli arkadaşlar, akıl din ilişkisine gelince; biz çerçevesini ahlakın ve vahyin çizdiği akıllı kastediyoruz. Eminim, Golan tepelerini tanımayı düşünen de akıldı, Hindistan'da Muson yağmurlarında 90 kişi ölmüş, uçağa karşılaşmışlar “başınız sağ olsun demiş” ne oldu demiş, 90 kişi falan. Doğal doğum kontrolü, doğal nüfus kontrolü, demiş. Bu da akıl yani.

Öbür tarafta, Charlie Heppo'daki tavır da akıl, ... O bakımdan, o akıl olmuyor ama o aklın önüne ya da mayasına vahyi katmak gerekiyor.

Ben de ahlakın çok önemli olduğuna aynen katılıyorum. Fakat çözüm de üretmiyoruz. Ben kanıtlamayacağım konuları batıl inancım diye söylerim. Tabii batıl inancım değil hakiki inancım ama kanıtlamadığım için öyle söylüyorum. Sanki toplumda bir haram helal bilinci azaldı. Ben inanıyorum ki haramla çocuk eğitilemez. Recai Hocam belki karşı gelebilir yani haram yiyen çocuğu Kâbe'de yetiştirin eşkıya olabilir, helal yiyen çocuğu dünyanın en pis yerine koyun pislik bulaşmaz diye inanıyorum. Ha bunu kanıtlayacak bir hâlim yok, böyle iman edip böyle inanıyorum. Toplumun bu hassasiyeti kayboldu, özellikle Müslümanlarda. Bir de, son FETÖ olaylarında gördük ki “kendi içlerinde hedefe ulaştıran her yol mubahtır, anla-

yışını meşrulaştırmışlar.” Bir bu konuya dikkat çekmek istiyorum.

Bir de ibadetleri çok fazla hukuklaştırdık yani yolda giderken yağmur yağıyor, ağzıma bir damla kaçsa, ben de bunu yalayıversem kaza mı gerekir, kefaret mi gerekir? Bununla alakalı hükümler koyuyoruz. Ama Allah Resulü aleyhisselama iki kızkardeş geldiğinde hurma ikram ediyor, “oruçluyuz” dediklerinde, “oruçlu değilsiniz; gıybet yaptınız, dedikodu yaptınız” sahih hadisini hiç orucun şartlarına eklemiyoruz. Şöyle bir çalıştayda, ibadetlerin dindeki tasnifi, şartları, edasının şartları yani abdest, namaz, gusülle alakalı bildiğimiz şartlar bir de kabulünün şartları diye... Kabulünün şartı psikolojik bir şart tabii. Benim torunum, benim çocuğum öğrenirken “yalan söyleyince oruç bozuluyormuş, başkasını çekiştirince oruç bozuluyormuş, haksızlık yapınca namaz olmuyormuş” diye inanırsa, bunu amelden bir cüzle şey yapmamak gerekiyor, bunu müellif ayırmış ama çocukları bu manada namazın, ibadetin kabulüyle alakalı, ahlakla ilintilendirerek o ahlaki hadisleri ekleyerek onları birlikte öğretirsek biraz sonuç alabileceğimizi düşünüyorum. Bununla alakalı uzun uzun da yazdım, tebliğ olarak da sundum.

Evet, benim kanaatime göre tek ilim vardır, o da felsefedir. Felsefeniz yoksa fıkıh olmaz, kelam olmaz, tefsir olmaz, hadis olmaz sosyoloji olmazsa. Dolayısıyla, bizim evleviyetle ve aciliyetle felsefi düşüncüyü canlandırmamız gerekiyor. Tabii, kafa karışacak, karışmak zorunda. Tahkiki imana ulaşacaksak bunun yolu da bu. Ama ne yapıp ne edip, bir şekilde birilerini ikna ederek, belki bu norm kadro hayrımıza vesile oldu, o alandaki boşlukları da doldurmaya çalışacağız. İslam toplumlarında hür, iradesi elinde birey olamamak önemli bir sorundur. Birey olamamanın temelinde de bu var. Siz deneme yanılma yapmı-

yorsunuz, kendi kararınızı kendiniz vermiyorsunuz, düşünmüyorsunuz, doğruyu eğriyi kendiniz tespit etme konusunda bir özgüveniniz yok. Dolayısıyla tâbi oluyorsunuz, vagon oluyorsunuz, lokomotif olmuyorsunuz. O bakımdan bir şekilde felsefeyi de ciddi anlamda, ta çocukluktan itibaren, ilkokuldan itibaren bir şekilde canlandırmak gerekiyor.

Dinî yorum meselesinde: biz antropolog değiliz, arkeolog değiliz, biyolog değiliz. Biz din anlatıyoruz. Din konusunda okuyup yazan kişiler olarak yükümlülüğümüz, Allah yarattı biz de sorumluyuz filan, Cenabı Allah'ın Kur'an'da ve sünnette belirttiği şeylerdir. Bir yerde yemek yiyoruz, bir biyoloji profesörüymüş, "ilahiyatçılar evrimi kabul etmiyor" falan dedi. Dedim ki, "bana ne senin evriminden, sen Allah'ın varlığına inanıyor musun?", "Tabii ki inanıyorum" dedi, bitti. Bunun üzerinde başka bir bilgi yok, sen buna inan. İster onu kabul et ister bunu kabul et. Yarın siz bir fosil daha bulursunuz, fikir değiştirirsiniz. Zaten bizim akaitte ilim zandır biliyorsunuz. Dolayısıyla, eğer biz gerçekten çocuklarımıza anlatırken, yorum nedir... Ha, hoca bir kanaatin var mı? Var. Benim kanaatim o. Beni eleştirirsin, yerden yere vurursun. Ben ezilirim ama din zarar görmez. Ben din adına konuştuğum zaman, yarın biri...

Bununla ilgili hoş bir hatıram var. Mehmet Savaş Hoca var, Haseki'de. Ona bir gazeteci sordu, Sakarya'da çıkan bir fikir gazetesi, aids virüsü Kur'an'daki dabbetül arza benziyormuş, bununla ilgili bir demeç falan... O da güzel bir şey söyledi, bu kendine has bir alan ifadesi, eğer siz bunu Kur'an'daki bir kavramla ilişkilendirirseniz. Yarın biri o virüsün aşısını bulur, biri de kalkar bilim Kur'an'ı yendi der. Bu alanı kendi içinde bırakın, böyle şeyler de yapmayın. Bu manada çok ciddi sıkıntıya giriyorsunuz.

Kültür meselesinde bir şeye girmek istiyorum. Açık konuşalım, Allah Resulü aleyhisselamın Hazreti Zeynep’le evlenmesini bizim kültürde anlatmanın imkânı yok. Oraya gitmen gerekiyor, empati yapman, sosyal altyapıyı iyice bilmen gerekiyor... Şimdi, bizim Okuyan Hoca Cansu Canan’ın karşısında anlatmaya çalışıyor, acıdım hâline. Oradan alıyor, buradan alıyor, olmuyor, bunun izahı yok yani. O zaman nassın bir kültürü dikkate alarak geldiğini kabul edeceğiz. Ulema çok güzel yapmış, bazı konuları hiç gündemine almamış; köleyi almamış, cariyeyi almamış, hurufu mukattayı almamış. Taberî’de küçük bir cümle gördüm hurufu mukattayla ilgili... Üç sayfa, böyle şey olmaz diye onu karartmaya çalışmış. Niye? O günün kültürü ile bugününün kültürü arasında bir fark var değeri aktarma konusunda, taşıyıcılar değişiyor.

Gönül Tekin var profesör, mitoloji uzmanı, edebiyatçı. Bana dediği şu: “Hoca, Kur’an’ı anlamak istiyorsan bir şifre vereceğim, şifre 14 / 4 İbrahim Suresi 4 üncü ayet. “Vema erselna min resulin illa bi lisani kavmihi...” Biz her peygamberi kendi toplumunun diliyle göndeririz rahat açıklasın diye.” Dilde kültür vardır, coğrafya vardır, şartlar imkânlar ona göre şekillenir. Dolayısıyla bu kültür meselesini ciddiye almamız gerekiyor. Bir taraftan kültürü dinleştirenken bir taraftan da dini kültürden arındırmak ikisi de bence tehlikeli. Hatta bana sorarsanız, kültürün dinleşmesini bir şekilde engelleyebiliriz ama dini kültürden soyutladığımız zaman çok daha vahim sonuçlar ortaya çıkar ve hayatta karşılığı olmayan bir dine hiç kimse itibar etmez. Bugün, ... ifadesiyle “dilın hayatı yok, hayatın dinî yok.” Yani öyle bir dille anlatıyorsun ki Cüppeli Efendi hazretlerinin... anlattığında... falan derken komedi unsuru hâline geliyor, dalga konusu oluyor, karikatür konusu oluyor. Öbür taraftan da ona

karşı çık, buna karşı çık, o dinden değil... O zaman ne kalıyor geriye? Bir şey kalmıyor. Bu dengeyi iyi tutturmak gerekiyor.

İki husus daha var.

Bir tanesi Diyanetin bu konuda çok önemli olduğunu düşünüyorum. Ne olursa olsun Türkiye’de Diyanetin güçlenmesi gerekiyor, Diyanetin itibarının aşınmaması gerekiyor. Fakat şu anda Diyanetin de belli güçlerin egemenliğine girdiğini de söyleyebiliriz yani dünkü hutbe bunun en açık örneğidir. Yani cemaatin hiç ilgisi olmayan bir konuda, televizyonda iki üç tarafın karşılıklı tartıştığı konuyu cemaatin gönlünü almak için bağıra bağıra... Miting yaptı orada, şöyle bir düşman var, böyle... Bu şekilde Diyanetin tekrar fabrika ayarlarına dönmesi gerekiyor, siyasetten uzak kalması gerekiyor.

Tamam, ben birkaç çalıştaya katıldım Diyanette yani bizim akademisyenlerin arzu ettiği bir kısım şeyleri Diyanet yapamaz. Niye yapamaz? Akademisyenlerin sınırı, sınırlayanı yok. Ama Diyanetin mollası var, dedesi var, halkı var, tabii ki üsluba dikkat edecek ama üsluba dikkat etmek demek de, bir şekilde hâlâ bugün pek çok konu var. Mesela ben Diyanet TV’de Adem’in çocuklarının evlenerek çoğaldıklarına dair bir yorum dinledim. Sonra da bir toplantıda, her imama 10 üniversite genci zimmetleyeceklerini konuşuyorlardı. Böylece dindar gençlik oluşacakmış. “Peki, bu imam ne anlatacak onlara? İnsanlığın çoğalmasını böyle mi anlatacak?” diye sordum. Orada, bir il müftüsü “neyi anlatacak, tabii ki onu söyleyecek” dedi. Dedim ki, “Hoca! Kur’an’da yok, sünnette yok, sadece bir yorum. Sana ne insanlığın nasıl çoğaldığı yahut bana ne? Bizim her şeye vâkıf olmak gibi bir görevimiz yok. Biz Kur’an’ın genel çerçevesini, sünnetin ahlaki değerlerini, ibadet değerlerini bir

şekilde hayatın içindeki hak ve hukuk değerlerini anlatmakla yükümlüyüz.”

Dolayısıyla, mesela bu sigara fetvası olayında, bakın, Allahü Teala üslubu itibarıyla belli şeyleri kaldırmak için zamana yayıyor. Kölelik ve cariyelikle alakalı net bir hüküm söylemiyor ama kaldırmaya dair mesajlar veriyor “siz aklınızı kullanın, toplumunuzu ona göre şekillendirin, şu kadar zaman sonra kaldırın” demek istiyor. “İnsan haklarına aykırı, insanlığa aykırı.” Diyemez miydi? Derdi.

Kur'an'ın zaten özü burada.

Ama demiyor. Niye?

Hayatta bir gerçeklik ilkesi, sosyolojik bir ilke var, beş bin yılda, üç bin yılda oluşan bir sosyal kabul bir anda değişmiyor. Şimdi kalk sen, bu manada “sigara haramdır” diye fetva ver. Böyle bir fetva verirsin. Ama hayatta karşılığı olmaz. Bunun tek bir sonucu olur, haram kavramı itibarsızlaşır.

Bir de biliyorsunuz İmam Muhammed'in çok ciddi bir sözü var, diyor ki: “Ben aslında haram diyemem çünkü ayet çok açık ki Allah adına hüküm koymayın; tahrimen mekruh diyorum, benim tahrimen mekruh dediklerim haramdır ama dilim buna varmıyor.” Bu kadar hassas davranıyorlar.

O bakımdan, Diyanetin kuruluşuyla ve idaresiyle gerçekten ehli sünnet dediğimiz o anlayışla ama gençlerin de problemleri çözülecek şekilde –yeniden yapılanma demeyeceğim- biraz daha güncellenmesi gerekiyor.

Son bir konu; din adına ürettiğimiz, düşündüğümüz ve üzerinde mutabık kaldığımız konuların hayata yansımaları nasıl olacak? Ben İzmir'den geldim, İlahiyat Fakültesi bakımından

İzmir küçük Ankara'ydı. Şimdi orası da Kur'an Kursuna döndü. Kur'an kursundan farkı kalmadı. Nerede iyi eleman varsa gönderiliyor. Şimdi de Ali İhsan hocaya gözlerini diktiler, onu harcamaya çalışıyorlar. İzmir de tükendi. Ankara İlahiyatın hocaları iken İzmir'e gelen rahmetli Cemal Sofuoğlu Bey'den sonra, Abdulkadir Şener Bey'den aldığımız feyzle epey bir süre iyi gitmişti. Ben kendimi bu sayede hidayete ermiş sayarım. Şimdi Eskişehir'e geldim. Tamam, güzel bir kurum, arkadaşlar çok iyi niyetliler; ama okulda kelam yok, okulda mezhepler tarihi yok, okulda dinler tarihi yok, sosyoloji yok ki burası Osmangazi İlahiyat, Tokat, Yozgat, Şırnak, Hakkâri, Tekirdağ değil. Şimdi öğrencilerim bu eksikliklerle diploma alıyorlar. Bir de şimdi uzaktan, hiç okul görmeden kara adam aklama programlarımız var, herhâlde yetişmiş insanları aklayacağız. Bence burada biraz hocalarıma iş düşüyor. Ulaşabildikleri yere ulaşmaları gerekiyor ve bunun bir tedbirini almamız gerekiyor yani radikalleşmeyelim. Benim 257 kişilik bir WhatsApp grubum var, fakihler grubu, fıkıhçılar grubu var, paylaşılanları okuyamıyorum, bakamıyorum yani.

BİR KATILIMCI – Tekfir mi var hocam?

BİR KATILIMCI – *En son Bartın İlahiyattaki fıkıh hocası Mustafa Öztürk'ün açıklaması ile alakalı, tövbeye davet edilmeli, etmezse katli vaciptir!*

BİR KATILIMCI - Geri aldı tehzibini.

BİR KATILIMCI – Geri aldı...

Şimdi, bakın bir şey söyleyeyim size, ben az çok psikolojisini biliyorum o çocuğun. Ama inanın millet takıyye yapıyor, aslında pek çoğu... biliyorum, paylaşımlardan biliyorum.

O bakımdan, gerçekten İslam dünyasının tek umudu biziz ama bu umudu da umut hâlinde bırakmak, umudu devam ettirmek için de şurada konuştuklarımız çerçevesinde bir anlayışın da ikame edilmesi gerekiyor diye düşünüyorum.

“İSLAM’I ANLAMA, SUNMA VE YAŞAMADA GÜNCEL SORUNLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME”

Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Teşekkür ederim hocam, sağ olasınız. Ben de hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkür ediyor, hürmetlerimi arz ediyorum.

Bismillahirrahmanirrahim

Programı düzenleyen hocalarımız din anlayışını, bizzat yaşadığımız, kendi gerçekliğimizdeki sorunlarla yüzleştirmeyi amaçlamışlar. Yani yaşadığımız dünyada, özellikle bizim kendi coğrafyamızdaki dinî problemleri görmeyi, onları konuşmayı hedeflemişler. Önemli ve kapsamlı bir mevzuyu konuşuyoruz.

Şu noktadan başlamak isterim. Bizim dinî problemlerimiz, İslam coğrafyasının tamamındaki dinî problemlerden pek bağımsız değil, onlardan uzak da olamaz. Dolayısıyla bizim yaşadığımız problemlerle her tarafa karşı karşıya kalabiliyoruz. İslam dünyasını gezdiğimiz zaman, bir bakıyoruz ki bizdeki problemlerin aynısı ya da benzerleri orada da var. Niye bu böyle? Cevabı kolay bir soru: Benzerliklerin olması gayet doğaldır, çünkü aşağı yukarı aynı ortak geçmişe sahibiz, ortak inançlarımız, geleneklerimiz var, düşünce ve yaşayış biçimlerimiz birbiriyle benzeşiyor. Yine günümüzdeki şartlar dâhilinde bir yerde cereyan eden bir hadise, bir problem dünyanın öbür tarafında

anında yansıma yapabiliyor. Bu olgu, geçmişte belki biraz yavaş gidiyordu ama bugün çok daha hızlı bir şekilde yansıyor.

Mustafa hocam bazı hadiselerden, hareketle konuşmasını yaptı. Ben de yaşanmış bir örnek üzerinden başlayayım. Bir radyo programında, bir yazar, İslam ve Müslüman hakkında konuşuyor, söz arasında namazdan bahsediyor.

Bir ara şöyle bir cümle sarf ediyor: “Namaz kılmayan Müslüman değildir.” Cümlelerini öyle bir vurgulu, üzerine basa basa söylüyor ki, onu duyan kişi, bu sözü dinin temel hükmü gibi algılar. Bir müçtehit gibi öyle bir karar veriyor ki, dinleyen insanlar, bunun mutlak bir hüküm olduğuna ve buna göre hareket edilmesi gerektiği sonucuna varabilirler. Hâlbuki böylesi büyük yargıları dillendirebilmek yüksek cesaret ister. Bu kişinin dinî bilgisi var, ama o bir İslam âlimi değil. Bu yüzden onun böyle bir hüküm vermesi beni ürküttü. Eğer bu işlerde saçını sakalını ağartmış birisi olarak konuşsaydı, gerçekten işin uzmanı âlim olsaydı, derdim ki hocamız çalışmış, çabalamış, naslardan hükümler çıkarmış ve bu sonuca varmış. Ancak, bulunduğu konum bakımından böyle bir şey söylemesi gerçekten kabul edilemez.

Ben Diyanet’te çalıştım, yıllardır İslami ilimlerle meşgulüm, çok konuşmalar yaptım ama böyle bir cesareti kendimde bulamadım. Burada şunu da hatırlatalım: Tabii ki dinimizde namaza mutlak surette önem verildiğini biliyoruz, o dinin temel emirlerinden birisidir.

Namaz ve onun önemi hakkında birçok ayet ve hadis bulunmaktadır, ulemamızın bu konuda yazdıkları vardır. Ancak ‘namaz kılmayanın dinden çıktığı’ hükmünü verebilmek için temel kaynaklarımız olan Kur’an ve hadislerde bir dayanak

bulmak gerekir. Ben böyle bir nas bilmiyorum, ‘büyük bir cesaret’ dememin sebebi de budur. Böyle bir söz söylememizin imkânı olmadığını düşünüyorum, yok zaten.

Hz. Peygamber’in de sözlerinde, davranışlarında, hatta uygulamalarında, namaz kılmayanlara, namaza gelmeyen, cemaate katılmayan kimselere çok kızdığını biliyoruz, ayetlerde de birtakım sert ifadeler olabiliyor, ama söz konusu naslardan hareketle bir Müslüman’ı dinden çıkaracak bir hükme asla varılamaz, şimdiye kadar böyle bir kişi de çıkmamıştır.

Bu girişten sonra dine dair tutum ve davranışlarımızla ilgili tespit ettiğim bazı sorunlarımızı, daha doğrusu İslam’ın sunumu hakkındaki ve Müslümanların birbirleriyle ilişkilerdeki bazı temel yanlışlarını sıralayabiliriz.

1. Din adına konuşmada dışlamacı yaklaşım

Günlük hayatta yukarıda bahsettiğimiz örneğin benzerleriyle sıklıkla karşı karşıya kalıyoruz; sanırım dinin ve dindarların karşılaştığı önemli sorunlardan birisi budur. Kimileri bile-rek, kimileri az bilerek bir takım hükümler veriyor. Muhataplar da dinlediklerine itibar ediyorlar.

Kısaca buna ‘din adına konuşmak’, ‘dini konularda hüküm vermek’ diyoruz. Kanaatimce her bir konusu hassas olan dinin hakkında konuşurken iyi ölçüp biçmek, çok düşünüp az konuşmak gerekir, hele hele dinî bir hüküm veriliyorsa çok daha ince hesap kitap yapmak lazımdır. Tutum ve davranışları sebebiyle Müslümanlar hakkında yargıda bulunmak da aynı şekilde nezaket ve nezaheti gerektirir. Hele hele kamuoyu önünde aceleden ve kesin hüküm vermekten iyice kaçınılmalıdır. Aksi tak-

dirde verilen bir hükümle açılan ‘yaralar’ kolay kolay kapanmıyor. Müslüman birisine ‘kafir oldun’, ‘münafıksın’, ‘müfsitsin’ gibi vasıflar vermek, onu Müslüman topluluktan dışarı atmak demektir. Bugünkü tabirle, buna dışlamacılık deniyor. Bugün büyük bir dışlamacılıkla, bir dışlayıcılıkla karşı karşıyayız. Çünkü bu tür hükümlerle kişi Müslümanlığın çerçevesinin dışına çıkarılmış oluyor. Bahse konu dışlamacılık din içinde yani Müslümanlar arasında yaşanan bir sorundur. Dışlayıcılığın bir de kültürler arası ve dinler arası yansıması vardır, yani başka dinlerdekilere dışlanması söz konusudur. Hemen her dinde, kültürde, siyasi oluşumda, az ya da çok bir dışlayıcılık vardır, fakat görebildiğimiz kadarıyla çağımızda bu alandaki tutum ve davranışlar pek yükselmiştir. Başka dinlerdekilere dışlanması meselesinin Müslümanlar cenahına yansıyan vahim tarafı ise bu yanlış tutumun sadece İslam’a/Müslümanlara mal edilmeye çalışılmasıdır. Evrensel çaptaki bu yanlışın önünün kesilebilmesi için suçu başkalarına atmadan, ortak bir tavır alınmasını sağlamak gerekir. Fakat konu derin ve bizim şu anki ilgimizin dışında olduğundan buraya fazla girmiyorum.

Şu noktayı belirtmek isterim ki, birçok Müslüman, gayrimüslimlere gösterdiği nezaket ve hassasiyeti kendi dindaşlarına göstermekte çok cimri davranıyor. Kendisi gibi düşünmeyen, yaşamayan, kendisi gibi hareket etmeyen Müslümanlara haşın ve yobazca tutum sergileyebiliyor. Mesela, bazı kimseler, namaz kılmayan, oruç tutmayan, dinin hükümlerine aykırı hareket eden, yani günah işleyenlerin, dinin bazı konuları hakkında farklı telakkileri olanların dinden çıktıklarını iddia ederler. Günah işlemek ya da günahkâr olmak ile dinden çıkmak arasındaki farkı ortadan kaldıran bir yaklaşım. Tarihte bu tür zihniyetler çok çıktı, ilk dönemlerdeki ‘Harıcî zihniyet’ bunlardan birisidir.

2. Dinin sunumunda sınırları daraltma

Dinin sunumu ile ilgili bir takım tutum ve davranışlar, yukarıdaki sorunun devamı mahiyetindedir. Dinin duyurucusu ve ilk uygulayıcısı olarak Peygamber'in (sav), İslam'ı insanlara ulaştırmada kullandığı tebliğ, davet, irşat ve vaaz dili, bu vazifeyi yaparken vahyin ona çizdiği istikamet ve strateji, son derece hassas, nazik, ince ve insanidir. İster gayrimüslimlere ister Müslümanlara yönelik olsun, din hakkında konuşurken aynı hassasiyeti gözetmek zorundayız. Din tebliğinde, dini irşatta, vaaz, nasihat ve sohbet dilinde benim teklifim "içeri alma ilkesi"nin benimsenmesidir. Aslında bir tutum olarak 'içeri almak', dinin sunumunda, din eğitiminde, hatta insan hayatının her alanında uygulanabilir bir ilkedir, uygulanmalıdır da. Bu ilkenin, bu ilkeyle hareket eden zihniyetin Müslümanlar için son derece mühim ve bir o kadar da faydalı olacağı kanaatindeyim. İçeri almak, Müslümanı dinin sınırları içerisinde tutmak, gayrimüslimleri de İslam'ın sınırlarına dahil etmeye çalışmak demektir. Esasında Yüce Allah'ın hükmü de budur. Ben bu çalışmanın amacını 'daha çok İslam, daha çok Müslüman' şeklinde özetliyorum. Daha çok İslam, dinin olması gereken hal ve şekliyle yaşanmasıdır; ama aynı zamanda sayısal bakımdan daha çok Müslüman'ın da olması lazımdır. Bu hükmü tersinden düşünecek olursak, kişiyi ya da kişileri, dinin dışına çıkarmak, çıkaracak tutum benimsemek büyük bir felakettir. Büyük imam Ebu Hanife'nin genel bir ilkesinden bahsedilir: "Bu kapıdan girene, bu kapıdan çıkmadıkça, sen Müslüman değilsin denilemez." Yani Lâ ilâhe illâllâh kapısından giren, bunu reddetmedikçe, dinden çıkacak herhangi bir gerçek eylemde bulunmadığı müddetçe o kişi İslam'ın dışına atılamaz. Bugünkü Müslümanların problemlerinden birisi, işte bu kapıyı, yani dinden çıkarma kapısını kolayca açmalarıdır. Büyük bir dışlamacılıkla karşı

karşıyayız dediğimiz şey budur. Öte yandan Müslümanların yaşadığı beldelerde çeşitli dinlerin misyonerleri ve İslam'ın dışındaki bir takım din tebliğcileri, amiyane tabirle kırk takla atıp bir Müslüman'ı kendilerine yaklaştırmak için her şeyi yapıyorlar. Bizde ise bazıları tam tersine hareket ediyor. Dini bu şekilde ve bu dille insanlara sunmak, 21. yüzyılda Müslümanlar için büyük bir tehlike arz etmektedir. Hâlbuki bizim genel prensibimiz, daha çok Müslüman daha çok İslam olmalıdır. Bugün din siyasetimizi de bunun üzerine konumlandırmamız lazımdır. Eğer gelecekte bir varlık göstermek, iyi bir halde devam etmek istiyorsak, daha çok İslam yani İslam'ın daha çok görünür, daha çok yaşanır olmasını sağlamanın yollarını aramalı, aynı zamanda daha çok Müslüman hedeflenmelidir. 'Daha çok Müslüman' kavramının sayısal çoğunluktan ziyade nitelik bakımından çok olmayı anlattığını söyleyip bu meseleyi noktalıyorum.

3. Umum yerine hususu tercih ve mutlakiyetçilik

İslami bilimlerde umûm-husûs diye bir tabir kullanılmaktadır. Umûm-husûs dediğimiz şey, nasların genel ve özel hitaplarıdır. Kur'an-ı Kerim'de muamelatla ilgili hükümlerin çoğunlukla, genel prensipler olarak beyan edildiğini, özele az inildiğini görürüz.¹ Dolayısıyla bir kişiye veya olaya özel hitap eden bir ayetten hüküm çıkarılırken veya bir mesaj elde edilmeye çalışılırken 'hitabın hususiliği hükmün umumiliğine mani değildir' (hitabın özel oluşu hükmün genel oluşuna engel değildir)' kuralı işletilir. Özetle şu demektir: Bir kişinin yaşadığı olay üzerine inmiş olan bir ayetten bütün Müslümanları bağlayan bir kural

¹ Saffet Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, İst. 1996, s.82.

çıkarılabilir. Ben bu kuralı, naslardan hüküm çıkarmanın dışındasosyal durumumuzla ilgili yani Müslümanların hem ümmet yapılanması hem de mezhep yapılanması için kullanmak istiyorum. Burada umûm dediğim şey İslam'dır. İslam çatısı altında, esas itibarıyla bütün mezhebî yapılanmalar, grup yapılanmaları, tarikat yapılanmaları vs. hangisi olursa olsun, tamamı bu çatı altında değerlendirilir. Bizim yapacağımız şey umûmî yapının korunmasıdır. Ne yazık ki, büyük çoğunluğumuz umûm yapıyı esas almıyor; husûsî yapıyı, yani bulunmuş olduğumuz mezhep, cemaat, tarikat, parti, hangi yapıysa her şart ve ortamda onu önceliyor. Sanki esas o, umum o imiş gibi davranıyoruz. Şüphesiz, 'mezheplerin hiçbir değeri yoktur, mezhep bizim için önemli değildir' demek istemiyorum. Bilakis mezheplerin ve diğer yapılanmaların umûm olan dinin altında yer aldığını, bunların tamamının İslam çatısı altındaki büyük Müslüman kitleyi (üm-met) oluşturduğunu belirtmek istiyorum.

Dar çerçeveli bakmanın bir yansıması da kimi kesimlerin kendini ya da içinde bulunduğu yapılanmayı mutlak doğru ve mutlak kurtulanlar kabul etme sorunudur. Bazı guruplar ve cemaatler, kendilerini mutlak manada dinin temsilcisi kabul ediyor, hatta tek kurtuluş yolu olarak kendilerini takdim ediyor, öbürlerinin kendilerine uyması gerektiğini düşünüyorlar. Bu problemimizin altından kalkmamız biraz zor olacaktır. Bunu nasıl başaracağımıza çok kafa yormamız gerekecek. Böylesi tavır sergileyenlerin ve bu zihniyete sahip olanların Müslüman olduklarında şüphe yoktur, onların Müslümanlık hassasiyetlerini de anlıyoruz. Fakat sorun, kendi yaşadığı 'dindarlık' biçimini gerçek din, diğerlerinin hatalı olduğunu zannetmesidir. Esasında bu tutum, dinin mensubu olmak ile dinin sahibi olmak arasındaki kalın çizgiye dikkat etmeme hastalığının bir neticesidir. İslam, dinin sahibi olarak Allah'ı görür. Kur'an'da

dînullâh² ifadesiyle din sadece Allah'a, yani Allah ismine isnad edilmiştir. Allah'a inanan müminlerin her biri İslam'ın mensubudur. Bu kertede bir guruba mensup olan kimselerin, bulundukları yapıyı mutlak görmeleri bir noktaya kadar mazur görülebilir, zira ancak o kadarını biliyorlar. Lakin bu işin önderliğini yapan, önde giden, hele hele imam veya reis konumundaki kimselerin şunu kesinlikle deklare etmesi lazım: "Biz büyük çatının altında bir alt gurubuz, hepimiz biriz ve her birimiz dinin aslına ve asaletine riayet etmeliyiz."

Eskiden de Müslüman ulema, mezheplerin önündeki imamlar ve önderler, kendi bulundukları grupları veya mezhepleri ön planda tutuyorlardı. Ancak onlar hiçbir zaman kendilerinin mutlak değer ve mutlak merci olduğunu söylemediler. Sonrakilerin onlardan farkı işte bu noktadadır. Geçmişten kopmanın getirmiş olduğu sorunlardan birisi budur. Büyük imamlar Ebu Hanife, Şafi, Malik'ten bu tarafa doğru gelin, hiç birisinin kendisinin mutlak bir ilim mercii olduğunu, mutlak anlamda İslam'ı temsil ettiğini söylediğini ben hatırlamıyorum. Şimdiki nevzuhur durumda kendisine mutlak merci pozisyonu çizenlerin ister bu cesareti mezhep imamlarından alsın ister başka bir yerden, yanlış yanlıştır.

Bir örnek vereyim. Şahabettin Sivasî diye meşhur bir müfessir var. Anadolu'da yetişmiş, bu toprağın insanı. Uyûnu't-Tefâsîr adıyla tefsir yazmış, kısa, özlü bir tefsirdir. Diyor ki, "Önceki ulemamız, müfessirlerimiz çok güzel eserler ortaya koydular, lakin bunların anlaşılmayan noktaları var, bazı konuları teferruath yazmışlar. Bugün din ve ilim talipleri bunların birçoğunu anlamıyor; ben Allah'ın kitabını daha kısa özlü bir

² Âl-i İmrân 3/89, Nur 24/2, Nasr 110/2.

şekilde şerh edeceğim.” Son cümlesi de şöyle: “Ben burada, bu kitaptan, Allah’ın kitabından ulaşabildiğim incelikleri, güzellikleri anlatmaya çalıştım. Bilin ki eğer bir hata, bir eksiklik görürseniz o bendendir; çok güzel incelikler, iyi anlatımlar görürseniz, onlar da Allah’ın bana ilham ettiği lütfundandır; bunu da böyle bilin.” Bu kişi az bir adam değil, yıllarca İslami ilimlerin eğitimini almış, ondan sonra bir tefsir yazmış ve onu yazarken de böyle bir şey söylemiş. İşte ilmi nezaket budur, ulemamız bunu yaşatmalıdır.

4. Tâli meseleleri asli mesele gibi görmek

Dinî problemlerimizin bir başkası da tâli meselelerin asli meseleler gibi görülmesidir. Talî-aslî meseleler ayrımını yapıyorum, çünkü böyle bir anlayış İslam düşüncesinde baştan beri benimsenmiştir. Asli meseleler nedir? Dinin aslı nedir, itikadî bakımdan mutlak olan nedir? Vazgeçilmez iki inancımız vardır, yani tevhid ve meâd (ahiret).

Din bu ikisi üzerine kuruludur. İşte bunlar dinin aslıdır. Bunlarla ilgili, iç tartışmalar yapılabilir ama bunların inkârı, bunlar hakkındaki bir şüphe dinin yıkılması anlamına gelir. Başlangıçtan beri Müslümanlar bunu böyle kabul etmiştir. Nübüvvet, kitaplar, melekler ve diğer itikadi hususlar, esas itibarıyla bu iki esasa racidir. İbadetlerde de asli meseleler vardır; beş vakit namaz, oruç, zekât, hac; bunlar asli farzlardır. Bu sayıların dışındakiler tâli ya da ferî meselelerdir. Örneğin, beş vakit namaz asli, kuşluk namazı ferî bir meseledir. ‘Kuşluk namazı kılmazsanız günah işlemiş olursunuz’ gibi bir şey söylenemez. Sosyal ve ahlaki konularda da örneklerimiz çoktur, lakin belki başka bir vesileyle onları da ele alabiliriz.

Şöyle bir göz gezdirdim, son zamanlarda acaba din ile ilgili en çok neyi tartışıyoruz diye. İşte bir kaç: Kabir azabı, miraç, şefaath, mehdi-mesih, insanın yaratılışı nasıl gerçekleşti vs. Bunlar dinin asli meseleleri değildir, ama bizim 'kavgamız' şu sıralar bunlar üzerinden yürüyor. Birisi çıkıyor, 'kabir azabını kabul ediyor musun?' diye soruyor. Cevap 'evet' ise tamamdır; 'hayır' ya da farklı bir düşünce ileri sürmek ise artık sonu gelmez tartışma başlar, 'hayır' cevabı kişiyi dinden, imandan çıkma hükmüne kadar götürebilir. Biz böyle bir şeyi kabul edemeyiz. Bizim dinî tartışma adabımız da kayboldu, kaynaklara ve hükümlere dayalı tartışma usulümüz de. 'Bunların temel kaynaklarda yeri var mıdır, varsa nasıldır, nereye kadar gitmiştir?' ve daha birçok soruyu adam akıllı tartışmıyoruz bile.

Söz gelimi Ebu Hanife, temel naslara dayanmayan hükümlerde kimseyi tehdit etmiyor. Şefaath konusu böyle, kabir azabı böyle, miraç meselesi böyle... Bunlar hakkında farklı telakkisi olan hiçbir kimseyi tekfir edemezsiniz, çünkü haklarında açık, kesin ayetler yoktur; ama "akîmu's-salâte" ayet-i kerimesi namaz hakkında açık bir nastır, üstelik ondan başka birkaç tane daha ayet vardır. İşte bu hakikati kimse inkâr edemez, namazın sübutunu kimse reddedemez, 'namaz yoktur, ben böyle bir ibadeti kabul etmiyorum' denilirse asli unsurların birisi inkâr edilmiş olur. Sonuç olarak tâli meseleler üzerinde konuşabilirsiniz; kabul edersiniz, kabul etmezsiniz, bunlarla ne din kurulur ne de din yıkılır. Bunlar önemlidir, ancak bunlar dinin asli unsuru yerine geçmez, bunlar üzerinden din ikame edilmesi söz konusu olamaz. Kısaca bunları kabul ya da reddetmekle din kurulmaz veya yıkılmaz. Tâli meselelere ilişkin farklı kanaatler ve fikirler olabilir; onların dayanakları hakkında farklı yorumlar yapılabilir, öyle olmuştur. Öyle zannediyorum ki bunlara dair farklı kanaat ve inançlar bir yere kadar farklı olsa da niha-

yetinde bir yerde buluşabiliriz. Yeter ki, talî-aslî dengesini iyi kavrayalım.

5. İndirgemeci yaklaşım

İşaret etmek istediğimiz bir diğer sorun, dinî kaynaklar hakkındaki indirgemeci yaklaşımdır. Bu yaklaşım, son iki yüzyıldır büyük bir problem olarak karşımızdadır. Bundan maksadımız, dini Kur'an'a indirme; Peygambere/sünnete indirme; geleneğe, örfe, hurafeye indirme; imamlara, hocaya, şeyhe indirmedir. 'Kaynaklara indirgeme', İslam'ı sadece Kur'an'la kurmak ve sadece onunla yetinmek isteyenler ya da onu sadece hadislerle kurmak ve sadece onlarla yaşamak isteyenlerin yaptığı şeydir. Bu yaklaşım, tek ayak üzerine yürümeye benzer. Böyle bir yaşam, hilkat garibesi ortaya çıkarır. Dini yaşamayı geleneğe, örfe, hurafeye indirgeme daha vahim sonuçlar doğurur; yani ayetleri hadisleri de bırakın, İslam'ın dışında bir din ikame etmeye çalışmak tamamen farklı bir olgunun peşine koşmaktır. Günümüzde farklı bir indirgeme şekli de dini yaşamta indirgemeciliktir. İslam'ı sadece inanca, sadece amele veya sadece ahlaka, sadece iyi hale indirgiyorlar. Amele indirgeyenler en iyi şekilde ibadetlerden müteşekkil ameller yapmaya çalışıyorlar, fakat itikadi ve ahlaki bakımdan son derece problemlili bir duruş sergiliyorlar. Ahlaka indirgeyen kimseler de güzel ilişkilere özen gösteriyor, fakat öbür tarafta da söz gelimi imani noktalarda problemleri var, ibadet ve helal-haramı zaten önemsemiyorlar. İşte bunlar hep dine tek taraflı yaklaşımdır.

Dinin tabiatı hakkında söylenecek en kestirme söz şöyledir: İslam dini sade ve net bir yapıya sahiptir, insanlardan çok fazla bir şey istememektedir. Sadelikten kastımız dinin hem

anlaşılır hem de uygulanabilir olmasıdır. Kişinin neye inanacağı ve neleri yapması, neleri yapmaması gerektiği çok nettir. Yapılacaklar yerine getirildiği zaman, kişi dindar olur. Son zamanlarda dindarlığın bütün alanlara yayılmaya, her tutum ve davranışın dindarlıktan sayılmaya çalışıldığını görüyoruz. Bunu yaparken nereye kadar gideceğimizi, nerede duracağımızı ve nelerin dindarlığın bir parçası olduğunu, nelerin dindarlığın dışında kaldığını. Burada büyük bir sorun var. Biz en basitinden insanlara İslam'ın kendisinden öz olarak istediği şeyin ne olduğunu ve neyi yaşaması gerektiğini öğretmemiz, bildirmemiz ve istememiz lazım.

Eminim her bir hocamız burada ahlaka kuvvetli vurgular yapacak. Ben de bu konuyla ilgili bir iki tespiti sunmak istiyorum. Ahlak, kitaplarda birkaç maddenin sıralanması, onların öğrenilmesi ya da öğretilmesi değildir. Ahlakı maddelere dökmek ötesinde bir hakikat var ki o da şudur: Ahlak insanın fıtratıyla ve özüyle bütünleşen kişiliğinin inşa edilmesidir. Böyle bir kişiliği inşa ettik mi zaten o kuralların hepsi kendiliğinden ortaya çıkmış oluyor. Hazreti Peygamber (a.s.)'ın hayatında böyle sayılı kurallar yok ama onun önce insani tarafından sonra da nübüvvetten gelen güzel bir duruşu vardır. İşte bu her tarafla ahlaktır; imanında da ahlakilik var, ibadetinde de ahlakilik var, insanlarla ilişkilerinde de bütün sosyal davranışlarında da ahlakilik var, savaşında bile ahlakiliği var Hz. Peygamber'in. Eğer alınacaksa böylesi bir ahlak alınmalı; kişinin içselleştirdiği, tabiatı haline gelmiş ahlak. Aksi takdirde yine bu ahlak dediğimiz şeyi de kurallar üzerinden götürmek zorunda kalacak, eğittiğimiz çocukları dar çerçeveli bir ahlak ile bezemiş olacağız. Bahse konu ahlak kuralları olmasın demiyorum, onların zaten olacağından bahsediyorum. Peygamberimiz hakkında buyurulan “İnneke le ‘alâ hulukin azîm” ayeti “Sen güzel bir

ahlak üzeresin”³ diye tercüme edilir. Aslında Türkçe bakımından o kadar da dar bir cümle değil, fakat buradaki ahlak, ‘fitraten güzel insani özellikler’ anlamında anlaşılırsa sorun değildir. Çünkü ayet bir insan olan Hz. Muhammed’in fitraten yüce bir kişiliğe sahip olduğunu ifade ediyor. O halde ahlaki insan fitratıyla uyumlu yürüyen kişilik halinde inşa etmemiz kaçınılmazdır. Elbette ki bunu yaparken, ‘insanlara selam verin, güler yüzlü olun, şöyle yapın’ vs. denilecektir. Bunlar tabii ki birer tikel davranış kalıplarıdır ama bunların hepsinin toplamından Kur’an’ın gösterdiği ve Hz. Muhammed’in gerçekleştirdiği erdemli bir mümin inşası ortaya çıkabilirse işte ahlak o zaman tezahür eder. Yine bu ahlak bütün davranışlara yansıyan bir enerjiye dönüşmesi hâlinde gerçekten ahlak olur. Yoksa şaşır-maya devam ederiz. Şöyle ki, biz kuralları çocuklarımıza öğretiyoruz, ezberletiyoruz ama yirmi yaşına geldiği zaman onun Müslümanlığından eser kalmıyor. Bu sefer diyoruz ki, ‘Yahu! Biz bu çocuğa ne yaptık, ne oldu buna?’ Aslında sebeplerini biliyoruz ama öyle şaşırıp kalıyoruz.

Bir de normal halk tabakasının, dinî yaşantı ile dinî düşünceyi birbirinden ayırması gerekiyor. Mesela, son zamanlarda akademik kesimler arasında Adem’in (as) yaratılması, neslinin çoğalması meselesi çokça konuşuluyor. Soruların devamı geliyor: Adem evrilerek mi yaratıldı, insan evrilerek mi yaratılmış, Kur’an’da evrim var mı? Varsa nasıl oluyor? Bu meseleler anlamsız değil, tartışılıp konuşulabilir; fakat bunlar hakkında söylenenlerin ilmi çalışma neticesinde ulaşılan kanaatler olduğu ve itikadi bir değer taşımadığının bilinmesi lazımdır. Aksi takdirde fatura Kur’an’a veya İslam’a çıkarılıyor. Hemen belirtelim ki, bu konularda söylenenler dinî düşüncenin bir

³ Kalem 68/4.

parçası. Kur'an'da bu konulara dair çok fazla bilgi yok. Yine Adem'in çocuklarının birbiriyle evlenmesi meselesi konuşuluyor. Halkın bu konudaki ilgisi evlilikteki helal-haramlardır, hemen "Hocam! Kardeşlerin birbiriyle evlenmesi haram değil mi?" diye soruyor. Biz de cevaplamaya çalışıyoruz: Evet kardeşlerin birbirleriyle evlenmesi haram, bu hüküm şu an için geçerlidir. Lakin Adem'in zürriyetinin nasıl çoğaldığına dair söylenenler, bir yorum, bir teori, bir düşüncedir. Bunları kanıtlayacak ne Kur'an'da ne hadiste açık bir bilgi var. Biz Adem'in çocuklarının nasıl evlendiklerine, nasıl çoğaldıklarına dair fikir yürütüyoruz? Bazı kitaplarımızda konuya dair bilgiler bulunmaktadır, 'farklı batında doğan kız ile erkek evlendi' gibi akıl yürütülüyor. Lakin tam olarak nelerin olup bittiğini bilmiyoruz. Dolayısıyla, 'Adem'in çocukları birbiriyle evlenerek çoğaldı' deyince, 'haram işlemişler böyle şey olur mu' diye itirazlar yükseliyor. Bu kesin bir bilgi değil, dini bir bilgi hiç değil, herhangi bir nassa dayanmıyor, bu bir yorum. Öte yandan Adem'in çocukları hakkındaki bu tartışmalar dinin ilgi alanına girer. Şöyle ki din, insanın yüce ve tek yaratıcı olan Allah tarafından yaratıldığı, insanın bu yaratana tanıyıp iman etmesi üzerinde durur. Ayetlerde ifade edilen şeyin aslı şudur: Allah diyor ki, ben yarattım, siz de yaratıldınız. Bu kadar. Meseleyi bu şekilde kavramak, bir Müslümanın dindarlığı açısından en kestirme ve en faydalı yoldur. Fakat yaratılmanın nasıl gerçekleştiği ne dinin aslî itikadı ne de ibadetleri ile doğrudan ilgilidir. O, insanlık tarihinin sıfır noktasındaki tarihsel bir hadisedir, hakkında konuşulanlar ise büyük oranda teoriden ibarettir. Bugün şeriat-taki kurallar üzerinden Adem'in çocuklarının evlenme meselesine bakılırsa içinden çıkılamayacaktır. Hasılı, dinî yaşantıyı, itikat ve ibadeti, ilim işlerinden ve yorumdan ayırmak gereklidir.

Dinin getirmiş olduğu kurallar, onun uygulaması, ahkâmın üretilmesi meselesi ile salih amelin yapılması arasında büyük bir fark vardır. Salih amel tabii ki dinin her inanandan istediği şeydir. Fakat dinin özellikle suçlara getirmiş olduğu kuralların konulması ve onun uygulanması bireyleri aşar. Şimdi, biz bunu konuşunca, ‘hocam hırsızın elini nasıl keseceğiz?’ Ben de diyorum ki, ‘Peygamberimiz şuradan kesin demiş.’ He-men ‘ama bu devirde el kesme nasıl olur?’ diyor. O zaman bu senin çözebileceğin bir problem değil, benim de. Evet, ilmî meseleleri konuşurken ve Kur'an'ı yorumlarken bu benim bir meselem. Fakat bunun nasıl yapılacağı, nasıl icra edileceği hakim otoritenin karar vereceği bir şey. Demek ki, ulemanın işi halkın işi ve hatta otoritenin işi birbirinden ayrıdır.

Biliyoruz ki Osmanlı döneminin son devirlerine doğru, aile hukuku kararnamesi, Mecelle gibi birtakım ciddi girişimler oldu. Din ve dünya işlerindeki kurumsallaşmanın eksik bir tarafı görüldü de onun için bu girişimler başlatıldı. Esasında hayatın ihtiyaçlarına göre hüküm üretiminin durmuş olması bu tür girişimleri gerekli kılmıştır. Osmanlı'nın son zamanındaki bu tür ciddi girişimler, ne yazık ki akamete uğradı. Eğer o gün başlatılan çalışmalar üzerine bir şeyler imal edilerek gelinseydi, biz bugün belki birçok şeyi konuşmayacaktık. Laik devlet uyguladı, uygulamadı onlar da ayrı bir konu. Fakat ben bunun ilmî anlamda sürekliliğinden bahsediyorum. Hani eskiden beri içtihat kapısının kapandığından bahsedilir. Böyle bir şey olamaz, böyle bir şey, hayatın İslamiliğinin öldürülmesi anlamına gelir. Zannederim Osmanlı ulemasının gördüğü şey buydu. Keşke, bugüne kadar, öylece devam edip gelseydi! Bugün, biz belki burada başka şeyleri konuşuyor olacaktık.

DİN ANLAYIŞIMIZ ÜZERİNE SORUNLAR VE KAYNAKLARI

Prof. Dr. Recep KILIÇ

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Çok teşekkür ederim. Ben de sözlerime başlarken Vakıf Mütevelli Heyetini, özellikle Mustafa Baş Hoca'mızı tebrik ediyorum, kendilerine teşekkür ediyorum böyle bir toplantıyı tertip ettikleri için. Hayırlara vesile olmasını niyaz ediyorum

"Din Anlayışımız" ile ilgili sorunları konuşmaya, temel kavramlardan anladıklarımızı açıklayarak başlayalım. Sorunları ve kaynakları üzerinde konuşacağımız dinin İslam dini olduğunu; felsefi, teolojik veya epistemolojik sorunlardan ziyade, yaşadığımız zaman dilimi ve toplum kesitinde "İslam dini" ile ilgili, gözlemlediğimiz veya sezinlediğimiz bazı temel sorunlar üzerinde duracağımızı belirtelim. "İslam dini" ile Kur'an, Sünnet ve bu iki temel kaynağın tarihi süreç içinde Müslümanlar tarafından ete kemiğe büründürülmüş halini anladığımı özellikle belirtmek istiyorum. Dolayısıyla bu konuşmada "İslam dini" denilince kitaplarda yazılan teorik anlatıdan ziyade Müslümanlar tarafından hayata geçirilmiş olan, yaşanan ve yaşanmakta olan İslam tecrübesini anlıyorum; bu sebeple yapacağım konuşma, aslında, İslam kültürünün veya İslam adına oluşturulmuş kültürün sorunları üzerinde olacaktır.

Kitabî olarak İslam, değişik şekillerde tanımlanabilir; tarihi süreç içinde tanımlanmıştır da. Bu tanımların ayrıntısına girmeksizin, din olarak İslam'ın "insanın ilişkiler ağını düzenlemek üzere Allah tarafından bildirilmiş değer, buyruk ve ilkelere" bütünü olduğunu söylememiz mümkündür. İslam'ın bu yönü ulema tarafından "vaz'un ilâhiyyun" şeklinde dile getirilmiştir, yani İslam dininin kaynağı veya "Şâri'i" ilâhîdir, Allah'tır; fakat muhatabı ve maksadı insandır. Bu sebeple İslam, Şâri'i Allah olmakla birlikte, "İnsan içindir." Bundan dolayı İslam dini "ilahî olan" ile "insanî olan"ın buluşmasından ortaya çıkan bir gerçekliğe tekabül eder. Konuşmamın ilerleyen kısmında "ilahî olan ile insanî olanın buluşmasından ortaya çıkan gerçeklik" ile ne kastettiğimi daha ayrıntılı bir şekilde açıklamaya çalışacağım.

"Din anlayışımız ile ilgili sorunlar" ifadesi çok genel bir ifade olduğu için, ilgili herkes bu sorunları kendi bakış açısına göre sınıflandırabilir. Ben de kendi bakış açımdan bu sorunları dört başlık altında değerlendireceğim:

- İlk olarak bir zihniyet meselemiz var din ile ilgili olarak; İslam dininin öngördüğü zihniyet ile Müslümanların din konusunda sahip olduğu zihniyet birbiriyle uyuşmamaktadır.

- İkinci olarak, insan anlayışımız ile ilgili sorunumuz var. Dinimizin öngördüğü insan tipi ile bizim fiilen sahip olduğumuz Müslüman insan tipi arasında büyük bir farklılık olduğunu düşünüyorum; bu farkın oluşması da büyük ölçüde zihniyetle alakalıdır.

- Üçüncü olarak, dinde "ilahî olan" ile "insanî olan" arasındaki ilişkiyi değerlendirmekle ilgili sorunlarımız var. Bu sorunlar, genel olarak, kültürün din olarak algılanması şeklinde tezahür etmektedir.

• Son olarak, sahip olduğumuz din anlayışı, büyük ölçüde ahlâkî dışlayan bir anlayıştır; dinî hayatımıza ahlâkî içerikten yoksun bir dinî tecrübe ve söylem hâkimdir.

Zihniyet Meselesi Üzerine

Din anlayışımız ile ilgili sorunlarımız ve kaynakları üzerindeki konuşmayı “Zihniyet meselemiz” ile sürdürelim. Zihniyet analizi, tanımı ve türleri ile ilgili açıklamaların büyük bir kısmını hocam Necati Öner merhumun yazılarına dayandıracam. Hocanın, ilk defa 1995 yılında Milli Eğitim Bakanlığı yayınları arasında Felsefe Yolunda Düşünceler ismiyle kitaplaştırdığı yazılarında, zihniyet ile ilgili çok nitelikli değerlendirmeleri bulunmaktadır. (Geniş bilgi için s. 52 vd bakılabilir.) Buna göre zihniyet, zihnimiz faaliyet halinde iken içinde bulunduğu ortamın adıdır; varlık dünyasına bu zihniyetin içinden bakar ve o zihniyete göre anlam ve değer veririz. Kullandığımız kavram ve cümleler, bu zihin ortamı içinde anlam kazanır. İnsan nasıl bir iman ve inanç varlığı ise aynı zamanda bir bilgi varlığıdır da; bu sebeple insan bilgi edinmeye adeta mahkûmdur. Çünkü insanın bilinçli olarak yapıp ettiği bütün davranışları bir bilgiye göre olur. Bilgiyi edinirken olduğu gibi edindiğimiz bilgiyi uygularken de sahip olduğumuz zihniyetin etkisi altındayızdır. İnsanın doğuştan sahip olduğu üç türlü zihniyet vardır. Bunlar “olgusal”, “büyüsel” ve “eleştirel” olarak adlandırılır. Zihniyetler, mantık ilkelerine benzer, her insanda bulunur; fakat hâkimiyetleri insanların bilgi birikimleri ve kültürel durumlarına göre değişiklik gösterir.

Olgusal zihniyet: Bu zihniyette insan olgu ve olaylar arasında bir gizem veya gizlilik aramadan onları deney ve gözlem

yöntemiyle inceler; “pozitif” veya “bilimsel zihniyet” de denen olgusal zihniyetin temsilcisi bilim insanıdır. Bilim ve teknoloji bu zihniyetin ürünüdür. Bilimsel zihniyet mensubu, görmediğine, dokunmadığına inanmaz; bir başka ifadeyle, bilimsel yöntemlerle doğrulanıp yanlışlanmayan hiçbir inancı veya bilgiyi kabul etmez. Bu zihniyetin tam karşısında “büyüsel” olan zihniyet vardır; herhangi bir doğruluk ölçütü barındırmayan böyle bir zihniyete mensup insan için, her şey mümkündür.

Büyüsel zihniyet kendisini büyü, fal ve sihir gibi uygulamalarda açığa çıkarır; temsilcisi büyücü veya sihirbazdır. Temel özelliği sırlı, gizemli veya mitolojik olmasıdır; büyüsel zihniyette akıl ilkeleri devre dışıdır, bu sebeple her şey, her an mümkün gözüktür. Bu iki zihniyetin ikisi de aslında her insanda mevcuttur ama hâkimiyet dereceleri farklıdır; gelişmiş toplumlar da bilimsel zihniyet daha baskın iken “ilkel kabile” toplumlarında büyüsel zihniyet hâkimdir. Bu iki zihniyetin yanında “eleştirel” adı verilen bir üçüncü zihniyet daha vardır. Bu zihniyette insan, bir doğruluk ölçütü kabul edip o doğruluk ölçütüne göre doğru veya yanlış birbirinden ayırt eder.

Eleştirel zihniyette eleştiri esastır; eleştiri, kendisine sunulanı olumlu veya olumsuz olarak değerlendirmek demektir. Dinî ve felsefi düşünceye hâkim olan zihniyet ne büyüsel ne de olgusaldır. Din alanında insanın kendine özgü bilgi edinme yollarıyla elde ettiği dinî bilgi; doğruluğu, deney ve gözlem yoluyla tahkik edilemeyeceği için, bilimsel (olgusal) değildir; akıl ilkelerini dışlamadığı için büyüsel de değildir. Bu sebeple İslam dini söz konusu olduğunda dinî zihniyet, büyüsel ve bilimsel olandan farklı olarak eleştirel bir zihniyettir. Dinî açıdan sahih olan inanç ile batıl inanç arasındaki farkı, ancak eleştirel zihniyet ile ayırt edebiliriz. Dinde eleştirel zihniyetin kaybolması halinde

sahih inanç ile batıl inanç arasındaki fark ta ayırt edilemez hale gelir.

Din anlayışımız ile ilgili bir sorun olarak “zihniyet meselesi ile dinî hayatımızda eleştirel zihniyetin hâkim olmayışını anlıyorum. Eleştirel zihniyetin, din alanında bir doğruluk ölçütü vardır; din adına bize sunulan inanç ve bilgiyi, bu ölçüte göre değerlendirir; dinde doğru (sahih) inanç ile yanlış inancı (batıl inancı) bu ölçüt sayesinde ayırt ederiz. Dindeki doğruluk ölçütü vahiydir. Allahü Teâlâ insanlara din açısından doğru olan ile yanlış olanı ayırt etmek üzere vahiy göndermiştir. Buna göre din adına bize sunulan inançlar arasında vahye uyanlar doğru, uymayanlar ise yanlış olur. Vahyin, dinde doğru ile yanlış bir-birinden ayırt eden bir ölçüt olmaktan çıkması durumunda din ile büyü birbirinden ayırt edilemez hale gelir. Bu durumda dinî zihniyet büyüsel zihniyete dönüşür; aslında büyük oranda fiilen dönüşmüştür de. Çünkü eğer akıl ilkelerini dışlar, bir doğruluk ölçütü olarak vahyi ortadan kaldırır, onun yerine belirli kişi veya kurumları ikame ederseniz, din adına her şey mümkün hale gelir.

İslam dini insan, tarih ve tabiat ile ilgili her türlü düzenlemeyi vahiy ile yapar; bu açıdan vahiy, dinin muhtevasını belirleyen temel bilgi kaynağıdır. Bu sebeple dinî bilgi, vahiy ölçütüne göre doğrulanabilen ya da yanlışlanabilen türden bir bilgidir. İslam’da dinî bilginin kendisine göre doğrulanıp yanlışlandığı vahiy Kur’an-ı Kerim’dir. Kur’an ile doğruluk veya yanlışlığı tahkik edilemeyen inançlar üzerine temellendirilen dinin, büyüye indirgenmesi her zaman mümkündür. Din adına yaşadığımız temel sorun, tam da budur. Müslüman insanın hayatında Kur’an-ı Kerim, değişik gerekçelerle tarihi süreç içinde devre dışı bırakılmıştır; Müslümanın hayatındaki dinî doğruluk

ölçütü, uzun zamandır, fiilen Kur'an-ı Kerim değildir. Bunun değişik sebepleri olmakla birlikte her düzeyde göze çarpan bir sebebi, Kur'an'ın Müslümanlar tarafından okunmuyor olmasıdır. Kur'an'ın "okunmadığını" bir dil sürçmesi olarak değil, bile-
rek ifade ediyorum. Günümüzde Müslümanlar, Kur'an ayetleri-
ni **"seslendirmeyi"** **"okumak"** olarak algılıyorlar; oysa oku-
mak, bir anlama faaliyetidir. Anlama kaygısı gütmeyen veya bu
kaygıyı taşımadan yapılan "Kur'an okuma" işine, olsa olsa
"Kur'an ayetlerini seslendirme" faaliyeti adı verilebilir. Kur'an okumanın bir seslendirme ameliyesine dönüşmüş olma-
sı bile "eleştirel" zihniyetin yerini "büyüsel" zihniyete bıraktığı-
nın bir göstergesi veya sonucu olarak değerlendirilebilir.

Kur'an-ı Kerim'in Müslüman dünyada devre dışı bırakıl-
masının entelektüel hikâyesi oldukça karmaşık ve uzundur. "Sünnet" in Kur'an hükmünde bir vahiy statüsünde görülmesin-
den tutunuz da vahyin "vahy-i metlûv" ve "vahy-i gayri metlûv"
olmak üzere iki kısımda değerlendirilmesine; "keşf" ve "vecd"
gibi dinî tecrübe türlerini geçerli dinî bilgi kaynağı olarak gör-
mek suretiyle mükâşefe ve müşahedeyi dinî bilgi elde etme
yöntemi olarak kabul etmelerin hepsi, Kur'an'ın dinî hayatta
doğruluk ölçütü olarak devre dışı kalmasında, bir şekilde etkili
olmuştur. Bunların her birini ayrıntılı olarak değerlendirmek
zaman alacağından, dolayısıyla bu toplantının formatına uygun
olmayacağından, bu kadar değinmekle iktifa edeceğim.

İnsan Anlayışımızdaki Sorun Üzerine

Dinin muhatabı insandır; insanın ayırt edici özelliği de-
mek olan alamet-i fârikası ise akıl sahibi olmasıdır. İslam âkil ve
bâliğ olan; akıl sahibi olup aklını etkin olarak kullanan ve bîluğ

çağına erişmiş, “reşit olmuş” insanı muhatap alır. Ebu Hanife’nin, Fıkhu’l-Ekber’de, insanın hangi durumda imandan çıkıp çıkmayacağı konusu bağlamında yapmış olduğu şu tespit konumuz açısından önemlidir: “Allahu Teala şahsiyet sahibi olarak insana hitap eder.

Bu hitabına müspet cevap veren insan mümin olur, buna olumlu cevap vermeyen insan da mümin olmaz, kâfir olur.” Yani İslam’ın muhatap aldığı insan, kendi kararlarını kendi verebilen, “birey bilincine sahip” reşit bir insandır. Ne yazık ki İslam’ın insanı, uzun zamandır reşit olmayan bir konuma indirgenmekte veya indirgenmeye zorlanmaktadır. Niye? Çünkü kendi kararlarını kendi verebilecek, kendi imanı konusunda kendi konuşabilecek bir konumda görülmek istenmemekte; kendisine, din adına ısrarla, bir “Veli” tayin edilmek istenmektedir.

1969 yılında, köyden Giresun’a ortaokula kaydolmaya geldiğim zaman, kayıt esnasında bizden Giresun’da ikamet eden bir veli göstermemizi istemişlerdi; o zaman 11 yaşındaydım, kendi kararlarımı verebilecek ehliyeteye sahip olmadığım kabul edildiğinden bana Giresun’da mukim olan bir tanıdığı veli tayin etmişlerdi. Altı sene sonra Ankara’ya İlahiyat Fakültesi’ne kayıt olmak için geldiğimde, benden bir veli ismi istemediler çünkü artık reşit bir insan kabul ediliyordum; dolayısıyla kendi kararlarımı verebilecek bir ehliyeteye görülüyordum. İslam’ın insanı, Müslüman insan, aynen bu şekilde değişik sebeplerle, 11 yaşındaki bir çocuk seviyesinde, kendi kararlarını kendi verebilecek ehliyeteye veya yeterlilikte görülmeyen, reşit olmayan bir konumda görülmektedir. Dinî hayatımıza hâkim olan zihniyet türü ile sözünü ettiğim reşit olmayan veya birey bilincine sahip olmayan bu Müslüman insan tipi birbirini besleyen bir fonksiyon icra etmektedir.

Birey bilincine sahip “reşit” insan tipinin örneği, Hz. Muhammed’in aldığı bir karar karşısında “Ya Resulullah! Bu Allah’ın buyruğu mu yoksa senin görüşün müdür?” diye soru soran veya sorabilme iradesini gösteren sahabîdir. Sahabeye böyle bir soru sorabilme imkân, ortam veya cesareti, Hz. Muhammed’in bizzat kendisi tarafından hazırlanmıştır. Dolayısıyla soru soran, sorgulayan, akleden, fikreden ve sonuçta kendi kararlarını kendi hür iradesiyle yine kendisi veren insan tipi, İslam’ın muhatap kabul edip öngördüğü Müslüman insan tipidir. Bu insanı “birey bilincine sahip insan” şeklinde ifade ediyorum. Bütün İslam toplumlarında olduğu üzere bizim toplumumuzda da birey bilincine sahip, eleştirel zihniyet içinde düşünebilen kişiler, sanki sistemli bir şekilde toplum nezdinde dinî açıdan itibarsızlaştırılmakta, yalnızlığa itilmekte; dini büyü seviyesine indirgeyen ve insanı “araçsallaştıran” zihniyetin mensubu olan özel ve tüzel kişiler, gözle görülür bir şekilde desteklenmektedir. Bu durum da, İslam coğrafyasında karşılıklı olarak birbirini besleyen bu dinî zihniyet ile insan tipinin, özel olarak korunduğunu akla getirmektedir. Çünkü birey bilincine sahip olmayan, dolayısıyla “reşit” olmayan bu insan anlayışının, milletler veya medeniyetler ailesi içinde Müslümanları taşıyabileceği yerin “teba” seviyesinin üzerinde olabilmesi mümkün değildir.

Dinde “İlahî olan” (Din) ile “İnsani olan” (Kültür) Ayırımının Yapılamaması Üzerine

Müesses dinde “ilahî olan” (din) ile “insanî olan” (kültür), birbirinden tam olarak ayrılamaz bir şekilde, içiçe bulunur. “İlahî olan”, Allah u Teâlâ tarafından indirilen (veya gönderilen) ilahî vahiydir; kaynağı Allah olduğu için ilahî vahiy ile bildirilmiş olan hakikatlerin doğruluğunda herhangi bir şüphe olmaz

(ذلك الكتاب لا ريب فيه); bildirilmiş olan bu hakikatlerin doğruluğu üzerindeki herhangi bir şüphe, imanı zedeler. Vahiy ile bildirilmiş olan hakikatlerin doğruluğu bir kabul (tasdik) ve iman meselesi olmakla birlikte aynı zamanda akıl ölçeğinde tahkik edilebilir (temellendirilebilir) bir mahiyette de olmalıdır. Çünkü vahiy ile bildirilmiş olan bir hakikat iddiasının başka kaynaklara dayalı olarak yanlış olduğunun gösterilebilmesi, bu iddianın vahiy ürünü olmadığının da bir göstergesi olmuş olur. Kısaca ifade etmek gerekirse din olarak İslam'ın merkezinde Allah vardır; Allah'ın vahiy vasıtasıyla bildirmiş olduğu hakikatler vardır; bundan dolayı ulema dini “vaz'un ilahiyun” diye tanımlamışlardır. Kur'an-ı Kerim, bu ilahî hakikatlerin oluşturmuş olduğu metindir ve İslam'ın “ilahî olan” yönünü oluşturur. Kur'an-ı Kerim'in ilahî olması, içindeki hakikatlerin kaynağının Allah olması sebebiyledir; Kur'an, aynı sebepten dolayı kutsal ve hatadan münezzehtir. “Ben söylemiyorum, Allah söylüyor” söylemi, Kur'an'ın kutsallığını ve hatadan münezzezhliğini belirtmek için üretilmiş bir söylem olmalıdır.

Kaynağı Allah olması hasebiyle ilahî, kutsal ve hatadan münezzezh olmakla birlikte Kur'an-ı Kerim, insana hitap etmektedir ve içeriğinin büyük kısmı insanî ilişkilerle ilgilidir. İnsan ise bir kültür içinde yaşamakta olduğundan Kur'an-ı Kerim'i kendine özgü zaman-mekân sınırlılıkları ve kültürel birikimi içinde anlamak mecburiyetindedir. İnsanın Kur'an'ı anlama teşebbüsü, İslam düşünce tarihinde Kur'an ilimleri diyebileceğimiz tefsir, fıkıh ve kelam gibi müstakil ilim dallarının oluşmasına sebep olmuştur. Bu ilimler yoluyla Kur'an ile ilgili olarak elde edilen bilgi ve birikimin tamamı insanîdir; “insanî olması” demek, doğruluğunun şüpheye açık olması ve kutsal olmaması demektir. Bu sebeple fakih, mütekellim veya müfessirin Kur'an-ı Kerim'den kendi imkânlarıyla elde ettiği bilgi, hatadan mü-

nezzeh değildir, her dönemde sorgulanmaya açıktır. Aksini düşünmek, (ulemanın Kur'an'dan çıkarımında bulunduğu bilgiyi hatadan münezze kabul etmek) bu bilgileri edinen insanları (fakih, mütekellim veya müfessiri, yani ulemayı) zaman ve mekân formları dışında olan, her şeyi bilen adeta ilahî kişiler olarak düşünmeyi gerektirir.

Din anlayışımız ile ilgili dikkat çektiğimiz “ilahî olan” ile “insanî olan” arasında sağlıklı bir ayırım yapılamamasından kaynaklanan sorun (veya sorunlar) da burada ortaya çıkmaktadır. Bu sorun kısaca şudur: İlahî olan ile insanî olan birbirinden ayırt edilemediği zaman, Kur'an ilimleri alanında insanî sınırlılıklar ile üretilmiş olan “dinî metinler”, Kur'an metni ile eşit bir seviye ve statüde görülebilir hale gelmektedir. Bu da insanın belli bir zaman ve mekânda ürettiği kültürün (veya bilginin), Kur'an'da belirtilmiş, dinen bağlayıcı olan dinî bir hüküm veya ilke olarak anlaşılmasına yol açmaktadır.

Meramımı daha açık hale getirebilmek adına Kur'an ilimleri adına günümüzdeki yaygın anlayış ve uygulamayı göz önüne getirelim. Kur'an ilimleri alanında günümüzde “ilim” adına yapılan uygulama, erken (mütekaddimin) veya geç (müteahhirin) dönemde yazılmış bir fıkıh, tefsir veya kelim metninin, adeta Kur'an metniymişçesine okunması ve anlaşılması faaliyetidir. Kur'an ilimleri alanında “âlim” niteliği, söz konusu metni okuyup anlayabilecek dil yeterliliğine sahip olan; metni (dilinin gramer inceliklerine vakıf bir şekilde) fiilen okuyan ve okutan kişiyi niteler; bu niteliklere sahip insanlar büyük ilim adamı olarak itibar görürler. Fıkıh ilmi adına Hidaye'nin, İhtiyar'ın veya Multekâ'nın metnini okuyup anlayabilen; Tefsir ilmi adına Keşşaf veya Kâdı Beyzavi tefsirini; kelim ilmi adına bir kelim klasiğini okuyup anlayabilen insan büyük âlimdir.

Aslında bu metinleri okuyup anlamak tabii ki bir ilmi seviye göstergesidir ve bunların okunup anlaşılmasında yanlış bir şey de yoktur; bu metinleri okuyup anlayabilecek insanımızın sayısı da çok değildir. Burada yanlış veya eksik olan husus, bu metinleri bir kültür içinde üretilmiş kültürel (insanî) metinler olarak görmemek, dolayısıyla eleştirel bir bakış açısıyla okumak ve ilmi, tarihin belirli bir döneminde, belirli kültürel şartlar altında üretilmiş olan bu metinleri okumaya “indirmek” ve tamamen kültürel inşalar olan söz konusu metinleri hatadan münezzeh “ilahî hakikatler” gibi görmektir.

Dinî düşünce dünyamızın (dinî ilimlerin) kaynak metinleri olan bu eserlerin “insanî veya kültürel inşalar” olması gerçeği, onların dindeki konumunda veya değerinde herhangi bir değersizleştirmeye sebep olmaz; onlar bu tabiatlarıyla değerlidirler; din ve düşünce tarihinde bizim mükteşebatımızı oluştururlar; din ve düşünce geleneğimiz bu metinler sayesinde oluşur ve devamlılık arzeder. Bu metinleri göz ardı etmek demek, 1500 yıllık İslam düşünce mükteşebatını (geleneğini) göz ardı etmek demek olur ki, bu da Güneşin her seferinde yeniden keşfedilmeye çalışılmasına denk gelir. İlim, şüphesiz kümülatiftir; devam eden, birbirini takip eden bir birikime dayanır. Bu sebeple geleneği önemsizleştiren veya değersizleştiren bir yaklaşımı benimsememiz söz konusu değildir. Burada dikkat çekmek istediğimiz yanlış, ulemanın tarihi süreç içinde üretmiş olduğu “dinî” metinleri, yazarlarına insan tabiatını aşan bir statü vermek suretiyle, “ilahî” bir metin gibi okuma teşebbüsüdür. Oysa bu “dinî” metinler, yazıldıkları dönemin kültürel sorunlarına cevap bulmak üzere, yazıldıkları dönemin bilgi birikimi (ilmî mükteşebatı) ışığında, o dönemin dünya görüşü ve bilimsel yaklaşımı ile Kur’an ve Sünnet’ten yapılan “insanî” çıkarımlardır. Bu metinleri bu statüde değil de yazarlarını adeta kutsamak

suretiyle Kur'an metnine eşdeğer bir statüde okumak dini, bu metinlerin inşa edildiği dönemin anlayışı ile "dondurmak" veya o anlayışa "indirgemek" anlamına gelir. Bu da sosyo-kültürel değişkenliği göz ardı etmek olduğu gibi insan fitratının sınırlılığını ve bu sebeple de kültürel olana olan bağımlılığını anlamamamak demek olur; sonuçta kültürel (insanî) olan bir gerçekliğe, "ilahî" olan gibi muamele etmek anlamına gelir. Dolayısıyla sözünü ettiğimiz hataya düşmemek için yazarlarının insan oldukları unutulmadan bu "dinî" metinler, "eleştirel" bir zihniyet ile okunmalı; kültürel problemlere cevap bulmak üzere oluşturulmuş "örnek" metinler olarak görülüp değerlendirilmelidir. Böyle bir değerlendirme, kendi kültürel problemlerimize çözüm üretmek üzere Kur'an ve Sünnet'e müracaat etmeyi; dinamik veya üreten bir ilmî faaliyet içinde olmayı ve nihayet aklı etkili bir şekilde kullanmayı gerekli kılacaktır.

Sözünü ettiğimiz dinî metinlere "hatadan münezzehtir ilahî hakikatler" gibi yaklaşmak, aslında İslam dininin insan anlayışı ile de bağdaşmaz. Çünkü din olarak İslam, hatasız "kul" kabul etmez; peygamberlerin bile "günah işleme" imkân ve melekeleri devam eder. Peygamber, peygamber olmak hasebiyle, "günah işlemeyen veya işleyemeyen" bir statü kazanmış olmaz; bu sebeptir ki "zelle" adı verilen hataları fiilen işledikleri gibi, hata yapma ihtimaline mebnî olarak ayet-i kerimelerde sık sık uyarılmışlardır: "Sen şöyle yaparsan Biz de böyle yaparız" veya "Sen öyle yaparsan şöyle olur" gibi. Çünkü İslam'da peygamber olmak, "ulûhiyetten pay almak" anlamına gelmez. Din anlayışımızdaki temel sorunlardan birisi de, bazı insanlara değişik gerekçelerle "insan-üstü", adeta "ilahî" bir statü, verilmesidir: Normal insanlar olarak bizlerin bilemeyeceklerini "bilen", göremeyeceklerini "gören", yapamayacaklarını "yapan" bir statüdür bu. Bazı insanlara tanınan bu statü, kadim Grek düşünce-

sindeki mitolojik tanrıları hatırlatır. Böyle bir insan anlayışının İslam kültür coğrafyasında hangi saiklerin tesiriyle ortaya çıkıp kendisine yer edinebildiği meselesi, özel çalışmaları gerektiren bir meseledir. Bununla birlikte bize ilk bakışta anlamlı bir saik gibi gözüken dinden kaynaklı bir sebebe işaret etmekle yetinelim: Kur'an-ı Kerim'de "Hz. Musa ve Hızır" kıssası olarak bilinen anlatı (18. Kehf Suresi, 65 vd) ile "Hz. Süleyman ve Sebe Melikesi" kıssası olarak bilinen anlatıda (27. Neml suresi, 20 vd) peygamber olmayan insanlara peygamberlere verilmeyen bilgi ve güçlerin verildiği görülür.⁴ Bu insanların (veya kulların) kim oldukları ilgili ayetlerde açıklanmamıştır.⁵ Bu konuda ilgili ayetlerden bilinebilir olan husus, Allah'ın peygamberlik vermediği bazı insanlara peygamberlere bildirmediği bazı bilgiler⁶ ile bazı güçleri⁷ vermiş olmasıdır. İslam kültür coğrafyasında bazı insanlara, din adına, "insanüstü" bir statü verilmiş olmasının sebeplerinden birisi, Kur'an-ı Kerim'de yer alan bu tür ayetlerin eksik veya yanlış değerlendirilmesi olabilir. Şöyle ki: Mademki "kelîmullah" olarak isimlendirilen bir peygamber olan Hz. Mu-

4 (فوجدنا عبدا من عبادنا اتيناه رحمة من عندنا وعلّمناه من لدنا علما) [Orada kullarımızdan bir kul (Hızır) buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiştik ve ona katımızdan bir ilim öğretmiştik.] (قال له موسى هل اتبعك على ان تعلمن مما) [O da]: "Sen benimle beraber bulunmağa dayanamazsın" dedi.] (18/65-67) (قال الذى ...) [Kitaptan bilgisi olan biri, "Ben onu (Sebe Melikesinin tahtını), gözünü kapayıp açmadan önce sana getiririm" dedi. Süleyman, tahtı yanında yerleşmiş hâlde görünce..." (27/40)]

5 Kehf suresindeki kıssada geleneğin Hızır olarak isimlendirdiği kişiden "Allah'ın kullarından bir kul" (عبدا من عبادنا) (18/25) olarak bahsedilirken Neml suresinde, Sebe Melikesinin tahtını göz açıp kapayıncaya kadar Hz. Süleyman'a getiren kişiden "Kitaptan bilgisi olan biri" (الذى عنده علم من الكتاب) (27/40) olarak bahsedilmiştir.

6 Kehf suresinde olduğu gibi

7 Neml suresinde olduğu gibi

sa'ya verilmemiş bir bilgiyi Allah sıradan bir kuluna veriyor ve yine Allah Hz. Süleyman gibi hükümdar olan bir peygambere vermediği bir kudreti (uzaktaki bir tahtın göz açıp kapayıncaya kadarlık bir süre içinde Hz. Süleyman'ın yanına getirilmesi) peygamber olmayan birine veriyor, o zaman bu türden insanüstü donanım ve yetilere sahip insanlar günümüzde neden olmasın, şeklinde bir mantık yürütülüyor olabilir. İslam kültür coğrafyasında değişik isimlendirmeler altında bu tür donanım ve yetileri haiz kişilerin hikâyelerine sıklıkla rastlanabilir. Allahu Teâlâ'nın hangi kuluna hangi bilgiyi veya hangi güç ve kudreti vereceğine karar verecek olan, şüphesiz biz değiliz. O, dilediğine dilediğini bahşedendir. Ancak sıradan inanan (mümin) kullar olarak biz, "din adına" peygamberimize indirilmiş olana tabi olmakla mükellef ve mesulüz. Ehl-i Sünnet İslam yorumunda Hz. Muhammed, peygamberlerin sonuncusu, "hâtemu'n-nebiyyin", olduğu için "ilham" ve "keramet" nevinden bilgi ve olaylar, sadece muhatabı olan kişiler için geçerli olup bu bilgi ve olaylara muhatap olmayan kişiler için dinî bir mükellefiyet, mesuliyet veya mecburiyete kaynaklık edemezler. Yine peygamberimiz Hz. Muhammed "hâtemu'n-nebiyyin" olduğu için peygamberimizden sonra hiçbir fâninin, kendisini bizim üzerimizde insanüstü güçlerle donatılmış bir konumda, dinî otorite kaynağı olarak göstermesi dinen meşru değildir. Dolayısıyla İslam kültür coğrafyasında yaygın olan sözünü ettiğimiz insan anlayışını İslam dininin onaylamadığını ihtiyaten ve teyiden bir kez daha belirtelim.

İlahî ve insanî olan ayırımının sağlıklı bir şekilde yapılamamasından kaynaklı sorun ile ilgili olarak sonuç yerine şunları söyleyebiliriz: Bu ayırımın yapılamamasının gözle görünür somut sonucu, kültürün din yerine ikame edilmesidir. Kültürel olanın ilahî olanın yerine ikame edilmesi demek, mesela 15.

asrın kültürel uygulamasını 20. asrın insanına din diye takdim etmek demektir. Bu sorunun üstesinden kim gelecek; sorun hangi yöntemle çözülecek, gibi sorular bu bahsin anahtar soruları durumundadır. Din, bir kültür içinde yaşayan insana veya topluma geliyor; o kültür içinde yaşayan insanın kültürel durumlarını göz önünde bulundurarak buyruk ve ilkeler gönderiyor; geldiği kültürün değerlerini bütünüyle ortadan kaldırmayı hedeflemiyor; kendi ilkelerine uygun olan değerleri muhafaza ediyor, uyumlu hâle gelebilecekleri uyumlu hâle getiriyor, aykırı olanları da eliyor. Başka bir ifadeyle din, muhatap aldığı kültürün temel kodlarına nüfuz edebilmesi halinde veya muhatap aldığı insanlar için bir kültür haline gelebilmesi durumunda kabul görüyor. Bu son derece anlaşılır bir durumdur. Fakat paradoksal biçimde din, içinde doğduğu kültür içinde kendine yer ediniş o kültürü kendine göre dönüştürdükten sonra, dönüştürülen kültür içinde süreç içinde yeni bir kültürel damar oluşuyor; bu kültürel damarda ilim adamları, dini aşk ve vecd ile yaşayan veliler ortaya çıkıyor; dini anlamada, metinleri yorumlamada belli usuller, belli yöntemler geliştiriliyor. Sonra, zaman içinde geliştirilmiş olan bu yöntem ve usuller, tamamı insanî olmasına rağmen sanki ilahiymiş gibi değerlendirilmeye, tartışılmaz halde bir yere konumlandırılmaya başlanılıyor. Bu da, hem uygulamada hem teoride, belirli bir kültürel anlayış ve uygulamanın başka bir kültüre dinmiş gibi aktarılması sorununa sebep oluyor. Bu sorunun üstesinden gelmek üzere üretilmiş olan “fıkıh” da, daha önce dile getirmiş olduğumuz nedenlerle işlevini kaybedince, sorun süreç içinde ağırlaşarak varlığını devam ettiriyor.

Kısaca ifade etmem gerekirse din anlayışımız ile ilgili sorunlar bahsinde, bana göre öncelikle bir zihniyet meselesini konuşmamız gerekir; ikincisi insan anlayışımız üzerinde dur-

mamız gerekir; reşit olarak görülmeyen, kendi kararlarını kendi veremeyen Müslüman insan tipinin İslami değerini konuşmalıyız. Üçüncü olarak da ilahî olan ile insanî olan arasındaki ilişkinin sağlıklı bir şekilde değerlendirilememesinden kaynaklı kültürün din yerine ikame edilmesi sorunsalını konuşmalıyız. Aslında bu çerçevede belki de özel olarak konuşulması gereken bir başka konu da “sünnetin vahiysel değeri” meselesidir. Dinî bilginin kaynağı ve dinde doğruluk ölçütünün vahiy olması hususunda İslam düşünce geleneğinde, görünür bir ihtilaf söz konusu değildir. Kur'an-ı Kerim'in vahiy ürünü bir metin olduğunda da Ümmet genelinde bir mutabakat vardır, fakat sünnet söz konusu olduğunda aynı mutabakattan söz edilemez. Hadis veya sünnetin vahiysel değeri konusunda İslam düşünce mütesebatında bir ayrışma söz konusudur. Mesela sünneti “vahiy” hükmünde kabul eden Şafii düşünce sistematigi ile Hanefi yaklaşımı bu konuda farklı görüşlere sahiptir. Bu anlayış farklılığı, din konusundaki farklılıkların ortaya çıkmasında etkili olan çok önemli bir kırılma noktasıdır.

Bu sebeple din anlayışımızdaki sorunların kaynakları bakımından “sünnetin vahiysel değeri nedir?” sorusu üzerinde, bence özel olarak durulmalıdır. Yine bu bağlamda Hz. Muhammed'in Şâri' olarak konumunun değerlendirilmesi de özel bir önem arz eder. Bu çerçevede cevabı açıklığa kavuşturulması gereken anahtar soru şudur: Hz. Muhammed'in dindeki örnekliği “ilk örnek” olarak mı anlaşılmalıdır yoksa “tek örnek” olarak mı görülmelidir? Gündelik hayatta yaşadığımız sosyo-kültürel sorunlara dinî cevaplar üretme aşamasında, bu soru önemlidir. Yine din (ilahî olan) ve kültür (insanî olan) ilişkisi bağlamında üzerinde özel olarak durulması gereken bir başka konu da, “Kur'an-ı Kerim'de atıfta bulunulan kültürel unsurların değerlendirilmesi” meselesidir.

Bu değerlendirmenin sağlıklı bir şekilde yapılamaması durumunda da din anlayışımızdaki sıkıntıların üstesinden gelebilme imkânımız olmayacaktır. Ancak bütün bu konuların hepsinin bir oturumda değerlendirilebilmesi mümkün olmadığından, sorunlarımızın kaynağına işaret etme adına bu meselelere sadece işaret etmiş olalım. Umulur ki vakıf yetkilileri, bu meseleleri özel olarak, sağduyu ve soğukkanlılıkla ele alan çalışmalara imza atarlar.

Din Anlayışımızın Ahlâkı Dışlaması Üzerine

Son olarak, din anlayışımız ahlâk eksenli olmaktan uzaklaşmıştır; ahlâkı dışlayan bir dinî hayat ve söylem söz konusudur. Entelektüel anlamda İslam, ahlâk merkezli bir din olmasına rağmen, peygamberimiz “mekarim-i ahlâkı tamamlamak üzere” gönderildiğini ifade etmiş olmasına rağmen, Müslümanların fiilen sahip oldukları din anlayışı insanı araçsallaştırmakta, amiyane tabirle insanı harcamakta ve değersizleştirmektedir. Bu neden böyle olmuştur? Bu hale nasıl gelinmiştir? İnsanı “eşref-i mahlûkat” olarak gören bir dinin mensupları, nasıl oldu da ahlâkı önemsizleştirdiler ve sonuçta insanı “değersiz” bir konuma indirgediler? Bu mesele, son zamanlarda değişik nedenlerle sıklıkla atıfta bulunulmasına rağmen, sebep ve sonuçları üzerinde hak ettiği dikkat ve derinlikte ele alınabilmiş değildir. Özel olarak ele alınıp analiz edilmeyi hak eden bu meselede kısaca şunları söylemekle yetinelim:

Ahlâk, insanlık özü ile ilgilidir; insanlık ortak paydası demektir. “Senin bu yaptığın insanlığa sığar mı?” sözünde atıfta bulunulan “insanlık”, insanlarda bulunan ortak ahlâkî özdür. Ahlâkın varlık temeli insandır; insan fıtratı, ahlâkın varlığını

gerekli kılar. Bundan dolayı ahlâkî yükümlülük, ahlâkî sorumluluk ve ahlâkî müeyyide sadece insan içindir; sadece insanın ahlâkî görevleri vardır. Alman filozofu Kant'ın belirttiği gibi Allah için sadece haklar söz konusu iken insan için haklar yanında vazifeler de söz konusudur.⁸

Bu sebepten dolayı insanın her türlü iradî davranış ve düşüncesi ahlâkî değerlendirmeye konu olur. İşaret ettiğimiz özellikleri sebebiyle ahlâk, birey ve toplum hayatını inşâ edici bir işleve sahiptir; ahlâkî değer ve ilkeler olmaksızın insanî bir hayatın, dolayısıyla da medenî bir toplumun, gerçekleştirilmesi mümkün değildir. İnşâ edici işlevi ile ahlâk, insanî ilişkiler alanını sadece düzenlemekle kalmaz, aynı zamanda varlığını mümkün hale getirir. Bu açıdan ahlâk kuralları, satranç kurallarına benzer; kurallarına uyulmaksızın satranç oynamak mümkün değilse ahlâk kurallarına uyulmaksızın kalabalık halk yığınlarının medenî bir toplum haline gelmesi de mümkün değildir. İnşâ edici özelliği, ahlâkî medeniyet için de olmazsa olmaz türden bir gereklilik haline getirir; ahlâk alanındaki en küçük bir kırılma, medeniyet hamlesinin kırılmaşmasına veya donuklaşmasına yol açar.

Günümüzde Müslümanlar, bazen cinselliğe çoğu zaman da örf ve âdete indirgemek suretiyle, ahlâk kelimesinin anlamını daraltmışlar, sonuç olarak da ahlâkî önemsizleştirmişlerdir. Ahlâk zaman, mekân veya kültüre göre değişmeyen değer, ilke ve kuralları kapsarken örf ve âdet, zamana ve mekâna göre toplumdan topluma değişkenlik gösterir; bu sebeple de örf ve âdet her zaman ahlâkî değerlendirmeye konu olur. Çünkü bir toplumun örf ve âdeti içinde ahlâka uygun olanlar olduğu gibi

⁸ Kant, *Opus Postumum*, ed. by E. Förster, trans. by E. Förster – M. Rosen, Cambridge U. Press. 1993, 203.

ahlâka aykırı olan uygulamalar da bulunabilir. Dolayısıyla ahlâk, sadece cinsel alanı, örf ve âdeti değil insan olarak yapıp ettiğimiz her türlü fiilimizi, o fiillerimizin ortaya çıkmasına imkân veren niyetlerimizi ve karakter yapımızı değerlendiren bir ölçüttür.

Dinin ahlâk eksenli olmaktan uzaklaşması yoluyla ahlâkı dışlaması demek, dinî değer, buyruk ve ilkeler de dâhil iman ve ibadet esaslarının insanı, “insan-ı kâmil” seviyesinde olgunlaştırmayı hedeflediğini göz ardı etmek demektir. İman esaslarına olan bağlılıkta olduğu gibi, ibadetleri yerine getirirken de sahip olunması gereken ihlâs ve samimiyet, dinin ahlâkî özü veya ahlâkî ekseni demektir.

“Din nasihattir” hadisindeki nasihatın esasen “samimiyet” anlamına geldiği ehlinin malumudur ve dinin ahlâkî özünü belirtmesi açısından da ayrıca önemlidir. İman esaslarına olan bağlılıktaki ihlâs ve samimiyetin yokluğu nifak veya münafıklık anlamına gelirken ibadetlerin icrasında ihlas ve samimiyetin yokluğu riya veya gösteriş anlamına gelir. Hem nifakın (münafıklığın) hem de riya ve gösterişin ahlâkî değerlendirme terimleri olduğu aşikârdır. Uzun zamandır, din anlayışının tezahürleri demek olan dinî uygulama ve söyleme hâkim olan unsurun ahlâk olmamasından ötürü insanı, özellikle de kadını, araç olarak kullanan, güçten başka hakikat ölçütü tanımayan, kendinden olmayanı değersizleştiren ve ötekileştiren bir Müslüman sosyal çevre mevcuttur.

Oysa teorik olarak İslam dininde iman ile ahlâk arasında güçlü bir ilişki vardır; güzel ahlâk, kemal seviyesindeki olgun bir imanın göstergesi iken kötü ahlâk, imandaki zaafa işaret eder. İslâm’da iman, dinamik ve harekete geçirici bir yapı olarak tanımlanmıştır.

Bu sebeple insandan sadece teorik iman esaslarını ezberlemesi değil, aynı zamanda imanı ile orantılı güzel davranışlarda bulunması da beklenir. İman ile ahlâk arasındaki yakın ilişki hakkında sadece Asr sûresi bile yeterince bilgi verici niteliktedir. Yine Kur'an-ı Kerim'de temel ibadet esaslarının farz kılınma gerekçeleri de din olarak İslam'ın ahlâkî özünün tezahürü açısından önemlidir.

Din anlayışımızın ahlâk eksenli olmaktan uzaklaşmış olmasını, uzun zamandır “ahlâki yanılğı” olarak ifade etmeye çalışıyorum. İslâm iman ve ibadet esaslarındaki temel gayelerden en azından birisinin insanı ahlâklı bir insan haline getirmek olması gerçeğine rağmen, ahlâki yanılğı tutumunda, belirli iman ilkelerini teorik olarak ezberlemek, birtakım ibadetleri şekil olarak yapmak, dindar olmak için yeterli görülmektedir. Böyle bir yanılğı içindeki Müslüman, bir taraftan ibadetleri şekil olarak yapar diğer taraftan gündelik hayatında gıybet eder, yalan konuşur, sahtekârlık yapar ve bu yaptıklarından herhangi bir rahatsızlık da duymaz. Namazını kılan, orucunu tutan, hacca giden bir müteahhidin yaptığı inşaatta malzemedan çalması, dindar görünen bir babanın çocukları arasında ayırım yapması, dinî görevlerini şeklen yerine getiren bir öğretim üyesinin yeterli hazırlık yapmadan derslerine girmesi gibi tutumlar, sözünü ettiğimiz ahlâkî yanılğının bazı örnekleridir. Bu örnekler din anlayışındaki problemin sosyal ve tabiî çevredeki tezahürleri olduğu gibi, din anlayışının ahlâkî eksenden uzaklaşmasının da göstergesidir.

TÜRKİYE'DEKİ İSLAM PRATIĞİNİN SOSYO-KÜLTÜREL ETKENLERİ

Prof. Dr. Niyazi AKYÜZ

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Ben bu çalıştayın tertip edilmesinde fikir sahibi olarak ve organizesinde katkıları olan Türkiye İlahiyatçılar Birliği Vakfının bütün üyelerine, idari kadrosuna teşekkürlerimi arz ediyorum.

Ülkemizdeki İslam anlayışını sosyolojik olarak değerlendirenken mesele iki ana başlık altında ele alınabilir. Birincisi, İslam'ın kendi içinden kaynaklanan sorunlardır. İkincisi, Türklerin İslam anlayışının, din anlayışının hangi kaynaklara dayandığı ve hangi kırılmalara maruz kaldığı, yani Türklerin İslam pratiğinin sosyo-kültürel etkenleridir.

İslam'ın Sosyo-Kültürel Nitelikleri

İslam'ın kendi içinden kaynaklanan birçok sorun vardır. Mardin'in bu konudaki değerlendirmeleri (1986: 52-53) bizim için yol gösterici olabilir. İlk zamanlarda İslam'ın toplumsal yapı açısından en önemli özelliği, kabile ilişkilerinin kuvvetli olduğu bir toplumda ortaya çıkmış olmasıdır. Muaviye'nin iktidarından önceki çekişmeler, kabile hayat tarzının, nispeten

şehirleşmiş sosyal yapıyla çatışması olarak değerlendirilebilir. Muaviye merkezli topluluk, dini bir eksen olarak kullandığı ölçüde, İslam toplumlarının bir özelliğini göstermektedir. İslamiyet'te din, baştan beri, Batıda, önce 'polis', sonra imparatorluk yapılarının yerine getirdiği bir görevi üstlenmiştir. Sop (kabile) yapısını kırmış olan Yunan 'polis'inin ve Roma'nın yaptığı bu görev, İslam tarafından tam olarak yerine getirilememiştir, zira İslamiyet, 'polis'in soplara yaptığı etkiyi kabilelere yapamamıştır. Yani bunun anlamı, Hz. Muhammed (SAV) zamanındaki Arap toplumunda kuvvetli dinsel inançlar, toplumsal yapıların gelişmediği bir ortamda, o toplumsal yapıların görevini kendi üstüne almasıdır.

İşte İslam da toplumsal yapının gelişmediği Arap toplumunda böyle bir görevi üstlenmiş ve toplumu, siyasi planda pekiştiren bir inanç (yani ideolojik bir pekiştirici) olmuştu. Burada toplum yapısı ile ilgili bazı izahlar yapmamız gerekir. Bir toplum yapısı, toplum üyelerinin üzerinde ittifak ettiği ve ortak olarak tanımlanmış mevkilerden (position) ve bu mevkileri işgal edenlerin mevkileriyle uygun olarak beklenen davranışlardan meydana gelir. Her mevkiye uygun olarak yerine getirilen davranışlara 'rol' adı verilir. Yapı, her toplum tarafından muhtevası ittifakla kabul edilen, karşılıklı olarak fertleri etkileyen bu rollerden meydana gelir. Yeni bir toplum kurmak, o toplumdaki bütün rolleri ve özellikle siyasal rolleri işler halde ortaya çıkarmaktır.

Bu ortaya çıkarma ya toplum içindeki yeni grupların, kendilerine belli mevkiler ayırmaları ve o mevkileri karşılayan rolleri meşrulaştırma şeklinde ya da bu mevkilerin önemini teorik planda tanımlayıp oluşan gedikleri sonradan doldurmaları şeklinde görülür.

Toplumlarda her iki sürecin de işlediği vakidir, fakat birinci süreç daha etkindir. İslam, ikinci tip sürecin, özellikle siyasal yapının ortaya çıkarılmasında olağanüstü iş gördüğü bir toplum sistemidir. İslamiyet, esasında az da olsa gelişmiş bir şehirselle yapının üzerine oturmuştur. Bu şehirselle yapı tam gelişmediği için, dinin birleştirici rolü, her zamankinden kuvvetli olmuştur. İslam inancının bu yapısal pekiştirici rolü dolayısıyla İslam dininin bazı naslarından sapanlar, İslam devlet ve ümmetinin dışına atılırlar. Bunlar böyle bir durumda hem zındık, hem toplum dışı, hem de devlet dışı olurlar. İslam'ın, kendinden ayrılma eğilimi gösteren küçük dini grupların ihaneti üzerinde bu kadar sert bir şekilde durmuş olması, potansiyel olarak yeni bir devlet kurma tehlikesinden dolayıdır.

Bir defa, İslam, Hristiyanlıkta olduğu gibi gelişmiş bir toplum yapısının üzerine gelmedi. Evet, Arap toplumu her ne kadar Peygamberimizin yaşadığı zamanda az da olsa ticaretin geliştiği bir topluluktu, ama şehirselle yapının tam gelişmiş olduğunu söyleyemeyiz. Bu sebeple de bazı sıkıntıların ortaya çıktığını görüyoruz. Mesela Peygamberimizin ahlaki yönüyle temayüz etmesi Arap toplumunun kültürel değerlerinde bir yozlaşmanın bariz olarak, herkes tarafından göze çarptığının bir göstergesidir. Yine hafif çapta kapitalizmin ticari hayatın gelişmesinin bazı insanlarda huzursuzluğa yol açmasıdır.

Bilhassa kabile şeflerinin bu ticarete ön planda olduğunu görüyoruz. Bu sebeple de zaten İslam'ın üzerine geldiği toplum yapısı, çözülme halinde ve bütünleştirici yapısal etkenlere ihtiyaç duyan bir toplum yapısı, huzursuzlukların olduğu bir toplum yapısıdır. Dolayısıyla, İslam'ın onlara bir cevap vermesi gerekiyordu. Ama bu toplum yapısında en gelişmiş olanın edebiyat olduğunu görüyoruz, şiirle ifadenin çok yaygın olduğunu

görüyoruz. Esasen gelişmemiş bir toplumda İslam'ın toplumun ihtiyaçlarına cevap verme rolüyle ortaya çıkması normal bir şeydir. Ama Arap toplumunun o hâline cevap İslam'ın daha sonra diğer kültürlerle ve toplumlara yayılırken geçirdiği veya hut -değişim diyeceğim ama- geçirmek zorunda olduğu bir başkalaşım, bir dönüşüm gerekmez miydi, gerekirdi. Bu da İslam'ın yayıldığı toplumların üzerine düşen bir vazifeydi.

Kültür kendi içerisinde bir yapıya sahip olan bir sistemdir. Bu yapı içerisinde bazı ihtiyaçlar ortaya çıkabilir. Türklerin kültürünün içerisinde bir manevi ihtiyaç her zaman için mevcuttu. Türkler bu manevi ihtiyaçlarını başka toplum ve kültürlerle iletişim ve etkileşimleri sırasında gideriyorlardı. İslam'ın gelişmemiş bir toplum yapısında, güçlü kabile ilişkilerinin üzerine gelmesi İslam'ın sadece orada bir siyasi pekiştirici olarak rol oynamasını sağladı. Gelişmemiş toplum yapısından örgütlü bir toplum olmamasını kastediyoruz.

Bir toplumun kültürü, o toplumdaki bütün statüleri ve bu statülerle birlikte rolleri tanımlayan bir sistemdir. Türklerde bu örgütlenme, örgütlülük özelliği mevcuttu, güçlüydü. Roma İmparatorluğu'nun üzerine gelen Hristiyanlık da bu örgütlenme özelliğinden istifade etmiştir. Bunun toplum hayatına yansıyan bazı sonuçları olacaktır, bunun sonuçları, örgütlü olmayan bir toplumda kurumsallaşmanın gerçekleştirilememesidir. Kurumsallaşma yani değerler normlar, bu normların altında davranışlar ve tutumlar. Bu dördü birbiriyle daima ilişkili bir şekilde gerçekleşmelidir. Türk kültürü, zamanında örgütlü bir toplumdu ve bu sistemi kendi kültürü içerisinde sağlayabiliyordu. İslam'la karşılaştığında Şamanlığın kendine yetmediğini fark etti. Türkler daha önceki manevi sistemlerini, ruhsal sistemlerini Şamanizm'e borçlu oldukları için ve bununla bir kültür sistemi

kurdıkları için İslami unsurlar Türk kültürüne tasavvufi eğilimlerle birlikte girdi. Tasavvufi unsurlarla birlikte girmesinin sebeplerinden birisi de atalarına çok önem verme/kutsallaştırma eğilimiydi. Bu ataları kutsallaştırma, İslam'ın otoritesine bağlı kalmasını da etkileyen bir faktördü. Atalar verilen önem Allah'ın otoritesine tabi olmayı teşvik etmişti.

Bu konuyu teorik olarak izah etmek gerekecek. Bir toplumda belirli bir grup, grup oluşunu dinsel referansa borçluysa, bunun toplumsal yapıya aktarılan bir tarafı olacaktır. Kur'an'ın günlük ihtiyaçları ele alarak düzenlemeye girişmesi, İslam'da 'muamelat' alanının genişliği, dinsel özerkliğin siyasal pekiştiriciliğinden kaynaklanmaktadır.

Fakat toplumun örgütlendirilmesi, bir kere dini formülle ifade edilirse, toplum içinde dini etkinin sürüp gideceğini söyleyebiliriz. Dinin İslam toplumunda ifa ettiği işlevin en soyut ve sembolik, yani ideolojik şekli, 'mü'minin kendini Allah'a tüm varlığıyla teslimi' fikrinde belirir. Bu teslimiyetin özel bir şekli, insanın 'Şariat'a teslimiyetidir. Böylece oluşan grubun başında bulunan bir idareci değil, Allah'ın kendisidir: İslamiyet'i kabul eden bir kabile başkanı Peygamberimize "sen bizim hükümdarımızsın" dediği zaman Peygamberimiz ona "hükümdar Allah'tır, ben değil" cevabını vermiştir. Yani diğer topluluklarda 'civitas', 'polis', devlet olarak kabul edilen birlik ve düzen ilkesi, İslam'da Allah tarafından temsil edilir.

Bu durumda Allah, ortak yarar uğruna çalışan en üst gücün adıdır. Böylece kamu hazinesi 'Allah'ın hazinesi', ordu 'Allah'ın ordusu', kamu görevlileri 'Allah'ın memurları'dır. Onun için İslam da siyasal pekiştirici rolüyle o toplumun kültürüne nüfuz ederken aynı zamanda tek değeri ön plana çıkardı, Allah'ın otoritesi.

Devletler de Allah'ın otoritesine tabi olan krallar veyahut da imparatorlar, padişahlar, kim dersiniz, bunlar da Allah'ın otoritesini kullanıyordu.

İslamiyetin farklılaşmamış toplumsal yapısının ortaya çıkardığı benzer bir sorun, toplum içinde mevcut olan ya da ihtiyaç duyulan örgütlenme şekillerinden bazılarını kabul etmeyişi ya da önem vermeyişidir. Bunlar Durkheim'in "ikincil yapı" dediği kuruluşlardır.

İkincil yapıyla kastedilen fertle devlet arasında kalan kuruluşlardır. Bunlar Batıda, hükümdarın çıkardığı kanunların yükümlülüklerinden muaftır. Roma imparatorluğu, yetki devri dediğimiz bu ayrıcalıkları önce Kiliseye, sonra feodal beylere, en son da serbest şehirlere, belediyelere tanımıştır. İkincil yapıların Osmanlı imparatorluğunda rol oynamamış olması rastlantı değildir. Orta Doğu'da, İslam toplumlarında siyasal iktidarın, ikincil yapıları, meşru ve güçlü bir kuruluş olarak kabul etmediği görülmektedir. Bu özellik, şehirlerin örgütlenmesinde daha fazla göze çarpmaktadır. Şehir, Orta Doğu'da, Batıda olduğu gibi müstakil, siyasi bir güce sahip, kendi kanunlarını çıkaran ve özel mahkemeleri olan bir birim değildir. Esasen toplumun, farklılaşmamış bu yapısal etkisinin diğer bir şekli, İslam toplumlarının, kurumlaştırıcı rolü dinsel etkene vermesidir. Bu sistem İslam'ın, devlet ile fert arasındaki iletişimi, bütünleşmeyi sağlayan yapılarının olmayışına yol açtı. Bu yapılar olmayınca, İslam Türklerin içerisine tasavvufi eğilimlerle girdiği için, atalara tapma ve bunun da yansıması, Allah'ın tek otoritesi olduğu için, devlet kutsallaştırıldığı için, sivil inisiyatiflere özgürlük, hak vermedi.

Bunu biraz açmak gerekir. Belki İslam toplumlarında ikincil yapılara gereken önemin verilmeyişinin yol açtığı bir

başka sorun, tüzel kişiliğe hiçbir zaman Roma'da tanındığı kadar geniş bir yetki, örgütlenme serbestisi ve meşruiyet tanınmamış olmasıdır. İslamiyet'in ilk yerleştiği toplulukta tüzel kişiliğin gelişmemiş olması, Arap toplum hayatında, etrafında toplanıp kendi ihtiyaçları ve amaçları için kullanabilecekleri kuruluşların, toplum hayatındaki çözümler dolayısıyla dejenerere olması ve Allah'ın Kur'an'da toplumun daha acil konularına önem vermesi sebebiyle tüzel kişiliğin bir ihtiyaç olarak görülmemesi gibi bir durum ortaya çıkarmıştı. Ayrıca İslam'ın sosyokültürel sınıflaşmaya karşı, insanların statülerini takva (Allah korkusu) ilkesine bağlı kılması dolayısıyla toplumda dinsel örgütlenme ilkesinin, toplumun yapı unsurunda ön plana çıkarılması Müslüman toplumlara özel bir şekil vermiştir. Bu durumun uzun vadede Müslümanlığı kabul etmiş toplumlardaki yansıması tüzel kişiliğin en hafifiyle silikleşmesidir. Yani sivil inisiyatiflere, bireysel teşebbüslere yer ve önem verilmeyince bunun bir başka sonucu, İslam da bu kültürler de İslam'ın kendi kültürel yapıları içerisinde ikincil yapılara önem verilmemesidir. İslamiyet'i benimsemiş toplumlarda bu yapısal farklılık üç sonuca yol açmıştır:

1. Devletle fert arasında iletişim, etkileşim ve bütünleşmeyi sağlayan ikincil yapılar ortadan kalmaktadır.
2. Toplumsal akışkanlık daha kolay sağlanmaktadır.
3. Batıdaki bağımsız şehirlerde gelişmiş olan 'iyi şehirli' kavramı, Müslüman toplumlarda farklı bir şekil almaktadır.

Batıdaki burjuva ile Doğu'daki eşraf ve ayan, içinde yaşadıkları şehrin özelliklerinden şeref duyan kimselerdir. Fakat onların, şehirlerini yükseltmekte ya da ileriye götürmekte kullandıkları araçlar, yapı farkları dolayısıyla birbirinden çok farklıdır. Batıdaki muhtariyet kazanmış şehirlerin gelir kaynağı,

burjuvanın şehir halkının bir bölümüne koyduğu vergilerdir. Doğuda ise şehrin gelir kaynağı vakıflar ve hayırseverlerin yaptığı işlerdir. Batıda Burjuva, ‘hak’larını, ‘senyör’e karşı verdiği mücadeleyle elde etmiş, hatta onların ordularına karşı çıkmış, onları yenmiştir. Ona göre ‘hak’ verilmez, alınır. Doğu şehirlerinde bu anlayış mevcut değildir. ‘Hakk’ın meşru olanı, Allah’ı temsil eden yöneticinin başında bulunduğu ‘devlet’in tanıdığı haktır, paydır. Müslüman toplumlarda az da olsa bunun tersini iddia edenler ortaya çıkmıştır. Fakat devletin dışında, meşru siyasal güce sahip olan gruplar sivrilemediği için, mücadele sonunda elde edilen haklar ve üstünlükler bir “sınıf” ya da “etat”a mal edilememiştir. Elde edilmiş haklar, devletin otoritesine tabi olan ya da paylaşan eşrafa verilmiştir.

Müslüman toplumlarda ikincil yapıların fonksiyonlarının silik olması bir başka probleme yol açmaktadır. Devletle fert arasındaki ikincil yapılar bir tampon görevi görmeyince fert, bunların yerine geçecek bir sığınak araması gerekir. Batıda ikincil yapıların yerine getirdiği bu koruma fonksiyonunu Doğuda ya da Müslüman toplumlarda, erken zamanlarda “ümme” bilinci yerine getirmiş, sonradan bu ümme yapısı, yerini “tarikat” yapısına bırakmıştır. İslam âleminin en önemli özelliklerinden biri, “ümme” yapısıdır. Bu yapı, Müslümanları cemaat haline getiren ve mensup olmakla iftihar ettiği duygusal bir bağın yüksek bir değer kazanmasına yol açmıştır. Müslüman kişi cahil, ilerici olsa, hatta kendi geleneksel inançlarına kaşı şüphe duysa bile, kendisini bütün Müslümanlara bağlayan duygusunda en ufak bir zayıflama olmayacaktır.

Müslüman toplumlarda dinin, ‘ümme’ bilinci etrafında kenetlenmesi dolayısıyla, bu bilincin gölgesini hep gördüğümüz fonksiyonların iki özelliği mevcuttur. Birincisi bu fonksiyonlar

daha kapsayıcıdır. İkincisi, toplumdaki ikincil yapıların silikliği dolayısıyla nisbi farklılaşma düzeyinin zayıf olması, toplum katlarının daha az belirgin olması dolayısıyla statü sınırlarının silik, sosyo-kültürel katmanların belirsiz, yaygın bir toplum olmasıdır. Yani dikey hareketliliğin ihtiyaç olarak görülmemesidir. Bu durum modern zamanlarda Durkheim'in üzerinde durduğu toplumların fert üzerindeki baskıcı karakterinin Müslüman toplumlarda çok yaygın ideolojik bir ilke olarak çalıştığını göstermektedir. Gardet (aktaran Mardin, 1986: 59) Müslüman toplumlarda, ideolojilerin ve dinin, toplumun özellikle doğrulayıcı şekilde nasıl çalıştığını şöyle izah ediyor: "Her mümin, mümin olarak ancak ümmetin bir unsuru olduğu derecede bir varlığa sahiptir."

Müslüman toplumlarda ümmet bilinci, kişinin gömülü olduğu esas yapıyı oluşturduğu için din son derece kapsayıcı fonksiyonlar yerine getirdiği için, kişilerin sosyal kimliğini tanımlamakta bile etkin olmaktadır. Yani İslamiyet, sadece din olarak değil, bir sosyal kimlik aracı olarak çalışmaktadır. Bununla paralel olarak, Müslüman toplumlarda din, Batının farklılaşmış toplumlarındaki çok çeşitli terbiyevi, yön verici rollerin yerini tutmaktadır. Batı toplumlarında toplumsal eylemi şekillendiren bu rollerin yerine ümmet bilinciyle beslenen İslam'ın kapsayıcı talimatlarıdır. Yani 'ümmet iyiyi emreder, kötüyü yasaklar. Görülüyor ki Müslüman toplumlarda, Batı toplumlarında çok önemli fonksiyonu olan "değer"lerin yerine "norm"lar geçmektedir, kişisel tercihler daha azdır. İnsanlar 'dışa' dönüktür. Yani 'ne yapmaları gerektiği'ni kendi vicdanlarıyla yaptıkları bir muhasebeden ziyade, toplum normlarında ararlar. Cahen'in somut ifadesiyle ümmet bir dayanışma yaratıcısıdır, fakat işbirliği yaratıcısı değildir (Mardin, 1986: 59-60).

Türklerin İslam Pratiğinin Sosyo-Kültürel Etkenleri

Türkler örgütlüydü. Türklerde ikincil yapıların yerini toylar, boylar ve soplalar karşılıyordu. Ama İslam'la karşılaştıktan sonra bunların önemi azaldı. Çünkü zaten İslam sınıflaşmaya, farklılığa yapısal olarak uygun değildi. Dolayısıyla İslam'ın, bu farklılaşmalara uygun olmaması sebebiyle, bireyin hak ve özgürlüklerine, sivil inisiyatifte iyi gözle bakılmamasına yol açtı. Batı'da kilisenin hâkimiyeti vardı, Batı'da kral ile kraliyetler şehir devletlerinin kuruluşuna, beylerin otoritelerine, kendi devlet sisteminin içerisinde, kendi bölgelerinde bir muhtariyet verme konusunda İslam'dan daha ileriye.

Ama Türkler ve İslam'da bireysel hak ve özgürlükler hiçbir zaman gereken değeri bulamadı. O sebeple de insana, onun hak ve özgürlük eğilimlerine yeterince değer verilmedi. Zaten Allah'ın otoritesinin üzerinde bir otorite meşru değildi. Dinin kendi içerisine bakalım. Dinde de zaten, iyi davranış kötü davranışın ayırt edilmesi 'Vahiy'le söz konusuydu. Dolayısıyla, bir bireysel davranış yani bireyi ön plana çıkaran, bireye değer veren, hak ve özgürlükleri benimseyen bir sistem ne Türklerde ne de İslam'da hiçbir zaman kurulamadı. Bu ekonomik hayata yansdı, kültürel hayata yansdı, siyasal hayata yansdı. İnsana hiçbir değer (Ferde önem) verilmeyince İslam, günlük hayatı namazla, oruçla düzenlemeye çalıştı.

Bu ibadetlerle ilgili, somut şeylerle ilgili de bir sosyolojik açıklama yapmak istiyorum. Aslında İslam'ın geldiği toplum gelişmemiş bir toplum yapısı olduğu için, statüler ve roller çok iyi tanımlanmamış olduğu için burada dinin ahlaki unsurlarının, manevi yönlerinin ön plana çıkması zaten söz konusu olamazdı. Namaz, oruç gibi formel ibadetler toplumun kültürünün görsel kısmına dayanan ve onlar ile dinin somutlaştırıldığı, algı-

landığı bir hâle geldi. Dolayısıyla, din ile yani formel ibadetlerle dinin kurduğu amaç-araç ilişkisi atlanarak, formel ibadetler güçlü emredilmiş amaç eylem olarak algılandı. Böylece formel ibadetler amaç eylem olarak ön plana çıkarılırken, ahlaki yükümlülükler, kulluk anlamına gelen davranışlar, ibadet kategorisinin dışına itiliyor, vurgular zayıflıyor ve ahlakın toplum için önemi zayıflıyor, toplumla bağlantısının kopuyordu.

Din, davranış alanını düzenlemekten vazgeçmediği halde, çeşitli bilinmeyen sebeplerle Türkler, İslamiyet'i kültürünün içine böylece kodluyordu. Ama toplum yapısı söz konusu olduğunda, bireylerin bunları farklılaştırma perspektifi olarak sunmasına iyi gözle bakılmıyordu.

Bireyin değeri, toplumun kabullerini yerine getirmesiyle bağlantılı olarak ortaya çıkıyordu. O zaman, bireysel hak ve özgürlüklerin gelişmediği böyle bir ortamda ahlaki unsurları vurgulayıp formel unsurların ikinci dereceye indirilmesi için hiçbir teşebbüste de bulunamadı. Yani somut unsurlar toplumda daha ziyade kırsal kesimin ağırlık verdiği unsurlardır. Ama Türkler ne zaman ki şehirlere geldiler, bilhassa da Türkiye'yi kastediyorum, ondan önce Türklerin yaşadığı yerlerde şehirselleşimin, bireysel hak ve özgürlüklerin hiçbirinin de kurulamadığını görüyoruz.

Birincisi dinden kaynaklanan sebeplerdir. Allah'ın otoritesi, Türklerin de bu Allah otoritesine i'la-yi kelimetullah için, âleme düzen vermek için, Allah'ın muradını gerçekleştirmek için dünyayı fethetmesiyle bu problem olarak devam etti. Türklerde de zaten tek hakanın otoritesi olduğu için, iki yapı birbirini destekledi. Türklerin kültür sistemiyle İslam'ın getirdiği kültürel formasyonlar birbirlerini desteklediler.

Dolayısıyla, bugün İslam dünyası içerisinde, şehirselleşme yapı anlamında, ticari, siyasi devlet bakımından da en gelişmiş toplum Türkler olduğu için, şehirlere köylerden göç etmeye başladığı zaman, ne zamanki bir kimlik arayışı içerisine girdiler, Türklerin de kırsal kesimde ibadetlerin çokça vurgulanması ve formel unsurların vurgulayarak ahlaki içeriği boşaltılmış bir kültür haline geldi. Bu ahlak içeriğinin boşaltılması tamamen ahlaksız oldukları anlamına gelmiyor, çünkü Türklerde –İslam toplumlarında da böyledir- bir baskı ahlakı var. Yani o toplumun kültürünün içerisinde yer almak istiyorsan, makbul olmak istiyorsan zaten o kültürün normlarına uyacaksın, farklı olmayacaksın. Öyle olunca, şehirlerdeki din hayatımızın ana unsurları da bu kültürün yapısına ayak uydurdu.

Ahlak meselesine gelince baskı ahlakıyla kabile –kabile derken, köylerdeki cemaat türü ilişkileri kastediyorum- bir ahlak mevcuttu. Ama bu ahlak hiçbir zaman bireysel ahlak olmadı yani bireyin kendi doğrularının ortaya çıkardığı bir ahlak olmadı. Çünkü sosyolojik olarak cemaat yapılarında fertlerin farklı olmaları topluluk tarafından yadırganır, onun benzer olması istenir, bireysel çıkışlara iyi gözle bakılmaz. Kırsal kesimden şehirlere gelindiğinde durum değişebilirdi, fakat Türkiye’deki kentlileşme sürecinin bu tür bireyselleşme çabalarını o sıralarda çok fazla beslediğini söyleyemeyiz. Yani şehirlerde de bu işin tam neşvünema bulduğunu söyleyemeyiz. Türkiye’deki din anlayışının yanlış dini temellere dayanması meselesinin değirmenine su taşıyan bir başka şey, hadis literatüründeki sorunlardır. Ben hadis uzmanı değilim ama hadis literatüründeki sıhhat problemlerini, Türklerin İslami literatürle ilk karşılaştığında, İslam adı altında karşısına çıkan bilgi ve davranış kalıplarını günümüz şartlarında yeniden ele almamız gerekmektedir. İslamla ilk tanışan Türklerin İslami literatüre sosyo-

lojik olarak değil duygusal ve bir ihtiyaç karşılayan ya da gedik kapatan yüce bir olgu olarak bakması da bunda rol oynamış olabilir. Bu durum kültürün, İslam'ı aklıyla değil, duyguyla sahiplenmesine yol açmış ve dini unsurların, Türklerin toplum hayatına dogmatik olarak girmesine yol açmıştır. Bu dogmatik bakış, aynı zamanda fıkha da, tefsirin güncel yorumlanmasına da yansıyor, yani birçok sosyolojik sorunlar ortaya çıkartıyor. Hadis literatürü, bugün Selefi olsun, hangi anlayışta olursa olsun, en radikalinden en yumuşak ideolojiye sahip gruplara kadar, isteyen herkesin istediği bilgiyi bulabileceği bir hale gelmiştir.

Bundan güç alarak toplumda, genel eğitim yetersizliğinden ve dinî eğitim yetersizliğinden de kaynaklanan sebeplerle etrafına çokça insanı toplayabilmesi mümkün hâle gelmiştir. Onun için, hadis literatürünün yeniden gözden geçirilmesi gerekir. Ben, hadislerle İslam projesi ortaya çıktığında çok heyecanlanmışım, işte Türkiye artık en azından bu konuda gereken adımı atacak demiştim fakat kitap çıktıktan sonra gördüm ki dağ fare bile doğurmamış.

Aslında Erol Güngör Hoca (1983) da İslam'ın hukuki meselelerine temas ediyor. Müslümanlar, Batı'yla karşılaşmadan önce, teknolojiyle, bilimle, bilimin somut hâle geldiği Batı uygarlığıyla karşılaşmadan önce problemlerini geleneksel –o güne hitap etmese bile- iyi kötü çözüyorlardı. Fakat ne zamanki Batı'yla karşılaştılar, bu da Selçuklu ve Osmanlı yoluyla oldu, Osmanlı kurumsallaşma olmadan bu işin olmayacağını fark edince –çünkü kurumsallaşma eksiği çok önemliydi ve Osmanlı başka kültürleri fethedip onlar üzerinde hâkimiyet sağlamaya başladığında bunun eksikliğini gördü ve kendisini değiştirmeye çalıştı. Türk kültürü aslında katı bir kültür, güçlü bir kültürdür.

Onun için İslam'ın bazı unsurlarını alırken onun içerisine dâhil etmesi zor oldu. Dâhil edebilir miydi? Dâhil edebilirdi ama zaten ilk aldığı İslami unsurlar, kendisinin şamanlıktan çıktığında kendisine çok lazım olan unsurlar. Neler? Ruhlar dünyasıyla zaten bağ kuruluyor ama günlük hayatı düzenleyen kurallara, manevi olarak günlük hayatına anlam katacak manevi unsurlara ihtiyacı vardı, bunları o günün şartlarında manevi olarak, yüce varlığın somut sembollerine duyduğu ihtiyaçtan dolayı, kültürel yolla ikame etmeye çalıştı.

Müslümanlar teknolojiyle karşılaştığında aslında Türkler, İslam'ın akla verdiği büyük teşviki fark ettiler fakat uzun süre devam ettiremediler. Orta Asya'da, mesela Timur, kendi hâkimiyetinin olduğu yerlerde bilime hizmet edecek büyük işler yaptı. Yine Müslüman Türkler, Osmanlının içinde olsun, Osmanlıdan önce olsun, Selçuklular döneminde olsun, bilimi esas alan ve teknolojiye gidecek yolu da açması muhtemel bir süreç içine girdiler fakat bunu devam ettiremediler. İşte, medreseler, eğitimin kurumsallaştırılmaması gibi şeyler. Bu birinci sebep olabilir.

Müslümanlar Batı'yla karşılaştıklarında yani sekülerleşme, ilahî olan ile insani olanı birbirinden ayırmak. Bir seküler alan var. Bizim Türkler olsun, Müslümanlar olsun, Arap Müslümanları olsun, bu seküler alanı yani insanın ihtiyacının sadece din-den ibaret olduğunu görerek seküler alanı ihmal ettiler. Zaten yapı olarak da gerek İslam'ın gerekse Türklerin İslam'a girdikten sonraki konumları bu yapıyı da teşvik etmeyince, o zaman bu problem olarak ortaya çıktı. Bu da ikinci sebeptir.

Üçüncü sebep ise İbni Haldun, İslam dünyasının sosyal bilimlere olan ihtiyacından söz ediyor. İbni Haldun çıktığında, aslında Timur ile İbni Haldun bir araya geliyor, Timur'la görü-

şüyorlar. Timur aslında aşağılara inecek, İslam âlemine inecek, oraları talan edecek. Fakat İbni Haldun'un fikirleriyle karşılaşınca, onu dinleyince ondan çok etkileniyor, aşağılara inmekten vazgeçiyor. Aslında biz Timur'u, aksak Timur olarak biliriz. İbni Haldun, sosyal bilimin önemini Müslümanlarda ilk defa dile getiren ve sistematik olarak çok uzun yıllar önce dile getiren birisidir. Biz İbni Haldun zamanında da İbni Haldun'un yolunu devam ettirseydik belki bugün bu noktada olmazdık, gerek İslam dünyası gerek Türk dünyası. Ama Türk dünyası i'la-yi kelimetullah peşinde olduğu için, belki bunun ucundan tutma imkânı olmayabilirdi ama en azından İslam dünyası bundan bir şeyler alabilirdi.

Dördüncü sebebe gelince, her şeyden önce dini ihtiyacın köyde ve şehirde ortak olduğunu belirtmeliyiz. Ancak meseleye sosyolojik olarak baktığımızda nüfus, üretim, ekonomi, dayanışma ve dünya görüşü farklı olanın aynı dine veya dini anlayışa ihtiyaç duyduğunu düşünemeyiz. O sebeple köylü ve şehirli aynı şeye bakarken farklı şeyler görür ve düşünür. Telaffuzundan anlam yüküne, vokabülerden edebi ürünlere kadar köylü ve şehirlinin kullandığı dil iki farklı âlemdir. Din de farklı olacağına göre iki farklı kültür âlemi demek abartı olmaz. O halde din, köy ve şehir arasında ortak bir dünya görüşü sunabilecek bir kurum değildir.

Elbette İslam, köylü şehirli ayırımı yapmadan, Müslümanları aynı şeylere inanmaya, aynı ahlakla bezenmeye çağırıyor ama insanlar bu davete farklı karşılık veriyorlar ki bunu son derece tabii karşılamak gerekir. İslam bütün nüfuzuna rağmen, köylü ve şehirli nüfusu aynı kültür çevresi içinde değerlendirmiyor. İslam bütün insanları, inanç, ahlak ve ibadetler açısından ortak bir platforma çağırabilir. Ancak insanlar, aynı

şeye inansa bile, aynı ahlaki umdelerle bezense bile, aynı ibadetleri yapsa bile bu inancın, ahlakın, ibadetin psişik, sosyo-kültürel destekleri, bileşenleri farklı olacaktır. Şu halde hem köylü-şehirli ayırımı, hem de köylü-şehirli dindarlık kalıpları ya da din anlayışı sosyolojik bir gerçek olarak karşımızdadır.

Aslında İslam, Arabistan'ın en büyük şehrinde doğdu ve diğer bir büyük şehirde evrensel bir performansa erişti. İslam'ın doğuş yıllarında Arabistan'da şehir hayatının antitezi Bedevilikti. Hz. Muhammed'in hicretten sonraki siyasi hedeflerinden biri, Cahiliye devrinden kalan Bedevi kabile teşkilatına son vererek, onun yerine mü'minlerden oluşan bir şehir toplumu inşa etmektir. Çünkü İslam şehir diniydi. Ancak dört halife devrinde ortaya konan siyasi ve kültürel zihniyet, iç çekişmelerin gölgesinde kaldı. Hz. Muhammed'in vefatından günümüze kadar devam eden süreç içinde İslam ve Müslümanlar birçok sosyolojik kırılma yaşadı. Bu kırılmalardan dolayı köylerden şehirlere olan yoğun göç ile birlikte şehirlerdeki köylüler, bir kimlik meselesi yaşadı. Biz köy hayat tarzını cemaat tarzı, şehir hayat tarzını cemiyet tarzı bir yerleşim olarak tanımlarız. Aslında köy hayat tarzında insanın bir kimliği var, bu kimliği iyi kötü karşılayabildiği dinî temayüllerle ama asıl mensubu olduğu soy ile bu kimlik ihtiyacını karşılıyordu. Şehre geldiğinde bu kimlik ihtiyacını karşılayamaz duruma düştü. Birçok sıkıntıyla da karşı karşıya kaldı. Zihin dünyası zaten şehirde yaşamaya elverişli değil, davranış kalıpları şehirde yaşamaya göre düzenlenmemiş. Şehre geldiğinde ortaya bir kimlik problemi çıktı. Bu kimlik problemini şehirde etrafında kim varsa, ulaşabildiği kim varsa onlarla giderme ye çalıştı. Fakat ahlaki baskı ahlaki olduğu için ve şehir kültürüne göre davranışları normlandırılmadığı için, yine kişilik ile kimlik arasında bir problem ortaya çıktı. Bu da söylem ile eylem arasındaki farkı anlatan bir bilgi.

Bir başka problem, aslında belki daha köklü bir problem, ilmihâl meselesidir. Mesela ilmihâl meselesinde İlhamî (Güler) Hoca ve Hayri (Kırbaçoğlu) Hoca'nın İslamiyât dergisinde bir yazısı var. Aslında ilmihâl meselesinin analiz edilmesi, benim az önce anlattığım, burada vurguladığımız problemin net olarak ortaya çıkmasına yol açıyor.

Buradan bazı şeyler vereceğim, mesela İslam'ın Amennâ'ya dönüşmesi ve bir formel ibadet dinine dönüşmesi. İlhamî Hoca burada bunu vurguluyor. İmanın itikada dönüşmesi, İslam'ın özü olan bireysel ve sosyal ahlakın geriye itilerek namaz, oruç ve haccın ön plana çıkmasını bir ilmihâl kitabında görebiliriz. Bir Müslümanın Allah'a karşı vazifelerini tanımlayan Ömer Nasuhi Bilmen, namaz, oruç, zekat gibi ibadetleri, "ifası dince mecburi, terk edilmesi azabı müstelzim" olarak tanımlarken, ahlaki vazifeleri "ihtiyari ve tavsiye buyurulan" yani mecburi olmayan vazifelerden saymaktadır: "Vazife, yapılması dinen mecburi olan veya tavsiye buyurulan herhangi bir hayır, bir kemal, bir güzel şey demektir.

Bu tarife göre vazifeler iki türlüdür. Bir nevi dince mecburi olan vazifelerdir ki bunları yapmamak herhâlde mesuliyeti, azabı müstelzimdir. Bunlar, namaz, oruç, zekâttır. Diğerleri herhâlde mecburi olmamakla beraber -vurgulara dikkatinizi çekiyorum- merbub olup tavsiye buyurulan ahlaki, ihtiyari vazifelerdir ki bunlara riayet edilmesi bir meziyettir, bir kemaldır, insanın sevaba ve selaha nailiyetine bir vesiledir. Yapılmaması ise bir noksan olmakla beraber her hâlde bir sorguyu, bir azabı müstelzim değildir."

Namaz, oruç, zekâtla ilgili vurgularına, tanımlamalarına bakın, ahlak meselesiyle ilgili tanımlamalarına bakın, temel problemimizin ne olduğu aşağı yukarı anlaşılır. Yine, burada, bu

kitapta, namaz, oruç, zekât, hac ve kurban bahisleri 307 sayfa tutarken, ahlak bahsi 32 sayfadır. Yine Ahmet Hamdi Akseki'nin ilmihâl kitabında da yine benzer şeyleri söylediğini görüyoruz. Burada İslam'ın Amentü'ye dönüşmesinden bahsediyor yani artık sadece inanılmakla halledilen bir şey, Amentü, Kelime-i Şehadet gibi bir şey.

Bir başka konu ameller konusudur. Bu konuda İlhami Güler'e başvurmak, konuyu izahta bize daha faydalı olacak gibi geliyor. Bilindiği gibi İslam'da salih amel övülür, kötü amelden uzak durulması istenir. Bu durum, iyi davranış, kötü davranış olarak kavramlaştırılır. İslam tarihine baktığımızda salih amel kavramı içine sadece formel ibadetler alınıp, Mürcie ile ehli hadis arasındaki iman-amel bütünleşmesi tartışması yaşandığını görüyoruz. Bu tartışma sonucunda Sünniliğin Hane-fi/Maturidi kanadında imanın inanç ilkelerine dönüşüp, 'Amentü'de somutlaşması kırılma noktalarından biridir. Böylece iman, bir eğitim, etkileme, motivasyon, dolayısıyla ahlak (salih amel) sorunu olmaktan çıkıp bir ezber konusu haline geldi. İslam tasavvuruyla ilgili bir kırılma noktası da şudur: Kur'an'da iman ve salih amel kavramı birlikte ifade edildiği halde sünni zihinde "ibadet-i mersume" olarak bilinen formel ibadetler, gittikçe tarihi süreç içinde öne çıkmış ve İslam'ın beş şartı olarak İslam'ın bütünü ifade eder hale gelmiştir. Peygamberimizin bir hadisine dayandırılan bu yanlış tasavvur, kelime-i şehadetle birlikte namaz, oruç, hac ve zekâtı, İslam'ın bütünü olarak ifade etmiştir. İman, bu formülde amentüden kısaltılarak 'kelime-i şehadet'e indirgenmiş, ahlak ise sadece 'zekât'la ifade edilmiştir.

Görülüyor ki salih amel/ahlak/iyi davranış anlam içeriklerinden boşaltılmış, namaz, oruç ve hac gibi sembolik unsurlarla

doldurulmuş olan ‘ibadet’ kavramı, yaygın sünni anlayışta “Allah’a ödenmesi gereken bir ‘borç’a dönüşmüştür. Çoğunlukla taklit ve alışkanlıkla ifa edildiği için, insanı ahlaka yönlendiren, iten bir unsur olmaktan çıkarılmıştır. Ahlakın değer kaynağı ve bilgisel imkânı konusunda da sünni yaklaşım, ahlaki kayıtsızlığı teşvik eder gibidir. ‘İyilik’ ve ‘kötülük’ kavramlarındaki tartışmalarda Mu’tezile, ahlaki iyi ve kötünün ‘bizatihi’ olduğunu ve bunu insan aklının bilebileceğini savunur.

İlgili dini literatür de bunu destekler ve imanla yaptırım gücünü meşrulaştırır. Mauridilik de buna yakın bir görüşe sahiptir. Eş’arilik ise bunun tersini savunur. Yani ahlaki davranışlara iyi ya da kötü olma niteliğini Allah kazandırır. Bunun anlamı şudur: Allah’ın yapılmasını istedikleri iyidir, uzak durulmasını istedikleri kötüdür. Ahlaki iyi veya kötü insan aklı ile değil vahiyle bilinebilir.

Sünnî alemde bu son görüş hakim olmuştur. Bu bakış açısı, insan aklı ile bilinecek doğal ahlaki ortadan kaldırmış, ahlak, helal ve harama indirgenmiştir. Bu durumda Müslüman ferdin, bireysel olarak yaşadığı ahlaki ilişkiyi kendi aklının tasdikiyle meşrulaştırması engellenmiş olmaktadır. Yani ahlaklılığın bir iç denetim olduğu gerçeği görmezden gelinmiş, insanların ahlaklı yaşamının sunduğu bireysel tatminlerden nasiplenmesinin önü kesilmiş olmaktadır.

Amellerin niyetlere göre olması meselesinde yine İlhami Güler bize yol gösterecektir. Bakın, amellerin niyetlere göre olması meselesi, davranışın sorumluluğunu Müslüman’ın almasının önünde büyük bir engeldir. Eğer niyeti iyiye o davranış hangi sonuca yol açarsa açsın sonuçta bir sorumluluk taşımaktadır, muafiyet söz konusudur dinî anlamda. Bu mesele de İlhami Bey’in şeyi...

Davranış sonucuna göre mi değerlendirilecek yoksa saikine, niyetine göre mi değerlendirilecek? Kant “biz bütünüyle fenomenler âleminde yaşadığımız için, davranışlarımızın sonuçlarına hükmedemeyiz ama niyet bizim hâkim olduğumuz hürriyet alanımızdır. Bizim kendi hür seçimimizle gerçekleştirdiğimiz bir davranışın, niyetlendiğimiz bir davranışın ahlaki değeri vardır.”

Bu fikir doğru ama bu davranışın sonucunun tam anlamıyla kestirilememesini gerektirmez. Yani sosyal bilimlerde bir davranışı etkileyen faktörler çok fazladır ama yine de bir davranışın doğru davranış, yanlış davranış, iyilik, kötülük, doğru sonuçlara yol açan davranış olduğunu tespit etmek ve o davranışı özendirmek mümkündür. Düşünün ki eğitim faaliyeti, eğitim faaliyetini herkes yapar ama bir yerini eksik bıraktığınızda sonucunu alamazsınız. İşte bu ahlak meselesinin baskı ahlakından çıkıp bireysel olarak yerleşmesi, bireysel hak ve özgürlüklere giden yolun açılmasında da rol oynayan bir şey.

Bir de takiiye meselesi var. Takiyye meselesi bildiğiniz gibi İslam toplumlarında son derece normal bir olgu olarak kabul ediliyor. Takiyyede insanın fikrini söyleyip sonuçlarına katlanma durumundan insanı alıkoyan bir şey yani medeni cesareti yok ediyor, bireyi, beni yok ediyor yani. Söyleme cesaretini yok ediyor, sonucuna katlanma iradesini de yok ediyor. Dolayısıyla, insanlar, Müslümanlar, söylemi ile eylemi veya düşüncesi ile davranışı birbirine uymayan bir tip olarak ortaya çıkıyor ve baskıya boyun eğmeyi dini bir fazilet gibi görüyor. Mesela Hristiyanlık tarihinde, burjuvanın doğuşunun tarihine bakın, Hristiyanlık tarihinde burjuvanın doğuşu tam anlamıyla hak verilmez alınır mantığına göre işlemiştir; ama İslam dünyasında bu hiçbir zaman böyle olmamıştır. Hak, sadece Allah'ın

isteğiyle ve devlet başkanı da Allah'ın temsilcisi olduğu için devlet başkanı verirse alınır. Zaten sivil inisiyatifte, bireysel farklılaşmaya müsaade yok. Dolayısıyla, bu yapı içerisinde ne şehrsel devletlere, bireysel teşebbüse, sivil örgütlenme özgürlüğüne yol açacak bir toplumsal yapı görülmüyor. Osmanlıda, Türklerde, kardeşlerden birisi ya da başka birisi bir devlet kurmaya kalkıyor, birbirlerini yok ediyorlar. Türklerin tarihte birbirleriyle savaştıkları çok zaman var.

Aslında biz deriz ki geleneksel olanı bile -çünkü bizi geleneksel olana yeni bir şey katmamamız bitirdi- biz eğer yeni nesle aktarabilseydik belki bu sıkıntıları yaşamayabilirdik. Belki daha hafif yaşırdık. Kültürün yeni nesillere aktarımında, aslında dört aşamalı bir süreç var, çok da kayıp var. Eğer biz, bize atalarımızdan aktarılan kültürü tam olarak aktarabilseydik yine problem yaşamayabilirdik. Neden? Çünkü kültürün yeni nesle aktarımında dört aşamalı kayıp süreci mevcuttur. Aileler çocuklarına aktaracak kültürü. Bütün aileler kültürün bütün unsurlarını elde edemiyorlar. Bu birinci kayıp. İkincisi, alabildiklerinin hepsini çocuklarına aktaramıyorlar, bu ikinci kayıp. Üçüncü kayıp, çocuklarına aktardıklarının hepsi çocuğun hazır bulunuşluğu veya biyolojik uygunluğu varsa, müsaitse gerçekleşiyor, müsait değilse gerçekleşmiyor. Dördüncü kayıp, çocuğun aldığı, ailesinden aktarılan ve çocuğun aldığı şeylerin bir kısmı olumsuz toplumsallaşma ortamlarında dejenerasyona uğruyor.

Kültürün aktarımında böyle bir sorun var; ama gerek İslam dünyasının gerek Türklerin bu meseleyi çözmesi, sonuç olarak, bana bir yolla mümkün gibi görünüyor. Mümkün olduğu kadar kurumsallaşmayı sağlamak, toplumu bütün mevkilerini ve rollerini tanımlayan bir hâle getirmek, örgütlü bir hâle ge-

tirmek ve bu örgütlü yapıyla belki bugün bizim sosyalleşme süreçleri yoluyla halledemediğimiz sorunları halletmemiz mümkün olabilir. Mesela ahlak meselesini biz bugün nasıl halletmeyi düşünüyoruz? Problem ortada duruyor, nasıl hallederiz? Bir defa kendi kültürümüzü aktaramamışız. Kendimiz de örneklik yapamadık. Kendimiz örneklik yapsak zaten çocuk olumlu özdeşleştirme mekanizması yoluyla bunu alacak. Kendimizin örnekliği de yok. Bir de çocuklarımız, toplumsal değişimin çok hızlı bir şekilde etkisine tabi olduğu için, değişimi hazmede hazmede değil atlayarak alıyor. Dolayısıyla, o aradaki şeyleri yaşamadan gidiyor yani bağlantıyı kurmadan gidiyor. Böyle olunca da, ahlak meselesini de çözmek kolay olmuyor.

Dolayısıyla, söylemek istediğim şey, bireysel ahlaka giden yolu çok tıkadı tarihî olaylar ve yaşadığımız şeyler. Bunlara tarihimizdeki kırılma noktaları olarak bakıyorum.

DİN ANLAYIŞIMIZ VE OLUŞUM SÜRECİ

Prof. Dr. Recai DOĞAN

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Başkanım, teşekkür ederim. Çalıştayı düzenleyen hocalarımıza, Vakfın üyelerine de teşekkür ediyorum. Öncelikle “Din Anlayışımız” konulu çalıştayı düzenleyen bilim kuruluna, Türkiye İlahiyatçılar Birliği Vakfı’nın çok değerli başkanı başta olmak üzere yöneticilerine çok teşekkür ediyorum.

Din Anlayışı(mız), Din(i) Algı(mız), Dini Zihniyet, Dini Tasavvur vb. kavramlar günlük yaşantıda, akademik çalışmalarda daima kullanılır. Bu konuyla ilgili pek çok araştırmalar yapılmıştır ve yapılmaya da devam etmektedir. Algı, tasavvur, zihniyet, anlayış aslında iç içe geçmiş kavramlardır. Bu kavramların tanımlarında fark olmakla birlikte özellikle gündelik dilde aynı anlamda kullanılmaktadır. Bunlar içinde “Algı” kavramı en kapsamlısıdır.

Algı kavramının pek çok tanımı yapılmıştır. Örneğin, “algı, duyu organlarıyla elde edilen duyumların, karmaşık psikolojik bir işlev sonucu örgütlenerek, nesne ve olaylar hakkında bireyi bilgi sahibi kılma etkinliği” olarak tanımlanır. Bir diğer tanım ise şöyledir: “Bireyin, duyumlarını gerçekliğin bilgisine ulaşma yolunda etkin kılmasıyla ilgili zihin işlevi, dış dünyayı duyular yoluyla, iç yaşantıları ise içebakış yoluyla kavrama ye-

tisi ve insan varlığının kendisini çevreleyen dış dünyadan duyu organları aracılığıyla edindiği malûmat”tır. Başka bir yaklaşımla algı, süreçleriyle birlikte; “duyu organları vasıtasıyla alınan uyarıcıların tutarlı, anlamlı bir bütünlük oluşturacak şekilde öğretilmesi ile, analizi ile, yorumlanması ile ve sentezlenmesi ile ilişkili ... süreçlerin tamamı” olarak tanımlanır. Yine sürece dikkat çeken bir başka tanımda ise algı kavramından, anlamlandırma yönüne ağırlık verilerek “duyu verilerini örgütleyip yorumlayarak çevremizdeki nesne ve olaylara anlam verme süreci” olarak bahsedilir.

“Algılamak” ise yine sözlükte biraz da fiziksel yönü dikkate alınarak; “beş duyu organı vasıtası ile farkına varmak” şeklinde tanımlanmakla birlikte “iç gözlem yoluyla farkına varmak” manasında kullanıldığına vurgu yapılmıştır.

Algıya, duyumsal verileri sentezleyerek onlardan yeni terkipler çıkarma ameliyesi, varlığı okuyup anlamlandırma bilinci ve bu okumalar sonucunda varlığa dair sahip olunan bilgiler toplamı denebilir. Ayrıca yukarıdaki tanımlara göre algının, insan zihninin varlık ve olaylarla doğrudan bir teması olmadığı, zihnin duyumlar üzerinden varlığı ve olayları anlamak için giriştiği bir inşa süreci olduğu anlaşılmaktadır. Duyumlar önemlidir. Çünkü bu “inşa süreci”nde kullanılan temel taşlar, duyumlardır. Çocukluktan itibaren insan, varlığı duyularıyla algıladığı için duyumların insan hayatındaki etkisi zamanla sıradanlaşır ve gözden kaçır. Oysaki insanın kişiliğinin oluşumunda, beklentilerinde, karakterinin şekillenmesinde vb. durumlarda dahi her zaman duyumların çok büyük etkisi vardır. Dolayısıyla Algı, insanın duyu organlarıyla taşınan duyusal verileri örgütleyip yorumlayarak, çevresindeki nesne ve olaylardan oluşan uyaranlara “anlam verme süreci”dir.

Algı kavramı geneldir. Başına “din” kelimesi getirilerek kavram bir anlamda sınırlılık kazanmaktadır. Din, teolojik, psikolojik, felsefi, antropolojik vb. pek çok açıdan tanımlanan bir kavramdır. Ancak yapılan tanımların her birisi, belli bir bakış açısını ve yorumu yansıtır. Bir başka ifadeyle din algımızın, din anlayışımızın bir yansımasıdır. Genellikle din yalın anlamda kullanıldığında Kur’an ve sahih hadislerde bildirilen emir, yasak ve öğütler olarak anlaşılır. Bu bilgiler üzerine yapılan her türlü tanım ise “din anlayışı” olarak kabul edilir. Buna göre algı tanımları da dikkate alınarak din algısı şöyle tanımlanabilir: “Din algısı tıpkı fiziksel çevrenin algılanması gibi sosyal çevredeki dini aktivitelerin, faaliyetlerin, yaşantıların, olup bitenlerin anlamlandırılması ve yorumlanması süreci”dir. Nesnelerin duyu organları aracılığıyla algılanması ve yorumlanması sürecinde algılanan nesneye ait bilgiye de ihtiyaç duyulur. Algılanan nesnelerin ne olduğunu bilmeden onları anlamlandırmak ve yorumlamak imkânı yoktur. Din algısında da aynı durum söz konusudur. Bireyin din karşısındaki tutum ve davranışları din algısıyla doğrudan ilişkilidir. Din hayatın tamamını kuşatan bir olgu olarak kabul edildiğinde din algısı, dünyayı anlamlı kılmaya yarayan duyuş, düşünüş ve hareket tarzlarının bütünü olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede inanan biri için hayatın neden ve nasıl sürdürüleceği sorularının cevabını din algısı verir.

Kişinin din algısının şekillenmesinde etkili olan bazı sosyolojik, pedagojik, psikolojik faktörler vardır. Örneğin hem insan tarafından oluşturulan bir ürün hem de insanı şekillendiren bir yapıya sahip olan kültür bunların başında gelir. Davranış örüntüleri normatif olan kültür, kişilerin beklenen davranışlarının modelini, desenini, şemasını oluşturur. Yine toplum ve kültüre anlam ve önem veren ölçütler olarak değerler de be-

timsel olarak kişiye ve gruba yararlı, kişi ve grup için istenilir veya grup tarafından her şey olarak tanımlanır. Diğer taraftan kişinin muhtaç olduğu istidat ve disiplini sağlamak, geliştirmek, toplumun iştiaak ve arzularını, değerler sistemini, idealleri ona göstermek ve özellikle sosyal hayatta oynayacağı rolleri kişiye öğretmek amacıyla, toplumun norm, değer ve inançlarını üyeleme nakletme mekanizması olan sosyalleşme de algının oluşmasındaki sosyolojik faktörlerdendir. Dolayısıyla dini sosyalizasyon sürecinde bireyin ailede, eğitim kurumlarında ve sosyal çevresinde din ve dinsel tecrübelerle ait edindiği bilgiler onun din algısını doğrudan etkileyecektir.

Aslında sosyolojik, pedagojik, psikolojik vb. faktörler, kişinin tavır ve hareketlerini belirlemeye yardım eden, bir kişiden diğerine değişik olan istidatların tümü olarak tanımlanan insan kişiliğini oluşturur. Çünkü kişilik (şahsiyet), insanın fiziki yapısı (beden yapısı, boy, renk), ruhi yapısı (zekâ, mizaç, duygu) ve sosyal çevresi (içindeki yaşadığı çevre, okul, örf ve âdet, ahlaki ve dini öğretiler) tarafından şekillendirilir. Bireyin kişiliğin oluşmasında ise en önemli faktör sosyal çevresidir.

Kişi dışarıdan gelen din ile ilgili uyarıcıları algılamaya, bilişsel olarak anlamaya, yorumlamaya, örgütlemeye çalışır. Böylece dini olay ve olgularla ilgili bakış açısını, tasavvurunu, algısını oluşturur. Kişinin Allah, peygamber, kutsal kitap, ahiret vb. anlayışları böyle oluşur. Sosyal çevre yoluyla oluşan din algısını etkileyen faktörlerin başında ise yaygın ve örgün (din) eğitim ve öğretim süreçleri gelir.

Bireyin, doğduğu andan itibaren dışarıdan gelen dini uyarıcılar vasıtasıyla din anlayışı oluşmaya başlar. Kişinin karşılaştığı duyuşsal ve bilişsel dini uyarıcılar öncelikle aile, arkadaş grubu, daha sonra okul hayatının başlamasıyla birlikte bu-

radan gelir. Bunlar kişinin dini kişiliğinin oluşmasındaki en önemli faktörlerdir.

Din ile ilgili aileden başlayarak okulda ve diğer süreçlerde verilen bilgiler ise genellikle egemen olarak kabul edilen dini kültür/gelenektir. Bir anlamda kişinin din anlayışı/algısı, din eğitimi ve öğretimi yoluyla toplumda egemen olan hareketler bütününe verilmesi ve kişi tarafından içselleştirilmesiyle oluşmaktadır. Daha önceki nesiller tarafından oluşturulan bir “anlayış” eğitim süreçleriyle kişiye aktarılmaktadır. Bu sadece yaygın eğitim süreçlerinde değil örgün eğitim süreçlerinde de aynı şekilde işlemektedir.

Kişinin din anlayışının oluşmasındaki en önemli faktörlerden biri pedagojik süreçlerdir. Bugün din anlayışı (Allah, peygamber, Kur’an, ahiret, helal-haram anlayışı) ile ilgili problemlerimiz olduğu düşünülüyor ve öyle kabul ediliyorsa o halde din eğitim ve öğretimi ile ilgili problemlerimiz var demektir. Din eğitim ve öğretimi süreçleriyle ilgili bazı problemler arasında şunlar sayılabilir.

Din eğitim ve öğretiminin amaçlarının ne olması gerektiği ile ilgili problemler vardır. Eğitim ve öğretim süreçlerinde din genellikle kişinin bütün yönleriyle gelişmesini sağlayan bir bilgi kaynağı olmaktan çok egemen kültür içinde yapılması gereken daha çok şekilsel davranışlar olarak ele alınmaktadır. Din nedir, din bizden ne ister, dinin gönderilmesindeki temel amaç nedir, dini nasıl anlayıp yaşamalıyım, din hayatı anlamlandırmaya nasıl katkı sunar, gibi sorular din eğitim ve öğretiminin en temel sorularıdır. Bu sorular bireyin zihin ve duygu dünyasını oluşturur. Din eğitimi sadece ne duygu, ne zihin, ne de devinimsel bir eğitim değildir. Din eğitimi ve öğretimi bireyin hem duygu hem zihin hem de devinimsel yönünü dikkate alarak bireyi

bir bütün olarak algılamalı ve amaçlarını buna göre şekillendirebilmelidir. Günümüz neslinin eskiden olmayan ancak bugün karşılaştığı pek çok problemi ve soruları vardır. Din eğitimi, yeni soruları ve sorunları da cevaplandırabilecek amaçları içermelidir.

Din eğitimi ve öğretiminin içeriği ile ilgili problemler vardır. Aslında en önemli problem de budur. Çünkü mevcut içerik yoluyla amaçlar belirlenmektedir. Günümüzde din eğitimi malzemesi daha çok Müslümanların bin yıl önce oluşturmuş olduğu malzemedir. Bunlar elbette önemlidir. O dönemden sonra klasik metinler daha çok eğitim ve öğretim malzemesi olarak geliştirilmiştir. Günümüzde sadece bu içeriğe göre eğitim alan ve yeni çağın realitesine, kavram ve zihin dünyasına hayli uzak düşen din bilginlerinin klasik örgüye sadık kalarak bu yüzyılın insanına dinî gelenek adına çözüm sunması bu içerikle hayli zor olacaktır. Diğer taraftan geçmişten devralınan dinî bilgi birikimi, mahiyet ve nitelik tartışması yapılmaksızın, dönemimizde üretilen, son dönemde, modern dönemde üretilen bilgiyle de bir yarışa sokuluyor. Geçmiş dönemlerden kalma içerikler yeni başlıklar altında sunuluyor ve kavgaya dâhil ediliyor. Ancak ilk bakışta, geleneği ve geleneksel dinî bilgileri kategorik olarak savunanlar için rahatlatıcı ve ümit verici görünen bu durum, dış dünyayla etkileşim arttıkça, hayatın tabii akışı içinde geleneksel dinî bilginin aleyhine de olmaya başlıyor. Hayatın ortaya çıkardığı yeni problemlere karşı Kur'an ve sahih sünnet temel alınarak cevaplar verilmesi de kaçınılmazdır. Buradaki en önemli husus, geçmişte oluşturulan bu malzemenin kutsallaştırılmasıdır.

Bugün dindarlıktan anlaşılan daha çok geleneksel olarak ortaya konulmuş dini, bire bir yaşamaktır. Gelenek neye doğru,

yanlış, helal, haram, sevap, günah dediyse onu yapmaktır. Bireyin dindar olup olmadığının ölçüsü doğrusu ve yanlışıyla dini geleneğe uygun düşünüp yaşayıp yaşamadığıdır. Halbuki bireyin dindarlığını kabul veya reddedecek, derecelendirecek olan da Allahü Teala'nın kendisidir. Diğer taraftan Din bilginleri, dinî inşa eden değil, dinin ana kaynaklarının bilgisini yorumlayan ve toplumlarına aktaran kimselerdir. Dolayısıyla onların yazdıkları dinin ana kaynaklarına dayalı yorumlardır. Halbuki Kur'an'ın en temel özelliği, bireyi muhatap alması, toplumsal mesajlarında da bireyin sorumluluğunu devrede tutmasıdır. Toplumsal yapı ve kurallar birey için koruyucu sınırlar, zorlayıcı yaptırımlar içerse de neticede her birey kendi dindarlığını kendisi inşa edecektir.

Eğitim ve öğretim sürecinde bireyin merkeze alınmaması da önemli bir problemdir. Kur'an ve sünnetin hem birey hem toplum hem de bütün insanlığa yönelik bir hitabı vardır. Dinin hedeflediği toplumun inşasının yolu, insan unsurunun yetişkinliğinden geçtiği için dinin hitabında bire bir insan unsuru daima merkezde olduğu dikkate alınmalıdır. İnanan ve ilahî kitabın yüklediği sorumluluğu üstlenen bireylerin bir araya gelmesiyle de İslam toplumu oluşuyor; ancak bireyin doğrudan ilahî hitaba muhatap oluşu ilkesinden vazgeçilemez. Din eğitim ve öğretimi süreçlerinde ise bireyin dinin ana kaynakları ile buluşmasından daha çok yorum biçimlerinden birinin tercihi ve gerçek olarak bireye hiçbir süzgeçten geçirmeksizin bunu benimsemesi bir inanç gereği olarak telkin edilebilmektedir.

Din eğitimi ve öğretiminde “tek hakikatçi” bir söylemin de egemen olduğu görülüyor. İslam dünyasında farklı gruplar var. Bunların her birinin, nerede ise kendi yorumunu tek doğru hakikat olarak kabul ettiği ve bunu eğitim süreçleri yoluyla

egemen kılmaya çalıştığı görülmektedir. Bu söylem, İslam adına konuşma tarzı birleşince ortaya vahim bir tablo çıkmaktadır. Nitekim bu üslup, aynı safta birlikte namaz kılan insanları da birbirine düşürebilmekte din adına da ayrıştırıcı olabilmektedir.

Nihai tahlilde günümüz insanının din anlayışını oluşturan hem yaygın hem de örgün din eğitiminde kullanılan içerik ve bunun verilış biçimidir. Bu içerik, belli bir dönemde o dönemin şartlarına göre oluşturulmuş bakış açısidir. Elbette Kur'an ve sünnet esas alınarak yazılmıştır ve önemlidir. Ancak bu malzemenin yeniden yorumlanıp günümüz insanının anlayabileceği ve yeni sorunlara cevap verebilecek şekilde gözden geçirilmesi ve nasıl verileceği üzerinde düşünülmesi kaçınılmazdır. Bugün bizim din anlayışımız, din tasavvurumuz, dinî zihniyetimiz, dinî algımız bu içerik ve verilış biçimiyle din eğitim ve öğretimi yoluyla oluşuyor. Dolayısıyla bu malzemenin ve verilış biçiminin gözden geçirilmesi gerekiyor.

Günümüzde din eğitim ve öğretiminin içeriğini bu malzemenin gözden geçirilmesi; bu işi yapan ilahiyatçıların, bu işle uğraşan kimselerin bilimsel zihniyete sahip olmalarını gerektirmektedir. Bunun için öncelikle bu işin erbabından dini geleceği esas kaynaklarından iyice bilmesi, bunları gözden geçirmesi ve günümüz insanın anlayabileceği bir içeriğe ve üsluba kavuşturması beklenir.

Sonuç olarak bireyin din anlayışının oluşmasındaki en önemli faktörlerden biri din eğitim ve öğretimi süreçleridir. Eğer bugün insanımızın din anlayışı ile ilgili problemleri varsa bu konuda eğitim ve öğretim süreçlerini amaç, içerik, yöntem vb. açılardan gözden geçirmek gerekir. Bunu hem yaygın hem de örgün eğitim için bilimsel süreçleri dikkate alarak gerçekleştirmeliyiz.

DİNİ, DİNİ METİNLERİ ANLAMA MESELESİ

Prof. Dr. Muammer ESEN

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Benim, tebliğimi ya da daha doğru bir ifade ile çalıştay konuşmamı, Recai Hocam başka bir başlıkla ifade etti ama ben onu, “Dini, Dini Metinleri Anlama Meselesi” başlığı altında ele almaya çalıştığım için bu bağlamda bir şeyler söylemek istiyorum.

Kur'an

Burada, dinî metin deyince ilk olarak akla gelmesi gereken elbette Kur'an'dır. Zira Din (İslam), esasen tümüyle Allah'ındır. Haliyle Din O'na ait olup O'na özgü kılınması gerektiğine (“muhtisîne lehu'd-dîn küllih” âyet) ve bu bağlamda Dinin asıl yegâne sahibi ve vâzı'ı O olduğuna göre –ki bu tevhidin de bir gereğidir- bu gerçekten hareketle ilk sırada ve evvel emirde Dinî metin olarak Kur'an'ı, Allah Kelamını görmek gayet tabiidir. Diğer insani metinlere gelince; onlar da asıl Allah vahyinin metni olan Kur'an'ın yorumları olmak bakımından bu bağlamda bir önemi haizdir. Haliyle onlara da bu bağlamda Allah Vahyinin / Kelamının tefsirleri, yorumları olmak bakımından “dinî metinler” demekte bir sakınca olmasa gerektir.

Bu arada, bu cuma “Kur'an yeter mi yetmez mi” gibi konular bağlamında bir hutbe irad edildi. Kur'an-Sünnet ilişkisi

bağlamında, Kur'an ve Sünnet birbirini tamamlar vesaire bir şeyler söylendi. Bu konunun hutbelerde verilmesinin asıl amacını ben pek bilmiyorum. Sünnet, Hz. Muhammed'in bizi dinen bağlayıcı olan ve esasen Dinin / Kur'an'ın bir yaşantı haline getirilmesi olarak düşünüldüğünde bu bağlamda "Kur'an ve Sünnet'in birbirini tamamlaması" şeklindeki ifadelere katılıyorum. Ancak buradan hareketle, burada, "Kur'an yeter mi, yetmez mi?" şeklinde gereksiz birtakım tartışmalar açmanın da uygun olmadığını düşünüyorum. Çünkü bir kere Kur'an yetmez nasıl diyebiliriz? Allah yeter ("hasbunallâh.." (âyet)) de Allah'ın Kelamı olan Kur'an yetmez mi?! Yeter elbette ama onu anlamada, anlamlandırmada ve onu uygulama alanına sokup ona hayatîyet kazandırmada Peygamber Sünneti'nin de bir yeri olduğu açıktır ve bu inkar edilemez. Tabii burada şunu bir daha vurgulayarak belirtmek lazım ki öylesine "Kur'an yeter mi yetmez mi" gibi bence anlamsız ve faydasız tartışmalara girmek gereksiz diye düşünüyorum. Hele de bu konuda sırf farklı düşünüyorlar diye insanların birbirini tekfir⁹ etmesini asla uygun bulmuyorum.

Dinin / vahyin asıl metni olan Allah Kelam'ı Kur'an'ı nasıl okumalı, nasıl anlamalıyız sorusu bağlamında fazlaca ayrıntıya takılmadan kısaca şunları söylemem faydalı olacaktır kanaatin-

⁹ Tekfir; mümin-müslim birinin –sırf farklı görüş ve yorumlarından dolayı– küfre nispet edilip böylece inananlara "kâfir" damgasının vurulmasıdır. Başlangıçta Hâricilerin Hz. Ali gibi sahabîler başta olmak üzere Hz. Muhammed'in pek çok değerli arkadaşına (sahabe/ashâb) revâ gördükleri bu söylemi maalesef bugün ümmetin / milletin hiç de hayrına olmayacak bir şekilde onların "zihni karışık iz'anı zayıf torunları" da yapagelmektedir. Oysaki Kur'an'da bahis konusu edilen inanç konularına inananları tekfir etmek ilim sahibi bir mümine yakışmaz, kimsenin de böyle bir hakkı olmaz. Zaten, marjinal uzantıları hariç, genel Ehl-i Sünnet kible ehlini tekfir etmemeyi bir yol ve yöntem olarak belirlemiştir ki, bu hususa azami dikkat göstermek gerekmektedir.

deyim. Bir kere şunu başta ifade edelim ki, Kur’ân’ı öylesine yüzünden veya ezbere tilâvet etmek, lafza dökmek (dikkat edin “okumak” demiyorum), tam bir okuma olmaz; zira asıl okumak (kıraat); “bir metni okumak, olayları okumak”tan da anlaşılacağı üzere, esasen metni-olayları okuyup gereğince doğru anlamayı ifade eder.

Örneğin; “kırâetu’n-nass” (motamo tercemesi ile nassın kıraati); nassı, metni öylesine lafzen okumadan daha ziyade; nassı, metni anlamayı, anlayarak okumayı, kavramayı ifade eder. Nitekim bu bağlamda şunu ifade edelim ki; Kur’an’ın ilk âyet emirlerinden olan “Oku!..” (İqra’) emrini de işte böyle, bu bağlamda anlamak icap eder.

Peki, yine asıl meselemize dönersek Dinin / vahyin ana metni Kur’an’a nasıl yaklaşmalı, onu nasıl okumalıyız? Bu konunun benden daha uzmanları elbette vardır ve onlar bu hususta benden daha aydınlatıcı şeyler söylemiş olmalıdırlar ya da söyleyebilirler. Ben, burada, bu bağlamda bilebildiklerimi, aklıma düşenleri kısaca şöylece dillendirmek isterim:

Bu hususta bir kere öncelikle şunu bir iki cümle ile ifade edeyim ki, şahsen ben, vahyin mâhiyeti üzerine konuşmayı pek uygun görmüyorum. Zira Allah ile elçisi arasındaki özel bir iletişimi ifade eden vahyin mahiyeti, neliği, akli aşan bir olgudur. Dolayısıyla doğrudan vahye muhatap olan elçilerin Allah ile ne tür ve nasıl bir iletişim kurduklarını diğer insanların tam olarak bilmesi esasen pek mümkün gözükmemektedir.

Ancak, sözü edilen bu iletişimin mahiyetini bilmek pek mümkün olmamakla birlikte, bizler, iletişim şekillerini, Allah’ın bize bildirdiği bir ölçüde O’ndan öğreniyoruz: “Allah’ın bir insanla konuşması ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından

(seslenerek) ya da (vahyedilmesini) dilediğini, izni ile vahyetmesi için bir elçi göndermek suretiyle gerçekleşir. O, gerçekten de çok yüce ve çok bilendir”¹⁰

Yukarıdaki âyetten de açıkça anlaşılacağı üzere, Allah, insanla, ya doğrudan vahyederek ya perde arkasından konuşarak ya da bir elçi göndererek iletişim kurmakta, ona vahyetmektedir.

Dolayısıyla Allah’ın insanla iletişimi bağlamında O’nun bize bildirdiği bu üç iletişim şeklinden başka vahiy tarzlarından bahis açmak, Kur’an’a aykırılık olur. Vahyin geliş şekillerini esasen Allah bize bildirdiğine göre, O’nun yukarıda bir ayetle bize bildirdiğinin dışında vahiy şekilleri aramanın, hele hele bununla da yetinmeyip de vahyin ontolojik mahiyetini irdelemeye kalkışmanın –entelektüel tatmin dışında- kimseye herhangi bir faydasının olacağını da düşünmüyorum.

Burada, yukarıdaki ayet bağlamında, vahyin geliş şekilleriyle ilgili olarak kısaca şu açıklayıcı değerlendirmeleri yapmakta fayda görüyorum:

1) **Doğrudan vahiy**; rüya halinde ve / veya uyanırken, doğrudan ve vasıtasız olarak aniden gelen “mana”nın kalbe bırakılması şeklinde olur. Doğrudan vahyi bazıları, Allah’ın, elçisinin anlayışına, kalbine bir şeyi ilkâ etmesi, atması, bırakması şeklinde yorumlamıştır ki, böylece buna göre elçi, kalbine atılan o şeyin bilincine vâkıf olur ve edindiği o ilmi, bilgiyi insanlara haber verir, iletir. Bazılarına göre ise iletişim şekillerinden ilki olan bu vahiy türü, rüyada görülendir; dolayısıyla böyle düşünenlere göre, peygamberlerin rüyada gördükleri rüyalar

¹⁰ Şûrâ, 42:51.

haktır; gerçektir.¹¹ Ancak burada rüya hali durumu tartışma konusudur.¹²

2) **Allah'ın, insanla perde arkasından konuşması;** Allah'ı görmeden kişinin O'nun Kelamını duyup anlaması şeklinde olan Tanrı-insan iletişim biçimidir. Allah'ın Hz. Musa ile konuşması¹³ buna örnek gösterilebilir. Ancak bu şekil bir vahyin mahiyeti konusu da tartışmalıdır.¹⁴

3) **Vahyin, bir elçi melek vasıtasıyla gerçekleşen şekli** ise, melek Cebrail'in Allah'tan aldığı vahyi elçilerine iletmesi şeklinde olanıdır.

Yukarıda sözü edilen bu üç yol dışında herhangi bir insanın Allah'ı görmesi ya da O'nunla konuşması mümkün gözükmemektedir.¹⁵

Bu arada bir de daha çok Kur'an'ın ontolojik mahiyeti bağlamında onun yaratılmış (mahlûk) ya da yaratılmamış (gayr-i mahluk) mı olduğu hakkında –özellikle geçmişte- öylesine derin tartışmalar olmuştur ki iş engizisyonlara, mahkemelere, infazlara, idamlara kadar vardırılmıştır. Burada hemen şunu ifade edeyim ki, Selefi kaynaklarda, özellikle kelim kitaplarında uzun uzadıya tartışılan bu konunun –zihni tatmin eden entelektüel bir şeyler üretmenin dışında- ümmete, hiç kimseye

¹¹ Daha geniş bilgi için bkz. Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, (neşr. Ahmet Vanlıoğlu), İstanbul 2005, 13/214.

¹² Konuya ilişkin ayrıntılı tartışmalar için bkz. Akbulut, Ahmet, *Nübüvvet Meselesi Üzerine*, (neşr. Birleşik Dağıtım) Ankara 1992, s. 45-52.

¹³ Nisâ, 4:164.

¹⁴ Tartışmanın ayrıntısına ilişkin bkz. Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, (neşr. Ahmet Vanlıoğlu), İstanbul 2005, 4/110-111.

¹⁵ Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, (neşr. Ahmet Vanlıoğlu), İstanbul 2005, 13/214.

esasen bir faydası olmamıştır. Aksine bazılarınca buradan bol bol tekfir üretilip âlimler sırf bu hususta farklı düşündükleri için küfürle itham edilmiş ve bazı kereler de cezalandırılma yoluna gidilmiştir. Nitekim sözünü ettiğim bu tekfir konusuyla ilgili âcizane benimde birkaç makalem, tebliğim bulunmaktadır.

Bu hususta düşüncelerimi uzunca ifade etmek isterdim ama bu bizim asıl mevzumuzun biraz dışında bir konu. Artı bu meseleyi günümüze taşımanın –esasen geçmişte de pek fayda getirmediği gibi- bize fazladan bir fayda getireceğini düşünmüyorum. Bir kere ben işin olumlu yönüne bakarak Kur'an'ı Allah Kelamı kabul ettikten sonra onun yaratılmış-yaratılmamış olduğu tartışmalarının insanı imandan çıkarmayacağı kanaatindeyim. Dolayısıyla bu hususta farklı yorum (mezhep) sahiplerinin görüşlerini önemsiyor hepsine de değer veriyorum. Nihayetinde –yaratılmışlığı / yaratılmamışlığı hususunda yöntemsel olarak farklı bakış açılarına sahip olsalar da- hemen hepsi de Kur'an'ın Allah Kelamı olduğunu kabul edip buna iman etmektedirler ki bu bizim için yeterlidir.

Kur'an'ı anlama bakımından ona yaklaşımımız itibariyle burada bir de ahlâki bir yaklaşım olarak şunu belirtmemiz gerekir diye düşünüyorum ki; ona yaklaşımımız olumsuz anlamda herhangi bir çıkar içermemelidir. Onu, kişisel çıkarlara, türlü dünyalık beklentilere, şöhret ve şehvetlere, rüşvetlere göre okumamalıyız. Onu, kendi görüş ve düşüncelerimizi “haklı” çıkarmak veya onlara onu payanda kılmak ya da kendi görüş ve düşüncelerimizi ona onaylatmak maksadıyla okumak gibi bir yanlışlığın, aymazlığın içine de girmemeliyiz. Onu –bizi yanlış söylem ve eylemlere sevk edecek, sebebiyet verebilecek- türlü siyasal yapılara, ideolojik zihinlere, mezhepçi-cemaatçitarikatçı anlayışlara göre de okumamalıyız.

Bütün bu gibi yanlışlıkların tam aksine ve bunlardan azade olarak onu sarıh bir akıl ve selim bir kalp ve kafayla Allah'ın maksudını, muradını, ne demek istediğini (maqâsıt) bilip anlamak için okuyup böylece onu en iyi bir şekilde anlayıp içselleştirme ahlâkı-gayreti içinde olmalıyız.

Bunun için de belli bir ilmi birikim, hazır bulunuşluk gerekecektir. Ancak bu birikim ve hazır bulunuşluk bizi onu ona göre anlamaya da itmemeli, araçsallığın ötesine taşmamalıdır. Bu meyanda yeterli bir Arapça bilgisine; nüzul ortamını ve o ortamın olgusal gerçekliklerini iyi anlayıp onu, onun daha çok nüzul sebebini anlamayı gerekli kılan âyetlerini bu bağlamda daha iyi tefsir edip anlayabilmek-anlamlandırmak ve başkalarına anlatabilmek için de sünnete-siyere, tarihe de vâkıf olmak icap eder.

Tabi bu (işin tarih kısmı), Kur'an'ın her suresi her âyeti için gerekli olmayabilir. Nitekim bir örnek olması bakımından ahlâki âyetlerin çokça yer aldığı Kur'an pasajlarını, bu bağlamda örneğin Hucûrât Suresinde geçen ve anlamı herhangi bir tefsire müracaatı bile gerektirmeyecek kadar açık olan ahlaki âyetleri anlamak için illâ da siyere, tarihe ihtiyaç duyulmaz. Bunun gibi, anlamını herhangi bir ön ilmi gerektirmeyen ve herkesin ilk bakışta kolayca anlayacağı âyetler de elbette çokça vardır. Ama bu durumu genelleyerek hiçbir ayırma gitmeden Kur'an'ın her âyetinin ön bilgi olmadan kolayca anlaşılabileceğini söylemek de doğru bir yol ve yöntem olmasa gerektir. Daha zor örnekler var ama burada daha kolay anlaşılabilir bir örnek olması açısından örneğin Kur'ân'da geçen "Bulduğunuz yerde (o) müşrikleri öldürün!"¹⁶ âyetinin iniş nedenini (sebeb-i nü-

¹⁶ Tevbe, 9: 5. Ayrıca bkz. Bakara, 2: 190-193.

zûl), maksadını, olayın arka planını bilmeden doğrudan yanlış bir “okumayla” işin nerelere vardırılabileceği, hangi tehlikeli noktalara taşınabileceğini düşünürsek işin vahametini anlayabiliriz.

Burada bu âyet bağlamında yanlış anlamaların önünü alabilmek adına hemen şunu ifade edelim ki, (İngilizce’deki “the” gibi) başındaki “elif lâm” ile burada âyetle sözü edilen “müşrikler” Peygamber döneminde Müslümanlarla savaş hali durumunda olan, anlaşmalara uymayan, müminleri yurdundan çıkaran belli belirli müşrikleridir. Kaldı ki, onlar (sözü edilen işte o Müslümanlara savaş açıp onları yurtlarından çıkaran bu müşrikler) bundan vazgeçerlerse onları da öldürmek olmaz. Haliyle savaş gibi sebepler dışında müşrik ya da başkası inancından dolayı hiç birinin öldürülmesi düşülemez. İsteyen “inanır isteyen inanmaz”¹⁷; inancından, düşüncesinden dolayı kimseye dokunulamaz.

Bu gibi örnekler çoktur ve buradan da anlıyoruz ki, Kur’an’ı anlamak için bazı durumlarda siyer bilgisine, tarih bilgisine, özellikle yukarıda bir örneği verildiği gibi bazı âyetlerin iniş sebebine-gerekçesine, iniş ortamının tarihsel olgularına (sebeb-i nüzûl) dikkat kesilmek ve bu gibi âyetleri bu bağlam içinde anlamak, anlamlandırmak gerekmektedir.

Tabii bu arada en önemlisi de Kur’an’ı anlamak için konu bütünlüklerinin yanında ve ondan da önemlisi Kur’an bütünlüğü içinde onu anlamak çok daha önem arz etmektedir. Bu konuda söylenecek çok şey olacağı muhakkaktır ama bu bizim konuşma sınırlarımızı aştığından ve esasen bu mevzuda birçok

¹⁷ “De ki; gerçek Rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin..”Kehf, 18:29.

çalışma da bulunduğundan¹⁸ şimdilik bununla yetinmek durumundayım.

Burada konuyu pek fazla uzatmadan daha önce de belirttiğim üzere esasen şunu demek isterim ki; bizler, gerçekte işin hakikatini bilmediğimiz fikri spekülasyonların ve yanıltmaların ötesine geçmeyen bir şekilde vahyin mâhiyeti üzerine duracağımıza; asıl enerjimizi Kur'an'ın bize de faydası dokunacak olan ve kolayca bilebileceğimiz mahiyetine odaklanırsak çok daha faydalı bir iş yapmış oluruz. Tabii bu hususta söylenecek, yazılacak şeyler bir kitabı bile aşabilecek hususlardır, ama Kur'an'ın temel muhtevasını, ana konularını kısaca aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

Burada en başta şunu ifade edelim ki Kur'an; Allah tarafından¹⁹, melek Cibril vasıtasıyla²⁰ insanlara bir uyarı²¹ bir öğüt²², doğru yolu gösteren bir hidayet²³, bir müjde²⁴, bir şifa ve rahmet²⁵ ve sözlerin en güzeli²⁶ olarak Arapça indirilmiş²⁷ bir kitaptır. "İçinde hiçbir kuşku olmayan, Allah bilinci içinde olanları (muttakiler) doğru yola ulaştıran bir kitaptır."²⁸ İnsanları

¹⁸ Bir örnek oluşturması açısından meselâ bkz. Albayrak, Halis, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, İstanbul, 2018.

¹⁹ Bkz. İsrâ, 17:88; Hac, 22:54; Secde, 32:2-3; Hâkka, 69: 41-43; Yunus, 10:37-38; Fussilet, 41:42; Zümer, 39:1.

²⁰ Bkz. Necm, 53:5, 9-10; Nahl, 16:102.

²¹ Bkz. En'âm, 6:19, 92; Kehf, 18:2.

²² Bkz. Âl-i İmrân, 3:138; İbrahim, 14:52; Müddessir, 74:54-55; Nur, 24:34; Hâkka, 69:48; Tâhâ, 20:3.

²³ Bkz. Nahl, 16:64, 102.

²⁴ Bkz. Nahl, 16:102; Meryem, 19:97

²⁵ Bkz. İsrâ, 17: 82.

²⁶ Bkz. Zümer, 39:23; Hac, 22:24.

²⁷ Bkz. Fussilet, 41:3; Ra'd, 13:37; Yusuf, 12:2.

²⁸ Bakara, 2: 2.

karanlıklardan aydınlığa ulaştıran bir kitaptır.²⁹ Açık, kolay anlaşılır³⁰, ayrıntılı açıklanmış bir kitaptır.³¹

Kur'an'ın asıl konuları; Dinin (İslam) özünü oluşturan iman-tevhid, ibadet, ahlâk ile toplumsal hayatı düzenleyen müâmelât-ahkâm konularıdır.³²

İman (esasları) bağlamında Kur'an'da, Allah'ın varlığından / delillerinden, birliğinden (tevhid), isim / sıfatlarından; peygamberlikten (nübüvvet) ve bu bağlamda vahiyden / kitaplardan, peygamberlerin tebliğ-tebyin-inzar-tebşir görevlerinden; meleklerden; âhiretten / âhîret hayatından, kalkış / uyanış (kıyamet), diriliş (b'as), hisap, mizan, mükâfat-ceza, cennet-cehennem vs.den bahsedilmektedir.

İbadetler bağlamında orada namazdan, oruçtan, zekâtan, hacdan, kefaretlerden vs. bahis konusu edilmektedir.

Ahlâk ile ilgili alt konularda insanın yapıp etmelerinden, davranışlarından, fiil ve davranışların kim tarafından belirlendiğinden; fiil-davranış özgürlüğü ve sorumluluğundan; insanın Allah'a karşı sorumlulukları bağlamında övülen fiil ve davranışlar olarak takvâdan, zikirden, şükürden, ihlâstan, duadan, tevekkülden söz edilmektedir. Gene bu bağlamda insanın kötü ve yerilen davranışları olan küfürden, tekebbür ve istiğnadan; rüşvet-hırsızlık gibi kötü davranışlardan vs. bahsedilmektedir. Yine ahlâki sorumluluklar bağlamında doğruluk, iyilerle dost olmak, iyilikte yardımlaşmak, başkalarına yardım (infak), ema-

²⁹ İbrahim, 14:1.

³⁰ Bkz. En'âm, 6:114; Hacc, 22:16; Meryem, 19:97; Nur, 24:18.

³¹ Bkz. Hûd, 11:1; En'âm, 6:55, 65, 97, 126.

³² Kur'an'ın farklı farklı ayrıntılı muhtevasına yönelik tüm âyetleri burada zikretmek uzun zaman alacağından onlara ilişkin bilgilere ulaşabilmek için Kur'an fihristlerine, konulu Kur'an çalışmalarına bakılabilir.

nete riayet, adil olmak, hoşgörü ve bağışlama, sabır, tevazu, sözünde durmak, iyi davranmak, güzel söz söylemek gibi ahlâken övülen davranışlar ile; cimrilik, iftira, kibir, gıybet, israf, ifsad, iftira, sû-i zan, yalan söylemek, başa kakmak ve riya gibi ahlâken yerilen kötü davranışlardan da söz edilmektedir.

Toplumsal düzen ve hukuk bağlamında ise, aile hayatından ve bu bağlamda ana-baba, karı-koca, çocuklar, akrabalık ve akrabalar gibi konular; hukuk bağlamında kamu hukuku, suçlar ve bunlara ilişkin cezalar gibi konular işlenmektedir. Bu arada belki iktisat başlığı altında değerlendirebileceğimiz helaller-haramlar, ruhsatlar, ticaret, alışveriş, anlaşmalar, borçlanma; zekât ve sadaka, vergiler, miras gibi pek çok konu işlenmektedir.

Siyasal alana yönelik olarak da siyasi egemenlik, yönetim ilkeleri ve bu bağlamda şura, adalet, liyakat, işi ehline vermek, gibi konular yanında özgürlükler ve bu bağlamda inanç-düşünce özgürlüğü, yaşama hakkı, mülkiyet hakkı, neslin korunması... gibi genel zaruriyyât konuları ile bu arada barış-savaş hukuku altında daha birçok konu da ele alınmaktadır.

Bunun yanında Kur'ân'da; yaratma ve yaratılıştan da bahsedilerek bu bağlamda göklerin, yerin, kısaca evrenin ve onun bir parçası durumundaki insanın yaratılışından, yaratılış amacından ve bu bağlamda onun denenmesinden / imtihan sürecinden de söz edilmektedir. İnsan ile ilgili olarak onun yaratılışından, yeteneklerinden, zaaflarından ve bu arada onun eceli ve ölümünden de bahsedilmektedir. İlâhî bilgi, gayb bilgisi, hikmet gibi konulardan da söz edilmektedir.³³

³³ Daha önceki bir dipnota da belirttiğim üzere, Kur'an'ın birbirinden farklı ayrıntılı muhtevasına yönelik tüm âyetleri burada zikretmek uzun zaman alacağından onlara ilişkin bilgilere ulaşabilmek için Kur'an fihristlerine, konulu Kur'an çalışmalarına bakılabilir.

Burada geniş bir özetini yapmış olduğum Kur'an muhtevâsından hazır bahsetmişken bu bağlamda Kur'an'ın bilimsel tefsiri bağlamında da kısaca bir iki cümle ile şunu söylemek isterim ki, onun bilimsel tefsirini yapma gayretleri, samimi de olsa, birçok yanlışlıkları, yanlış anlamaları beraberinde getirir. Evet, biraz önce yukarıda da sözünü ettiğimiz üzere Kur'an'da yaratılıştan, göklerden, yerden, gece ile gündüzün yer değiştirmesinden vs. bahseder ama bu bahsediş, bilimsel bir anlatımdan ziyade, imanla, insanların ibret alıp iman ile doğru ahlâki davranışlar, ameller edinmelerini temine yönelik mesajlardır. Haliyle Kur'an, yukarıda geniş bir özetini verdiğimiz içeriğinden de anlaşılacağı üzere en temel anlamıyla tevhid, iman, ibadet, ahlâk ve bunların temel uzantılarından bahseder ve dolayısıyla o bir takım formülleri içeren, doğrulanabilir-yanlışlanabilir deneye dayalı bilimsellik aşamalarını içeren bir kitap olmak durumunda değildir. Esasen onun buna ihtiyacı da yoktur; zira onun gayesi, muhtevâsından da anlaşılacağı üzere, insanları iman-amel-ahlak gibi hususlarda doğruya iletmektir. Çünkü o, temelde bir hidayet kitabıdır.

Bir de onun bazı âyetlerini günümüzde “şimdilik” ulaşılan bilimsel “gerçekliklere” göre tefsire yeltenirsek, yarın aynı husta bir başka bilimsel “gerçekliklere” ulaşılsa bu sefer de Kur'an'ın “bilimselliğine” ilişkin kuşklar doğar ki, buna alet olmamak gerekir diye düşünüyorum.

Bu konu esasen bir kitap çalışmasını bile gerektirecek boyutta olduğundan burada bunu uzatmak istemem. Ama yine şunu ifade etmek isterim ki, Kur'an bilimsel bir kitap değildir, onun böyle bir şeye esasen ihtiyacı da yoktur. O, iman-amel-ahlâk... bağlamında insanlara doğruyu öğreten bir hidayet kitabıdır ve bu da ona yeter.

Sünnet

Sünnet sözcüğü Arapça “s-n-n” kökünden türemiştir. Gidişât, âdet, mutad iş, çiğnenmiş yol, suret, sîret gibi pek çok anlamda kullanmıştır. Ancak kavram olarak sünnetin asıl anlamının “yol ve sîret” olduğu söylenebilir. Nitekim bidayette sünnetten kasıt, daha çok, “öncekilerin sünneti (geleneği)” anlamında “yol ve sîret / gidişattır” Öyle ki o yol ve sîret, daha sonra gelenler için de takip edilecek yol ve sîret olmuştur.³⁴

Sünnetin; takip edilen yol, sîret olması itibariyle onun, övülen iyisi (hasene), doğrusu olduğu gibi; yerilen kötüsü (sey-yie), yanlış olanı da vardır.³⁵ Bu bağlamda peygamberlerin sünneti, yani yolu, yöntemi, sîreti-gidişâtı, bunun (sünnet) iyilerine örnek teşkil ederken; buna karşılık, “izlenen yol, yöntem ve gelenek” anlamı itibariyle onun, eski geleneklerden kalma kötülerinin de olduğu söylenebilir ve vardır.

Haliyle buradan da anlaşılacağı üzere sünnet lafzı; lügatlerde geçen anlamlarına da uygun gelebilecek bir şekilde, “iyi ya da kötü olsun tabi olunan yol (gelenek-âdet-töre)” anlamında kullanılmıştır.³⁶ Nitekim bu bağlamda Peygamberimiz (a.s.)’den; “Kim İslam’da iyi bir sünnet (gelenek-âdet) icat eder de onunla daha sonra amel olunursa, onunla amel edenlerin mükâfatının bir misli de, o güzel geleneği (sünnet) icat edene yazılır (...) Kim de İslam’da kötü bir sünnet (âdet) icat eder de onunla daha sonra amel olunursa, onunla amel edenlerin günâ-

³⁴ Sünnet sözcüğünün daha geniş anlamları için bkz. Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, (neşr. A.A. el-Berdûnî), Kahire, t.y., VII/298-307; Cevherî, *es-Sihah*, (neşr. A. Abdulgaffar Attar), Mısır, t.y., V/2138-2141; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, t.y., II/220-225.

³⁵ Geniş bilgi için bkz. Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, Beyrut, t.y., I/121.

³⁶ Geniş bilgi için bkz. Sıddîk Abdulazim, *Dirâsât fi'sünneti'-nebevî*, Kahire, 1988, s. 17-18.

hının bir misli de onu icat edenin üzerine yazılır...”³⁷ demek suretiyle sünnetin bu iyi ve kötü yönüne vurgu yapmış olmaktadır.

Sünnet (ç. sünen) lafzı ve türevlerinin, Kur’an’da da, – farklı anlamlarının yanında- bu ve benzer anlamlarda kullanıldığına şahitlik etmekteyiz. Kısaca değinecek olursak esasen Kur’an’da sünnet ve türevleri, “âdetullah” ve “önceki şeriatlar” gibi anlamları haiz olarak kullanılmaktadır.

Kur’an’da “âdetullah” anlamında kullanılan “sünnet” ve türevleri, daha çok, Allah’ın, geçmiş (ve hatta şimdi ve gelecek) milletlere, kavimlere, topluluklara uyguladığı O’nun toplumsal yasalarını ifade eder.

Nitekim bu bağlamda bir âyette; “Allah’ın öteden beri (uygulanagelen) bir yasasıdır bu. Allah’ın yasasında (sünnet) bir değişme bulamazsın!”³⁸ buyrulmak suretiyle sünnetin, Allah’ın âdetine, değişmeyen yasasına vurgu yapılmaktadır. Nitekim İbn Kesir, ayetlerde geçen “sünnetullah”ı, Allah’ın, yarattıkları üzerindeki âdeti³⁹; Şevkânî de benzer şekilde onu Allah’ın milletler hakkında cereyan eden âdeti ve yolu⁴⁰ olarak tefsir etmişlerdir. Dolayısıyla bu bağlamda genellikle Mekkî Surelerde geçen sünnetullah (ve bu arada yine “sünnetu’l-evvelîn”) terimleri, daha çok, kendilerinden kaynaklanan çeşitli nedenlerden dolayı Allah’ın toplumları, önceki nesilleri cezalandırma yasası olarak düşünülmelidir.⁴¹

³⁷ Müslim, *Câmiu’s-sahîh*, Beyrut t.y., “Kitâbu’l-’ilm”, VII/61.

³⁸ Fetih, 48:23.

³⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kurâni’l- azîm*, Kahire 1971, VII/323.

⁴⁰ Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, Beyrut. t.y., V/51.

⁴¹ Ayrıca bkz. Wensinck, A.J., *First Encyclopaedia of İslam*, Leiden 1987, VII/555.

Kur'an'da geçen bu kavramları, kısaca özetle; 1) önceki milletlerin hayat nizamları ve 2) âsi ve azgın milletlerin cezalandırılması, helâk edilmesi anlamlarında yorumlamak mümkün görünmektedir.⁴²

Hadislerde sünnet ve türevleri ise, daha çok, 1) “iyi ya da kötü yol”⁴³ ve 2) sadece “güzel (doğru) yol”⁴⁴ anlamlarında kullanılmaktadır.⁴⁵

Burada, bu bağlamda kısaca şunu da ifade edelim ki; hadisçilerin, fakihlerin, fıkıh usulü bilginlerinin, kelimcilerin sünnet tanımları, az çok, birbirinden farklılık arz etmektedir. Daha doğrusu herkes kendi ilim penceresinden bakarak kendilerine göre bir tanımlama yoluna gitmişlerdir.

Bu tanımlamalara kısaca değinecek olursak, örneğin hadisçiler sünneti, daha çok, “Hz. Peygamber’in, dini bir hüküm ifade etsin ya da etmesin, bütün sözleri, fiilleri, tekrarları ile Onun hayatına dair bilgiler, ahlâk ve şireti” olarak tanımlamışlardır.⁴⁶ Buna karşılık fakihler, daha çok kendi ilim bağlamlarına da uygun düşecek şekilde onu; Allah’ın farz kılmadığı, ancak Hz. Peygamber’in tav’an, isteyerek yapmış olduğu sabit olan

⁴² Konuya ilişkin ayrıca bkz. Bigiyef, Musa Cârullah, *Kitâbu’s-sunne*, Phobal 1945, s. 5.

⁴³ Daha önce yukarıda iyi ve kötü sünnete ilişkin bir Peygamber (a.s.) hadisinden bahsetmiştik. Bkz. Müslim, *Câmiu’s-sahih*, Beyrut t.y., “Kitâbu’l-ilm”, VII/61.

⁴⁴ Bu, başta Hz. Peygamber olmak üzere onun raşit halifelerinin sünneti olup buna aykırı “sünnet” ise bid’at olarak telakki edilmiştir. Bkz. Ebû Davud, *Sünen*, Mısır 1950, IV / 271, hadis no. 4607; Tirmizî, *Sünen*, Mısır 1865, V / 44, hadis no: 2676.

⁴⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Esen, Muammer, *Ehl-i Sünnet; Kavramın Oluşum ve Gelişim Süreci*, Ankara 2009, 46-49.

⁴⁶ Örneğin bkz. Sıbâî, Mustafa, *es-Sünne ve mekânâtuhâ fi’t-Tesrî’i’l-İslâmî*, Beyrut 1876, s. 47.

ameller şeklinde tanımlamaya çalışmışlardır.⁴⁷ Fıkıh usulü âlimleri ise onu; Kur'an dışında Hz. Peygamber'den sadır ve sabit olan ve aynı zamanda şer'î bir hüküm teşkil eden söz, fiil, takrir ve (ahlâki sıfatlar)⁴⁸ diye, kendi alanlarına da uygun gelecek bir şekilde böyle tarif etmeyi uygun görmüşlerdir.

Kelamcılara gelince; onlar sünnet tanımını, daha çok bid'at karşıtı bir konumda konuşturarak ona göre tanımlamaya çalışmışlardır.⁴⁹ Bunu, daha çok da Ehl-i Sünnet kelamcıları yapmışlardır. Nitekim bu bağlamda düşündüğümüzde "Ehl-i Sünnet" terkihi içinde yer alan "sünnet" tabiri; tam da, Peygamber (a.s.) ve Onun ashabının yolunu, yöntemini, sîretini, gidişâtını, yani kısaca sünnetini bırakıp terk ettikleri için "sünnet ehli" olarak görülmeyen ve onların ifadesiyle "ehl-i bid'at" kabul edilenlerin sünnet dışında oluşturdukları "bid'at"a karşılık gelmektedir. Burada şunu da belirtelim ki, Şâtıbî gibi, bazı fıkıh usulcileri de sünneti, bid'at karşıtlığı olarak değerlendirmişlerdir.⁵⁰

Sünnet'i sözcük ve terkipli-terkipsiz kavramsal tanımlarına böylece özetle değindikten sonra, biz, burada kısaca şunu belirtelim ki, esasen sünnet; (iyi-kötü) bir geleneği, bir davranış biçimini, bir uygulama yöntemini ifade eder ve o, işte sözünü ettiğimiz bu anlamı itibariyle, daha çok, "söz" anlamına gelen "hadîs"ten farklılık arz eder. Elbette söylenen bir söz (hadîs) de kalıcı bir uygulamaya dönüştüğünde "sünnet" halini alır, alır

⁴⁷ Konuya ilişkin daha ayrıntılı bilgi için örneğin bkz. Sıddîk Abdulazim, *Dirâsât fi'sünneti'-nebevî*, Kahire, 1988, s. 25.

⁴⁸ Yine bkz. Sıddîk Abdulazim, *Dirâsât fi'sünneti'-nebevî*, Kahire, 1988, s. 26.

⁴⁹ Meselâ bkz. Malatî, *Kitâbu't-tenbîh*, (neşr. Zâhidu'l-Kevserî), Kahire 1991, s. 143

⁵⁰ Bkz. Şâtıbî, Ebû İshâk, *Muvâfakât*, (neşr. Muhammed Abdullah Dıraz), Beyrut t.y., IV/4.

ama yine de her hâlükârda bu işin bir farkına, ayırdına varmak icap eder.

Sünnet ve hadis burada sözü edilen bağlamlar içinde düşünüldüğünde herkesçe (iyi-kötü) uygulanageleni (sünnet) ve herkes tarafından edilen sözü (hadîs) ifade edebilir. Ancak büyük harfle “Sünnet” ve “Hadis”ten bahsettiğimizde, bundan, Hz. Peygamber’in Sünneti ile Onun Hadisini anlamak icap eder ki, onlar (Peygamberimizin Sünnet ve Hadîsi), her hâlükârda bize örneklik teşkil eder.

Peygamber (a.s.)’in Dindeki konumu, yeri önemli olduğuna göre, Onun (a.s) esasen Dinin uygulamasını, Kitabın hayata geçirilmesini ifade eden Sünnetinin de; yine Onun sözlü beyanın bir ifadesi olan Hadîsinin de Dini anlamada (fıkh) önemli bir yeri olmak icap eder. Vahye doğrudan muhatap olan bir Peygamber (a.s.)’in onu (vahy/Kur’ân) herkesten daha iyi anlayıp anlatacağı (Hadîs), uygulamaya (Sünnet) geçireceği izahtan varestedir.

Tabii bizim burada söz konusu ettiğimiz Sünnetten (ve bu bağlamda hadisten) kastımız, sahih Sünnettir. Dolayısıyla, mevzu, yani uydurma rivayetlere dayalı uygulamalar ya da sözler esasen Sünnet ya da hadis olarak değerlendirilemez.

Bu arada biraz da Sünnet’in –burada sözü edilen Sünnet Peygamber (a.s.) Sünnetidir-bağlayıcılığı üzerinde durmaya çalışalım. Bir kere şunu ifade edeyim ki, Kur’an bağlamında yaptığım ön açıklamalarda da değindiğim üzere, Din bütünüyle Allah’ın olduğuna ve böylece Dinin yegâne Vâzı’î O olduğuna göre, -ki bu, tevhidin gereğidir- Dinin asıl, esas kaynağı Allah’tır ve dolayısıyla O’nun yüce Kelamı olan Kur’an’dır. Böyle olunca da hâliyle Sünnet, (ve hatta icmâ, kıyas..) Dinin, bu manada asıl

ikincil kaynağı olmaktan ziyade, İslam Fıkhnın kaynağıdır. Çünkü Sünnet esasen Allah Kelamı olan Kur'an'ın uygulaması, onun hayata geçirilmesi ve böylece ona hayat kazandırılmasıdır. Dolayısıyla ondan (Sünnet) ve bu bağlamda tabii ki Peygamber (a.s) bağlayıcı örnekliliğinden istiğnâ doğru olmaz. Görmemizden gelerek onu saf dışı etmek doğru olmaz. Zira bu, Peygamber (a.s.)'in risalet görevinin bir gereği olarak tebliğ bağlamında yerine getirdiği tebyin /beyan görevini ve haliyle Onu (a.s) hafz olur. Oysaki onun örnekliliği bizim için önemlidir. Hele bu, Dinin açıklaması ve onun hayata geçirilmesi, uygulaması bağlamında olunca o zaman Peygamber (a.s.) Sünnet'i dinen bizi de ilzâm eder, bağlar. Unutmayalım ki; “nübüvvet dindir” (en-nübüvvetü dînün); onsuz Din (İslâm) düşünülemez. Biz, Dini, Kitabı(nı), Kitapta geçen iman ve ilkelerini; İslam ve “şartlarını”; ihsanı, ahlâkı..nübüvvete /vahye borçluyuz. Haliyle nübüvetsiz bir din tasavvuru –Allah inancı olsa bile- deizme götürür.

Bu arada şuna da kısaca değinelim ki, bizi bağlayıcılığı açısından Sünnetin mâhiyetini, kapsam alanını da çok iyi tespit etmek gereklidir. Bu bağlamda sosyo-antropolojik herhangi bir yerel, kültürel, geleneksel bir “sünnet” ile; Din'de bağlayıcılığı olan Dinin anlaşılması ve uygulanmasına yönelik Dinî mâhiyet içeren nebevî Sünnetin ayırdının bilincinde olmak icap eder. Nitekim bu bağlamda yukarıda da belirttiğimiz gibi, Hz. Peygamber'in bizi ilzam eden bağlayıcı Sünnet'i, Onun (a.s), Dini / Vahyî / Kur'ânî uygulamalarıdır. Onun, bunun dışındaki Arap kültür ve geleneğinin uzantısı olan gündelik hayata ilişkin giyim-kuşam, yeme-içme; ziraate ilişkin ekip biçme gibi yerel-mahalf; savaş-barış halleri ve yönetime ilişkin siyasal-sosyal vs. uygulamaları da bizim için örneklik teşkil edebilir ancak bütün bunlar, bizleri dinen mutlak anlamda bağlamaz; çünkü bunlar,

zamana, zemine göre değişebilen, gelişebilen hususlardır. Nitekim Hz. Peygamber de bu gibi hususlarda zamanının değişen koşullarına göre davranmış; gerektiğinde ve hatta çoğunlukla bu gibi durumlarda etrafına, uzmanlarına danışmayı kendisine bir “sünnet” edinmiştir. İşte burada da O, bu gibi gündelik hususlarda değişen durumlara göre hareket edip gerektiğinde “işleri” (umûr) etrafındaki uzmanlarına danışmak suretiyle de esasen –Dinen bağlayıcı olmasa da- bize yöntemsel açıdan güzel bir örneklik teşkil etmektedir.

Akıl – Vahiy / Din-İman

Arkadaşlar burada ben biraz da Dini anlamada da önemli bir yer tutan akıldan, akıl-vahiy ilişkisinden, dengesinden söz açmak istiyorum. Dinde, dini anlamada aklın yeri asla yadsınmaz, bu böyle. Bazıları çıkıyor diyor ki “aklın ne önemi var dinde?” Ne demek yahu! Aklı olmayanın dini olabilir mi? Bırak onu, namaz, oruç, zekât, abdest almak için bile akıl gerekir değil mi? İlmihallerde okuyoruz, ne diyor: “Müslüman olmak ve akıl balığ olmak” diyor. Zaten bugün İslam ümmetinin sorunu akli bir kenara itmesidir.

İman ve tevhid arayışında, mücadelesinde aklını kullanarak müşriklerden beri olduğunu haykırarak muvahhidliği seçen Hazreti İbrahim tek başına bir ümmet idi.⁵¹ Bugün 1,5 milyarı aşkın “ümmet” gerçekte ümmet midir değil midir ben şüpheliyim, çünkü uzun zamandan beri akli, ilmi, bilimi, sanatı terk etti; insanlık âlemindeki eski saygın yerini kaybetti. Umarız tekrar akla döner de sarîh akıl bağlamında sahîh vahyi / Dini

⁵¹ Bkz. Nahl, 16:120.

doğru anlar; ilimde, bilimde, sanat ve edebiyatta, hâsılı top ye-kûn bir medeniyette gereken yeri alır, saygınlığına tekrar kavuşur.

Biraz önce “Dinde, dini anlamada aklın yeri yadsınamaz” demiştim. Evet, öyle, çünkü esasen akıl da Allah’ın bir âyetidir; insanın yeryüzü halifesi olmasının, sorumluluk yüklenmesinin, emaneti sırtlanması dayanağıdır. Akıl Allah’ın insana bahşettiği bir hidayettir: Onun için bizim kelimciler ona “hidayet-i amme” diyorlar.

Her şeyden önce Kur’an, imanın şekillenmesinde akla özel bir önem atfeder. Nitekim Allah’a imanın bahis konusu edildiği hemen bütün Kur’an ayetlerinde, akla, akletmeye, aklı tefekküre özel bir önem atfedilmekte; böylece iman için, aklın, aklı düşüncenin önemime özenle vurgu yapılmaktadır. Bunun yanında burada şunu da ifade edelim **k** Kur’an, doğrudan akıl sözcüğünü bir isim olarak kullanmaz ama **kalp**’ın yerine o, hemen hemen akıl ile aynı anlama gelen “kalp” sözcüğünü kullanır. Nitekim Kur’an’ın; “Onların kalpleri vardır, onlarla anlamazlar”⁵²; “Yeryüzünde dolaşmazlar mı ki düşünecek kalpleri olsun!”⁵³; “Kur’an üzerinde düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri kilitli mi!”⁵⁴ gibi ayetlerinden de açıkça görülüp anlaşılaçağı üzere, Kur’an, kalbi, akıl yerine kullanmaktadır. Dolayısıyla Kur’an’ın akıl yerine kullandığı kalp, aklın eylemleri olan anlamayı, düşünmeyi gerçekleştiren bir merkez olmaktadır.

Kur’an’da, imanın kendisi vasıtasıyla gerçekleştiği kalp – ki bu, aynı zamanda akıldır- daha çok, düşünme, bilme, akıl yürütme gibi bilişsel fiillerin merkezi olarak kullanılmaktadır.

⁵² A`râf, 7:179.

⁵³ Hacc, 22:46.

⁵⁴ Muhammed, 47:24.

Nitekim bu bağlamda çıkarımla (istidlâl) eş anlamlı olarak kullanılan ve bir bilgi elde etme ve akıl yürütme biçimi kabul edilen nazar kavramı da esasen kalbin eylemi olarak görülmektedir ki, kalbin, delile dayalı çıkarımından (istidlâl), akıl yürütmesinden (nazar) ve düşünmesinden (teemmül) bahsedilmekte⁵⁵ ve böylece, “bilginin yerinin kalp (akıl) olduğu”na vurgu yapılmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla düşünme (tefkîr), inceleme-araştırma (bahs) ve geniş, derin, etraflıca düşünme (teemmül, tedebbür, reviiyye), kalp ile yapılan akıl yürütmenin işlevleri olarak görülmektedir.

Kur’an’da, isim olarak “akıl” sözcüğü geçmez. Ancak onunla hemen hemen aynı anlamı içeren lübb,⁵⁶ hilm,⁵⁷ hicr,⁵⁸ nühâ⁵⁹ ve fuâd⁶⁰ kavramları bir bakıma aklın yerine kullanılmaktadırlar. Lübb, bir şeyin özü demektir. İnsanın özünü oluşturduğu için akla da “lübb” denmiştir.⁶¹ Dolayısıyla lübb, duyulara sığınmaksızın her türlü şüpheden arınmış ve hakikatleri değerlendirmede olgunlaşan akıl demektir.⁶² Hilm (çoğulu:

⁵⁵ Bkz. Bakillânî, Ebûbekir Muhammed b. Tayyib, *Temhîdu’l-Evâil ve Telhîsu’d-Delâil*, (neşr. İmaduddîn Ahmed Haydar), Beyrut 1987, s.34; Cüveynî, Ebu’l-Maâlî Abdülmelik b. Abdillâh, *el-Kâfiye fi’l-Cedel*, (neşr. Fevkiye H.Mahmud), Kahire 1979, s.17.

⁵⁶ Kur’an’da, *lübb* sözcüğünün çoğulu olan “*elbâb*” kullanılmaktadır. Bkz. Bakara, 2:179, 197, 269; Âl-i İmrân, 3:8, 190; Mâide, 5:100; Yûsuf, 12/111; Ra’d, 13:19; İbrahim, 14:52; Sâd, 38:29, 43; Zümer, 39:9, 18; Gâfir, 40:54; Talak, 65/10.

⁵⁷ *Hilm* sözcüğünün de, Kur’an’da, çoğulu olan “*ahlâm*” şekli geçmektedir. Bkz. Tûr, 52:32.

⁵⁸ Fecr, 89:5.

⁵⁹ Tâhâ, 20:54, 128.

⁶⁰ İsrâ, 17:36; Necm, 53:11.

⁶¹ İsfahânî, Ragîb, *el-Müfredât*, (neşr. Muhammed Seyyid Gîlânî), Beyrut, ty. s. 446.

⁶² İsfahânî, Ragîb, *ez-Zerîa’ ilâ Mekârimi’s-Serîa’*, (Mektebetü’l-Külliyâti’l-Ezheriyye, Kahire 1973), s.78. Daha geniş bilgi için ayrıca bkz. Güneş, Abdülbaki, *Kur’an’da İşlevsel Akla Verilen Değer*, (Ahenk yayınları, İstanbul 2003), s. 132-139.

ahlâm), Kur'an'da sadece bir yerde akıl anlamında⁶³; Kur'an'da değişik anlamlarda kullanılan hicr sözcüğü yine sadece bir ayette akıl anlamında⁶⁴; aynı şekilde nühâ sözcüğü de Kur'an'da sadece iki ayette geçmekte olup, o da bu iki ayette yine akıl anlamında⁶⁵ kullanılmıştır.⁶⁶

"Kur'an'ın aklı", soyut bir akıl veya kendi zatıyla var olan bir cevher değildir. Bu yüzden Kur'an, Yunan felsefesindeki anlamıyla aklın ontolojik yapısından farklı olarak onun epistemolojik yönüne önem verir. Bundan dolayı Kur'an'da aklın kendisi değil, onun yansımaları olan eylem ve davranışlar bilgi konusudur. Böyle olunca da aklın ne olduğundan ziyade onun görev ve işlevinin neler olduğu konusu daha çok önem arz etmektedir. Nitekim ilgili Kur'an ayetleri incelendiğinde, "akletme"nin, salt zihinsel bir faaliyet olmayıp, aksine onun, daha çok, faal kalbin bir işlevi olduğu da görülecektir.⁶⁷

Haliyle Kur'an, akla önemli bir takım işlevsel görevler yükler. Evreni ve evrende gerçekleşen olayları gözlemleyerek onlar arkasındaki hikmeti, ince ayarı, düzeni ve mantıksal ilişkiyi keşfetmeye yönelik aklî çabalar bunlardan birisidir. Kur'an bunu, ibret almak (itibâr) olarak değerlendirmekte ve akıl sahiplerini bunu yapmaya özellikle çağırmaktadır.⁶⁸ Kur'an'ın akla yüklediği işlevsel görevlerden biri de akıl yürütmedir (na-

⁶³ Tûr, 52:32.

⁶⁴ Fecr, 89:5.

⁶⁵ Tâha, 20:54, 128.

⁶⁶ Kur'an'da akıl ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Esen, Muammer, "Kur'an'da Akıl-İman İlişkisi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52:2(2011), ss. 88-89.

⁶⁷ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bekâroğlu, Mehmet, "Bir Anahtar Kavram Akıl", *İ. İslam Düşüncesi Sempozyumu*, (Beyan yayınları, İstanbul 1995), s. 169.

⁶⁸ Bkz. Nur, 24/44; Yusuf, 12/105; Nahl, 16:66.

zar). Nitekim, “Göklerin ve yerin melekûtu / hükümrânlığı, Allah’ın yarattığı şeyler üzerine düşünmediler mi?...”⁶⁹ ayeti bu hususu açıkça vurgulamaktadır.⁷⁰ Ayrıca Kur’an’da geçen ve bulup görerek anlamaya çalışmak (tabassur),⁷¹ işin arka planını, önünü arkasını irdeleyerek düşünmek (tedebbür)⁷², olayları işleri, olup bitenleri, etrafı derinliğine düşünmek (tefekkür)⁷³, meseleleri, olayları iyice anlayıp ince bir kavrayışa sahip olmak (tefakküh)⁷⁴, düşünüp anlamak, hatırlamak (tezekkür)⁷⁵ gibi anlamlara gelen kavramlar da aklın işlevsel görev alanlarını işleyip belirleyen Kur’ânî sözcüklerdir.⁷⁶

Kur’an bize akli kullanarak imana ulaşmamamızı önermektedir. Bunu bizden isterken de özellikle yaratılışa, evrene ve evren içinde gerçekleşen ince ayar olaylara dikkat kesilmemizi salık vermektedir. Nitekim bir örnek olması bakımından Kur’an’ın bir ayetinde; “Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün peş peşe gelmesinde,... Allah’ın gökten indirdiği su ile ölü toprağı diriltmesinde, her tür canlıyı yeryüzüne yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için birçok deliller vardır”⁷⁷ buyurulmaktadır ki burada bir bakıma Kur’an’da bir başka ayette belirtilen “üstün delillere”⁷⁸ dikkat çekilmektedir. Ayrıca yine Kur’an, gökleri direksiz yükseltip,

⁶⁹ A’râf, 7/185.

⁷⁰ Bu hususa vurgu yapan diğer ayetler için ayrıca bkz. Târik, 86:5-8.

⁷¹ Bkz. Zâriyât, 51:20-21.

⁷² Bkz. Nisâ, 4/82; Müminûn, 23/68; Sâd, 38/29.

⁷³ Bakara, 2:266; Âl-i İmran, 3:191; Rum, 30:8.

⁷⁴ Tevbe, 9:81; İsrâ, 17:46.

⁷⁵ Bakara, 2:269; En’âm, 6:126; Zümer, 39:9, 27.

⁷⁶ Bkz. Esen, Muammer, “Kur’an’da Akıl-İman İlişkisi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52:2(2011), s. 89.

⁷⁷ Bakara, 2:164.

⁷⁸ En’âm, 6:149.

güneşe ve aya boyun eğdiren, işleri yöneten; yeri yayıp orada dağlar ve ırmakları var eden, her türlü üründen çiftler çiftler yetiştiren bir Tanrı'nın varlığına iman etmeye çağırırken de yine akledip düşünerek bu gerçeğe ulaşmamızı bizden istemektedir.⁷⁹

Kur'an'dan verdiğimiz sadece bu iki örnek ayet bile, imana ulaşmada aklın önemine vurgu yapması bakımından yeterlidir. Kaldı ki iman yolunda akletmenin önemini vurgulayan daha pek çok Kur'an ayetinin varlığı bilinen bir gerçektir.⁸⁰

Burada şunu da belirtelim ki, kelam-fıkıh-r'ey-ictihad-kıyas... hemen hepsi akılla ilgilidir. Haliyle İslam Kelam ve Fıkıh ilimleri aklî dayanağı ağır basan ilimlerdir. Bunların sahipleri de vahiy-akıl dengesini isabetle koruyan Müslüman bilginlerdir. Fıkıhta başını Ebû Hanîfe'nin çektiği r'ey ehli bunların başında gelir. Kelamda Mu'tezile zâten "akıl ehli" diye hep tabir oluna gelmiştir.

Bu bağlamda Ehl-i Sünnet'in kurucu önderlerinden İmam Mâtürîdî'nin önemine ise ayrıca vurgu yapmak icap eder. Zira o, "Kitâbu't-tevhîd" adlı eserinin daha ilk girişinde "taklîdin iptali ve dinin delille bilinmesinin gerekliliği" bağlamında taklidi kıyasıya eleştirmiş; onun (taklid) bizi ihtilaflara sürükleyeceğinden, doğruya ulaştıramayacağından bahisle o bizi bir arada hakikate ulaştıracak ve insaf sahibi herkesi bağlayacak olan akli delile (hüccet), bürhana çağırmıştır ki bu, onun, akla, akli delile ne kadar önem verdiğini göstermesi bakımından oldukça önem arz etmektedir.⁸¹ Esasen o, bütün çalışmalarında akıl-iman dengesini hep gözetmiş ve sistematliğini bu iki esasa göre oluş-

⁷⁹ Ra'd, 13:2-4.

⁸⁰ Bkz. Ankebût, 29:63; Rum, 30:24; Nahl, 16:15-17.

⁸¹ Bkz. Mâtürîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, (neşr. Fethullah Huleyf), İstanbul 1979, s. 3.

turmuştur. Dinin, bu iki temele, asla dayalı olarak bilindiğinden, bilineceğinden söz etmiştir.⁸²

Son olarak burada Mâtürîdî bağlamında özetle kısaca şunu da ifade edelim ki, onun akıldan anladığı işlevsel akıldır: aklın –akıl yürütme yoluyla- kullanılması ve ondan yararlanılmasıdır.⁸³ Dolayısıyla o aklı (nazar), yararlı ve zararlı olanı birbirinden ayırmaya yarayan bir araç olarak görür.⁸⁴ Ayrıca ona **gör** akıl, dış dünyanın, onun özellik ve hikmetlerinin kavranmasını sağlayan önemli bir bilgi kaynağıdır.⁸⁵

Netice itibarıyla akıl din vaz'etmez ama Dini (İslam) anlamada, metinlerini yorumlamada aklın çok önemli bir fonksiyon icra etmekte olduğunu ve esasen vahyin akla (insan) indiğini, onu muhatap alıp mesajını ona ilettiğini bilmek ve bunun idraki ve iz'ânında olmak gerekmektedir.

Bu vesileyle hepinize çok teşekkür ediyorum.

⁸² Bkz. Mâtürîdî, *Kîtâbu't-tevhîd*, (neşr. Fethullah Huleyf), İstanbul 1979, s. 3. Mâtürîdî'nin bu sistematüğini yukarda metinde de ifade ettiğimiz gibi bütün eserleri boyunca müşahede etmek mümkündür.

⁸³ Bkz. Mâtürîdî, *Kîtâbu't-tevhîd*, (neşr. Fethullah Huleyf), İstanbul 1979, s. 10.

⁸⁴ Bkz. Mâtürîdî, *Kîtâbu't-tevhîd*, (neşr. Fethullah Huleyf), İstanbul 1979, s. 136.

⁸⁵ Bkz. Mâtürîdî, *Kîtâbu't-tevhîd*, (neşr. Fethullah Huleyf), İstanbul 1979, s. 7, 267.

KAPANIŞ KONUŞMASI

Prof. Dr. Mustafa ERDEM

Oturum Başkanı

Ben hocalarıma çok teşekkür ediyorum. Kendi adıma çok müstefit oldum. Hakikaten öncelikle sizi tebrik ediyorum, en azından bizi bir araya getirip böylesine önemli konuları birlikte değerlendirme imkânına vesile olduğunuz için.

Şimdi ben bu konuşmaların hepsinden, kendi adıma konuşulacak pek çok başlık elde ettim. Bana göre din algısındaki en büyük sorunlardan bir tanesi, günümüzde dinin televizyonlarda tartışılması hadisesidir. Televizyonlar insanı dinden soğutmaya, din konusunda ihtilafları, ayrışmaları çoğaltmaya, din adamlarına olan güvende zafiyete sebebiyet veriyor. Dolayısıyla, ister lehte ister aleyhte kim hangi şekilde ne konuşursa konuşsun, şu anda televizyonda bir polemik malzemesi olması bakımından bana göre yarardan çok zarar sağladığı kanaatindeyim.

Türkiye’deki din eğitimiyle veya din olgusuyla alakalı olarak ifade etmek gerekirse, bunu her zaman her yerde de söylüyorum, Batı’daki din eğitim imkânları ile Türkiye’deki din eğitim ortamı birbirinden farklılık arz eder. Akademik çevrelerin büyük çoğunluğu dine Batı’daki teoloji fakültelerinin mantığıyla yaklaşıyor. Oysa Batı, kendi dinî geleneklerinin devamı olarak din eğitim ve öğretimi için insanları kiliseye gelmeye zorluyor. Dolayısıyla, birisinde yani teoloji fakültelerinde akıl ön planda,

kavram olarak din ve mahiyeti ile ilgili tartışmalar ön plandayken öbür tarafta dogmalar devreye giriyor. Türkiye’de bu ikisi arasındaki ikilem, insanların dinle olan ilişkileri noktasında bir sıkıntı sebebi olarak karşımıza çıkıyor.

Şunu çok net olarak söylememiz gerekir ki, din, kelime anlamı itibarıyla üç ana temel olguya dikkat çeker. Birisi Allah’ın kudreti yani onun gücü; bir diğeri kulun sorumluluğu; bir başka alan da bu sorumluluğun karşılığında göreceği şeyler, ceza – hüküm değerlendirmesi. Biz dini bu şekliyle değerlendirirken, aynı zamanda onun inanç, ibadet ve ahlak konularıyla da bir bütün olduğunu göz ardı etmemiz lazım gelir.

Değerli katılımcıların hepsi, ortak bir payda olarak, din ve dini hayatın ahlaka yansımadığını, bunun da dinin hikmeti teşriinin tecelli etmediği noktasında bir sorgulamaya vesile olabileceği üzerinde durdular. Bunu çok iyi ifade edebildim mi bilmiyorum. Yani biz dine inandığımız, onu öğrendiğimiz hatta emir ve yasaklarına uyduğumuz halde, inanan, bilen ve uygulayan dindar bir insanın, toplumun manzarasına baktığımızda, bunları yapması karşılığında elde edeceği manevi kazanımı elde edemediğini görüyoruz. Şu anda toplumda böyle bir açıklık, böyle bir sıkıntı söz konusu diye düşünüyorum.

İnsanlar şeklen dindar görünmesine rağmen uygulamada dinin kişi üzerindeki tesirlerini maalesef görmek mümkün olmamaktadır. Bunu biraz somutlaştırmak ve karikatürize etmek istersek; Allah inancımızı sorguladığımız zaman, her türlü teorik bilgi sahibi olduğumuz halde, O’nun özellikle subutî sıfatlarının tecellisi noktasında, bu bilginin bizim davranışlarımıza zerre kadar etkisi ve katkısı olmadığı sonucuna varırız. Bunu çok ağır bir itham gibi de düşünebilirsiniz. Allah’ın her yerde hazır ve nazır olduğu bilgisine sahip olan birisinin yapacağı her

hangi bir davranışta bu bilgi onda etkin bir konuma gelmiyor ise o zaman bu bilginin onun hayatında somutlaştığını söylemek nasıl mümkün olabilir?

Yapılan açıklama ve değerlendirmelerde din ile kültür arasındaki ilişkilere dikkat çekildi. Bu açıklama ve verilen bilgilerin çok yararlı olduğunu düşünüyorum. Dini bir kalp, bir beyin, bir öz, bir beden olarak düşündüğümüzde, kültürü ondan beslenen, onu koruyan bir elbise, bir kıyafet, haricî etkenlerden muhafaza eden bir zırh olarak değerlendirmek mümkündür. İnsanın kendisi/bedeni bizatihi bir kıymet olarak düşünülür, onun üzerindikileri fazlalık gibi algılasak bu doğru bir yaklaşım olmaz. Zira bu şuna benzer: Kış mevsiminde bize insanın kendisi gerek, onu kuşatan unsurların/kıyafetlerin hepsi ilave şeylerdir ve onlara gerek yoktur diyerek dışladığımız veya insanın üzerinden onları alıp attığımız zaman, insanı soğukta zatürreye mahkûm ederiz.

Kendi alanımda ilgili olduğu için vurgulamak isterim; hiçbir coğrafyada, tarihin hiçbir döneminde yerel kültürle barışmadan hayatiyetini devam ettiren bir dine şahit olunmamıştır. Durumu bu merkezde düşündüğümüz zaman, kültürde var olan şeyleri (Recep Bey'in dediği gibi) dinde yeri yoktur gibi algıladığımız zaman, o kültürel değerleri bütünüyle dışlamış ve dinin uygulama zemininin dışına atmış oluruz. Tarihten bugüne bazı şeyleri zorlayarak yorumlamaya çalışıyoruz. Türk milleti olarak İslami yaşantımızda, henüz tam olarak yerleşik düzene geçemediğimiz ve medreseler henüz ihtiyaca cevap nitelikte olmadığı için dini hayat büyük ölçüde kulaktan dolma bilgilere dayanıyordu. Durum böyledir diye hayatın tamamı olarak düşündüğümüz kültürel kazanımları ki, özü itibarıyla bunların büyük bir kısmı dinden beslenmekte, Kur'an-ı Kerim ve Sünne-

te dayanmaktadır, yok mu saymak gerekecektir? Ben bunların hepsini şimdi daha sağlıklı düşünebiliyorum. Rahmetli anamın bana söylemiş olduğu nasihatlerin tamamında ya bir ayetin ya da bir hadisin izdüşümünü görebiliyorum. Bunları, yani kültürel kazanımları bütünüyle din dışı diye bir değerlendirmenin doğru olmadığı kanısındayım.

Mustafa Yıldırım beyin de söylediği gibi, ölülerimizle ilgili yedi, kırk, elli iki, sene-i devriye vs. merasimleri kültürel hayatımızın bir parçasıdır. Bunların bidat olarak nitelenip gündelik hayattan çıkarılması çok büyük manevi sıkıntılara sebep olmaktadır. 1984 senesinde Hacc'a gittim. Bizim köyümüzde her Hacc'a giden mevlit okutur, yemek verir, komşularıyla, akrabalarıyla, yakınlarıyla helalleşir. Ben İlahiyat Fakültesi mezunu olmanın verdiği öz güven ve dini hassasiyetlerle Kültürel hayatımızın bir parçası olan bu bid'atı, uygulamayacağım diyerek köyde benimle beraber hacca gidecek olanlara muhalefet ettim ve bu uygulamaya katılmadım. Şimdi hâlâ pişmanlık duyuyorum. Çünkü o insanlar, akrabalarını, eşlerini dostlarını en azından bir sevginin paylaşım meclisi hâline dönüştürdükleri hâlde ben o sosyal olgudan pratik olarak bir kere dışlanmış oldum. İkincisi, eğer bir helalleşmeye vesile idiye bundan da mahrum oldum. Allah'ın adının anılması ve yüceltilmesi, dinî rikkat, merhamet gibi insani ve ahlaki değerlerin yücelmesi noktasında bir hayra vesile olmak söz konusuysa ben bundan da uzak kaldım. Dolayısıyla, bunları yok saymanın bana göre dinin devamlılığı ve etkinliği açısından bir yararı yoktur.

Yine Mustafa Hoca'mın söylediğinden esinlenerek bir hususu daha burada vurgulamak istiyorum. İnsan intihar eder. İstenilmeyen bu olay sosyal bir olgudur. Günümüzde de artarak devam etmektedir. Burada bunun nedeni, niçini, fıkhi hükmü

üzerinde duracak değilim. Bizler birer ilahiyatçı olarak, cenaze yakınlarının birer insan ve intiharın da sosyal bir olgu olduğunu unutup, salt dini bilgileri ön plana çıkararak intihar eden birisinin ailesine gittiğimizde: Yahu! Dinimizde intihar haram, bunun da cenaze namazı kılınmaz; dolayısıyla, ölmeseydi iyiydi ama yapacak hiçbir şeyimiz de yok, ebedî cehennemde yanacak desek bu ne kadar doğru olur? Her fani gibi ölen bir çeşit ölüm şekli ile öldü ve aramızdan ayrıldı. Bu konu Allah’a havale oldu. Nasıl sivil ve sosyal alanda yargıya intikal eden olaylar hakkında konuşmak doğru değilse bu konu üzerinde konuşmak da doğru değildir. Bizim kalanı kurtarmak, onu kazanmak ve acısını paylaşmak gibi bir sorumluluğumuz vardır. Dolayısıyla, biz geride kalanları hayata döndürebilmek için ne gerekiyorsa onu yapmak zorundayız. Zira din bize kaybetmeyi değil kazandırmayı emrediyor.

Şimdi beni çok yakından ilgilendiren bir husus üzerinde durmak istiyorum. Gündelik hayatımızda dinin insan davranışları üzerinde etkisinin olmadığı hissiyatını bir iki bilgiyle desteklemek istiyorum. Daha önce misyonerlik faaliyetleri konusunda yaptığım konferanslarda bu konu üzerinde çok durdum. Ülkemizde ve İslam ülkelerinde yaşanan kültürel değişim bir tesadüf eseri değildir. Elbette ki medeni ve teknolojik gelişmeye paralel olarak çeşitli iletişim araçlarıyla kültürel etkileşim kaçınılmazdır. Ancak bunun bir kastı tarafının olduğunu unutmamak gerekir. Amerikalı Samuel Zwemer isimli meşhur bir misyoner var. Öğrencilerimden Muhammed Güngör, benim danışmanlığımda bunun hakkında çok da güzel bir çalışma yaptı. O, The Muslim World isimli dergide yayınlanan makalesinde kültürel değişimin önemine dikkat çekerken diyor ki, “Müslümanları vaftiz etmek için boş yere çabalayıp durmayalım; başka yollar başka çareler deneyelim. İslam memleketlerinde girişe-

ceğimiz faaliyetlerde onlara Hristiyan âdetlerini, Hristiyan bayramlarını, Hristiyan kültürünü, Hristiyan ahlakını aşılayalım.” Bu dergide yayınlanmış bir başka makalesinde yine S. Zwemer: “İslam memleketlerindeki misyoner teşkilat faaliyetlerinin iki cephesi vardır: “Yıkıcı veya başka bir tabirle eritici ve yeniden şekil verici”. Mesela, Türkiye’deki muazzam değişikliklerin müsebbibi –bu da 1950’den önce yazılmış bir makale- Batı medeniyetinden ziyade misyonerlerde aranmalıdır. Mısır’da ve bütün İslam âleminde de durum aynen böyledir.” İfadeye dikkat buyurun: “Bu memleketlerde Hristiyanlaşan Müslümanların sayısını öğrenmek için vaftiz istatistiklerine bakmamalıdır. Zira biz şuna eminiz ki, günümüzde yüzlerce Müslüman kalplerinden İslam imanını çıkarmışlar ve Hristiyan dinine gizlice inanmaya başlamışlardır. Onların Müslümanlığı sözdedir.”

Bu konu ile alakalı Turhan Yörükân, 1957’de James Ditt’den tercüme ederek “Hristiyan Misyonu ve Türk İslamı” adıyla Diyanet İşleri Başkanlığı İlmi dergisinde yayınladığı bir makalede: “Müslümanlar inancı mühim telakki etmekle beraber ibadeti kurtuluşları için çok daha mühim telakki etmek itiyadındadırlar. Müslüman, ilahî lütfunu kazanmak için bir şeyler yapmak ihtiyacını duymaya ve psikolojik yönden şartlanmaya mahkûmdur.” demektedir. Arkasından devam ediyor, burası önemli: “Müslüman, aynı zamanda hak olan inancı bulmaya sevk edilmiştir. Bugünün Türkleri diğer nesillere nazaran bu inanca sahip olduklarından pek emin görünmüyorlar. Modern Türkiye’de İslam inancının evvelki nüfuz edilemez yapısı artık hayat için birleştirici, bütünleştirici bir merkez olma hizmetini göremeyecek kadar hırpalanmıştır.”

Şimdi, buradan şuna gelmek istiyorum: Türkiye’de şeklen din var, Hacc’a gidiyoruz, namaz oruç tutuyoruz, başımızı örtü-

yoruz ve dışarıdan bakıldığında da, buna ister sünnet deyin ister hadisler doğrultusunda gelenek deyin, ne dersenez deyin ama bu din bizde tecellisini göstermiyor, yansımasını göstermiyor. Şu ifade çok ağır bir itham mı olur, çok ağır bir iddia mı olur onu bilemem: Hucurat Suresi 49/14. ayetinde ifade buyru-lan: “Bedeviler ‘inandık’ dediler. De ki: Siz iman etmediniz, ama “Boyun eğdik” deyin. Henüz iman kalplerinize yerleşmedi...” sanki bugünün Müslümanlarını ifade ediyor gibidir. Bunları tamamen tarihselci bir mantıkla o döneme hasredip de bugü-nün Müslümanlığını süttten çıkma ak kaşık gibi algılamak bana çok sağlıklı gelmiyor. “Onların kalplerine İslam, iman henüz girmedi.” mefumu muhalifi nedir? Eğer iman girseydi, bu dav-ranış bozukluklarının olmasına engel olurdu gibi yaklaşmak gerekir..

Bununla bağlantılı olarak şunu da ifade etmek istiyorum: Türkiye’de özellikle din adamları ve ilahiyatçılar, farkında veya değil, birtakım dinî polemiklerin içerisinde Batı’nın bizim üze-rimizdeki etkilerini bilmemekten kaynaklanan bazı yanlışlar yapıyor. Kur’an’ın bütün kutsal kitapların asıllarını tasdik ve özlerini içinde mündemiç hâle getirdiği bilinmektedir. Ayet dediğimiz zaman bunun mutlak bir doğru olduğuna imanımız tamdır. Zira ayet Allah’ın Kur’an’da yazılmasını vahiy yoluyla emrettiği kendisine ait sözlerdir “Mevrid-i nasda içtihadı mesağ yoktur” hükmünden hareketle bir konuda ayet var ise o konuda akan su duruyor. Hadiste onun durumundan kaynakla-nan sebeplerle bir tartışma olabiliyor ama ayet denince herkes susuyor. Durum böyle olmasına rağmen Kur’an’ın muharref dediği başka kutsal kitap cümlelerine ayet deniliyor. Kitaplarda, Tevrat’ın filan ayetinde veya İncil’in filan ayetinde ifadelerini kullanarak kaynak gösteriliyor. Şimdi siz hem Kur’an olarak bunlara muharref kitaplar diyeceksiniz, hem de kalkacak onun

cümlelerine ayet ifadesini kullanacaksınız! Bana göre bu bir çelişkidir. Niye çelişki? Tevrat'ı ele aldığımız zaman, mutlaka Kur'an'la örtüşen veya öz itibarıyla mutlaka Kur'an'la paralellik arz eden konular var. Ama diğer taraftan akla hayale gelmedik, ağza almakta hayâ edeceğimiz bir sürü cümleler var. Bunları siz kalkar “ayet” ifadesiyle ifade etmeye kalkarsanız o zaman o yanlışa siz de ortak olmuş olursunuz. Yine İncillere baktığımız zaman, varsayalım ki dört tane İncil'in dördü de doğru, adından kaynaklanan bir mutlak bilgi olma keyfiyeti söz konusu olsa bile, 23 tane başka kitap İncillerin yanında, Yeni Ahit'in içerisindeki başkalarına ait metinlerdir.

Bunun büyük çoğunluğunda Pavlus'a ait olduğunu hepimiz biliyoruz. Şimdi bazı İlahiyatçılar İncil'de falan, İncil'de filan derken, bakınız İncil'in filan ayeti şeklinde referans göstermektedir. Bu sefer Pavlus'un yazmış olduğu şeylerin hepsini birer ayetmiş gibi mutlak doğru olarak Müslüman dünyasına zerk etmektedirler. Yine aynı şekilde Hazreti İsa'nın nüzulüyle alakalı olarak gelen Nisa suresi 159. ayeti kerimesinde yer alan “Ehl-i kitaptan her biri, ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir...” Bu ifade “hu” (o) zamirinin kime ait olduğu net olarak anlaşılmadığı gerekçesiyle Müslümanlar arasında tartışma konusu olmaktadır. Bir arkadaşımız Kur'an'daki zamirler ve onların muhatabının kim olduğu üzerine bir tez yapacağını söyledi, ben çok mutlu oldum.

Geçen Kastamonu'ya gitmiştim, Mısır'dan gelen arkadaşım da uğradım. Söz mezhepler arasındaki tartışma konularından açıldı. Diyor ki: “Bütün mezhepler aynı kelime üzerinde farklı görüş beyan ettikleri için ortaya çıkmıştır.” Mesela, bir “halife” kelimesine herkesin bakışı farklı, Şia da kendisine göre orada yer buluyor, Mutezile de kendine göre, Ehl-i Sünnet de

kendine göre orada bir yer bulabiliyor veya Hanefi, Maliki, Şafii her neyse, farklı görüşler beyan edebiliyor.

Hz. İsa'nın inişi ile alakalı seksen civarında hadis olduğu söyleniyor- Hazreti İsa'nın inişi ile ilgili Cemal Sofuoğlu 'Allah rahmet etsin), Prof. Dr. Mehmet Aydın, Prof. Dr. Sait Şimşek, şimdi profesör olan Galip Atasagun ile birlikte Konya Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde doktora tez savunmasında beraber olduk. Konu "Vemâ katelûhu, vemâ salebûhu velakin şubbihe lehüm" ayetine gelince ben dedim ki, buradaki "şubbihe lehum" bir illizyondur. İslami gelenekte, Allah, Hz. İsa'yı ihbar ettiği için Hz. İsa'yı katına çıkarmış, ihbar eden Yahuda İşkariot'u Hz. İsa şekline çevirmiş ve Yahudiler de onu öldürmüş. Ama sonra mezara gittiklerinde Yahuda'yı mezarda bulamamışlar. Eğer Müslümanların dediği gibi bu günahkâr kişi öldürülmüş olsaydı, cenazesinin orada olması gerekirdi. Dola-yısıyla İslami anlayış ve ayete göre ortada mezarın olmaması gerekir.

Şimdi olaya başka türlü bakıldığında Hz. Muhammed'in hicret öncesi evinin müşrikler tarafından kuşatılması esnasında Yasin suresinin "ve ce'alna min beyni eydîhim sedden ve min halfîhim sedden fe ağşeynâhüm fehüm la yubsirun" ayetini okuyarak çıkmasına ve müşriklerin onu görememesine benze-mektedir. Çevresinde o zaman onu göremeyenlere gösterme-yen Allah, Hazreti İsa'nın refi meselesinde de bir şekilde böyle yapmıştır dedim. Cemal Hoca "Bunu hangi müfessir söylüyor?" diye sordu. Mustafa Erdem dedim. Yabana atılır bir düşünce değil, dedi. Şimdi, orada hem hadisçi var, hem tefsirci var, din-ler tarihçisi var.

Burada şuna dikkati çekmek istiyorum, eğer biz hadis ve bu ayetin yorumunu nüzulü İsa gibi algılar isek, Hristiyanlar

zaten Hazreti İsa'nın geleceği ve bütün insanlığın ona iman edeceği ifadesini bir şekilde kullanıyorlar.

Bir başka hususu daha burada aktarmama müsaade ediniz: Bir gün –kimseyi ilzam etme adına söylemiyorum- bir mağazaya girdim, bir şey alacaktım. Kendi mağazasında aradığının olmadığını söyleyen dostum beni komşusuna götürdü. Oraya gittiğimizde yanımdaki dostum ona “efendim, hocam şöyle bir şey istiyor istiyor dedi.” Mağaza sahibi oturduğu yerden doğrudan Siz kimsiniz?” diye bir soru yöneltti. Dostum İlahiyat Fakültesinde hoca olduğumu söyledi. “Risaleleri okudun mu?” diye ikinci bir soru sordu. “İhtiyaç duyduğum kadar okumuş olabilirim. Fakat tamamını okuduğumu söyleyemem” dedim. “Çok Yazık!” dedi. “Bakın, bu Ramazan iki kere hatmettim.” dedi. Şimdi, bizdeki hatim geleneği –eskiden hadislerde Buhari hatimleri filan vardı ama- genelde ne için kullanılır? Kur'an için. Mukabele geleneği Ramazan ayında Kur'an için vardır. Bu zat Kur'an-ı Kerim yerine Risalelerin hatminden söz ediyor. Şimdi, bunları basit gibi görüyorsunuz ama gelecek adına ciddi bir tehlike oluşturuyor, ona dikkatinizi çekmek istedim.

Şimdi, bunlara ilham yoluyla yazılan ve tek hakikat –sizin ifadenizi kullanmak için söyledim- olarak algılayan ve bunu okuduktan sonra da Kur'an okumaya gerek kalmayacakmış gibi bir mana veren insanların iki şeyi kabullenmesi lazım: Bir, Yahudiliğin kutsal kitabı Tanah'tır, üç tane kitaptan (ama biz kısaca Tevrat diyelim buna) oluşmaktadır. Hristiyanlar, her ne kadar uygulamada etkileri görülme de, Tevrat'ı kendilerinin şeriat kitabı kabul etmelerine rağmen Yahudiler Tevrat'a sembolik bir değer verirler, dini ve sosyal hayatlarını büyük ölçüde Talmut'a göre düzenlerler. Oysa Talmut, rabbilerin/din adam-

larının Tevratı yazdığı yorumlardan oluşmaktadır. Bir tür tefsir kitabı niteliği taşımaktadır. Şimdi, Yahudi geleneğinde bu yorumların tamamı Tevrat nüshalarından daha kıymetli hâle getirildi ve vahiy yoluyla gelen kutsal kitap gibi olduğuna inanmayanlar Yahudi sayılmamaktadır. Dolayısıyla risale benzeri kitaplarla ilgili bu duygulara sahip insanların elli sene, yüz sene, iki yüz sene sonraki takipçilerinin onlara hangi gözle bakacağını şimdiden kestirmek oldukça zordur. Bunun gelecek adına tehdit oluşturacağı hususuna dikkatinizi çekmek için söyledim.

Aynı şeyi İnciller için de söyleyebiliriz. Bakın, bir kere vahiy kavramı konusunda Hristiyan dünyası İslam dünyasından bütünüyle farklıdır. Biz münzel bir vahiyden söz ederiz ki nübüvveti, peygamberliği bunun ürünü olarak algılarız. Oysa Hristiyan dünyasında vahyin bizatihi kendisi yaşayan tanrıdır yani Hazreti İsa'dır. Onların inancına göre Matta, Marko, Luka ve Yuhanna'nın yazdığı İnciller, Tanrı İsa'nın söylediklerinden oluşmaktadır. Dolayısı ile Hristiyan Kutsal Kitabı Yeni Ahit'in dört İncil dışında kalan kitaplarını başkaları yazmıştır. Şimdi, Yeni Ahit'in 27 tane kutsal metinden oluştuğunu kabul edersek, bunların dördünü yukarıda isimleri verilen şahıslar tarafından yazıldığına inanılmaktadır. Geride kalan 23 tanesinin Hazreti İsa'ya bile isnadı söz konusu değilken bugün Hristiyan dünyasının, Ortodoks, Katolik ve Protestan, bütün mezheplerinde bunlar kanonik/sahih olarak kabul edilmektedir.

Dolayısıyla, burada şunu ifade etmeye çalıştım: Risaleleri neşreden Diyanet İşleri Başkanlığının böyle bir çekimser durumu da kamuyla paylaşmasına ihtiyaç olduğu kanaatindeyim. Belli bir kesim tarafından risalelerin ilham ürünü olduğu şeklindeki inancını vahiy ile karıştırmak oldukça sakıncalıdır. Zira sadece tefsirler değil, yazılan bütün kitaplar, şiirler ilhamsız

yazılamaz. Eğer ilhama illa bir kutsiyet, illa bir vahiy karakteri kazandırılacaksa, o zaman Nazım Hikmet'in vahiy aldığını iddia edenler çıkabilir.

BİR KATILIMCI – Affedersiniz bir şey söyleyeyim. Maturidi diyor ki: “İlham asla dinî bir kaynak olamaz.”

BAŞKAN – Evet. Bir de akıl için bir şey söylemek istiyorum. Akıl, Arapların tabiriyle “racih” (üstünlük) olduğu konusunda hiçbir kuşkum yok. Muhatabın, yani dinin muhatabının da selim akıl sahibi Müslüman olduğu konusunda da hiç mi hiç kuşkum yok. Gene yanlış anlaşılmasın diye vurgulamak istiyorum. Ama şu hususu bir şekilde netleştirmemiz lazım: Zaman zaman bazı hocalarımızın maksadını aşan cümlelerle insanları rahatsız ettiğini veya en azından beni rahatsız ettiğini düşünüyorum. O da şudur: Vahiy eşittir akıl gibi bir algı söz konusu olursa, sonuçları itibarıyla içinden çıkılamayacak bir problem ortaya çıkar. Din, daha doğrusu vahiy, akıl sahibi insanları muhatap alır, bu doğrudur. Ama dinde esas olan “fıtratallahilleti feterannâse aleyha la tebdîle li halkillah.” (Rum, 30/30). “Allah insanları hangi fıtrat üze yaratmış ise ona çevirir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur...” Bu öyle güzel bir cümle ki, öyle güzel bir ayet ki.

Kırgızistan'da İlahiyat Fakültesi'nin açılış çalışmalarında bulunduğum bir sırada, Sovyetler Birliği zamanından kalma Komsomolska Pravda gazetesi benimle bir mülakat yaptı. Demokrasi, insan hakları, özgürlük gibi soyut kavramlardan sonra İslam ile ilişkilendirerek terörizm, fundamentalizm, radikalizm, Taliban, el-Kaide, Hizbullah vs, gibi sorular sormaya başladı. Çok sıkıldığım bir anda bu ayet aklıma geldi İnsan dine inanmak üzere yaratılmıştır. Dolayısıyla din yaratılıştan gelen bir fitri ihtiyaçtır. Fıtrat her türlü inancın içine konulabileceği boş

bir kap gibi düşünülebilir. Allah katında tek din İslam olduğu için doğal olarak bu fitratın mutlak saikinin İslam olması gerekir. Ancak bu boşluğu insanın doldurması istendiği için hadisi şerifte bile “Küllü mevlûdin yûledü alel fitrati...” şeklinde ifade edilerek İslam kelimesi kullanılmamıştır. Fıtrat bir din havzası, olgusu şeklinde değerlendirilebilir. Rus gazeteciye “Biz din olgusunun yaratılıştan geldiğine inanıyoruz. İnsan, bunu legal yollardan, reel bilgilerle tatmin etmezse, illegal yollardan irreel bilgilerle doldurma cihetine gider ki o zaman sizin korktuğunuz şeyler başımıza gelir, dedim.

Buradan şuna dikkat çekmek istiyorum: Eğer vahiy –ki kabul etmiyorum diyorsanız mesele yok- ama vahyi ve aklı iki temel esas kabul eder bunlara eşit misyon yüklerseniz 7,5 milyar insanın akıl sahibi ve yaratılıştan bir dine inanma mecburiyeti dolayısıyla –dikkat buyurun İslam demiyorum – bütün akıl sahiplerinin aynı dine inanması lazım gelirdi. Yani dinin muhatabının akıl olması hâlinde o zaman 7,5 milyar ne Buda’ya inanır, ne Hindu olur, ne Hristiyan olur ne de bir başka din mensubu olur. Herkesin Müslüman olması lazım gelir, hatta peygamberlere ve kutsal kitaplara bile ihtiyaç kalmazdı. Oysa vahiy aklın duyguyla etkilenmesi hâlinde ona rehberlik yapan bir özelliğe sahiptir diye düşünüyorum.

Burada kurumsallaşmadan da söz edildi. Bir katkı olsun diye söylüyorum, kurumsallaşmayla alakalı olarak lehte de aleyhte de çok şeyler söylenebilir fakat zannı galibim o ki, kurumsallaşmadan üretimin pratik bir değeri de olmaz. Eğer İslam dünyasında bilimsel birtakım keşifler veya gelişmeler söz konusu ise şüphesiz bunlar bireyin gayretleriyle olmuştur. Ancak bir kurumun şemsiyesi altında yapılan bireysel gayretler sonuç alabilmiştir.

Katılımcılardan birisi Müslümanlar Batı'yla muhatap olmadan önce pek çok konuda kurumsallaşmamışlardır gibi bir ifade kullandı. Ben böyle olduğunu düşünmüyorum ve bundan dolayı da size katılamıyorum. Bir kere, Türk dinî tarihî, Türklerin İslamlaşma süreci, bunlar, üzerinde çok konuşulabilecek alanlardır. Bireysel ihtida hareketlerini Türklerin toptan Müslümanlaşma sürecinden çok önceye alırsak ve bu manada da Türk kökenli pek çok bilim adamını Müslüman olarak kabul edersek, bunlar mümbit birer ortamda yetişmişler ve her birisi bu ortam içerisinde çok önemli vazifeler icra etmişler diye düşünüyorum. Örnek olsun diye söylüyorum, Maturidi'nin hayatı İslamlaşma sürecinin daha yeni başladığı, İslam'ın henüz devlet dini haline geldiği dönemlere tekabül eder ama ondan önce ve sonrasındaki bilimsel keşifler baz alınırsa burada çok önemli görevler icra edildiği bilim ve medeniyete pek çok katkılar sağlandığı görülmektedir. Ben onu şöyle düşünüyorum, kuvveden fiile dönüşen iman oralarında bilimsel icatları en üst düzeye kadar çıkarmıştır. Hocamın alanına girmek adına söylemiyorum ama vakıa bu. Dini daha iyi yaşayabiliriz arayışının, haramdan korkup sevabı kazanma gayretinin ürünü olarak sıfırın icadı, astronomi, tıp, cebir, bayağı kesir vb. gibi ilimlerin ortaya çıkış tarihleri baz alındığında, Orta Asya gibi İslamlaşma sürecinin çok çok geç dönemlere tekabül etmiş bir bölge olmasına rağmen bunları çok önemsemek lazım gelir diye düşünüyorum. Zira bu bilimsel keşifler ve medeni gelişmeler kurumsallaşmadan mümkün değildir,

Türkler Orta Asya'dan bu tarafa gelirlerken İran üzerinde yerleştiler. Henüz daha Batı'yla yüzgöz olmamışlardı. Hatta Haçlı Seferleri başlamamıştı ki-bütün olumsuzluklara rağmen-Haçlı Seferleri pek çok konuda çok farklı gelişmelere de sebep olan bir mümbit ortam ortaya çıkarmıştır. Şimdi, ben İran'a

gittim, “nısf-ı cihanı” yani İsfahan’ı gördüm. İsfahan’ı görüp de orada Selçuklu’nun yaptığı şeyleri görmezden gelmek bana göre çok yanlış olur. Kuzeye gittim, Tuğrul Bey’in türbesini gördüm, orada yapılan bilimsel çalışmaları gördüm. Türbe olmasına rağmen orada bile sanat, bilim, medeniyet insanı duygulandırmaya yetiyor. Türbenin üst boşluk kısmında saat ayarlaması yapmışlar, delikler açmışlar oralara tahtalar koymuşlar. O deliklerden güneşin izdüşümüne bakarak saatin kaç olduğunu söyleyebiliyorlar.... Mesela şu anda saat 11:21 gibi. Türbenin içerisinde o deliklerden güneşin gölge hesaplamasını yapıyorlar. Yani insanlar o dönemlerde küçümsenmeyecek bir çalışma yapmışlar. Yine Batı’yla ilişkiye girmeden önce ister Arap desteği olsun, ister başka katkılarla olsun ama bizim Nizamiye Medreselerimiz henüz daha Anadolu Selçuklu Devletinin gelişmesinden önce ortaya çıkmış bilimsel çalışmalar olarak düşünülebilir ve bu manada Batı’dan daha öncül fayda sağlanmış diye düşünüyorum.

Bir diğer husus: Burada çok önemli bir konuya temas edildi. Aslında öğleden önce de bu konunun üzerinde durulması lazım gelirdi diye düşünüyorum, o da aile ve aile eğitimi. Şimdi, Araplarda çok yaygın kullanılan bir kelime vardır “el ümmü medresetün” (Anne bizatihi okuldur). Şu anda günümüz Türkiye’sinde bu okul bütünüyle imha edilmiş vaziyettedir. Aile kurumunu ifade ederken kendi içinde bir eğitim kurumu olarak niteleniyor, ana ve baba bu okulun öğretmenleri, çocuklar talebeleri olarak düşünülüyor. Fakat bu okulun diğerlerinden farklı olan tarafı hem teorik, hem pratik pratik eğitim yapmaktadır. Ayrıca hem gece eğitimi hem gündüz eğitimi vardır. Yani yedi gün 24 saat sürekli olan aile eğitimi kendi içerisinde fevkalade önemli bir eğitim şekline sahip kurumdur. Hatta bazen burada beden dili konuşulur, lisanihâl devreye girer ve talebe o eğitimi

kendi kurumsal kimliği içerisinde bir şablon olarak alır. Üzülerek ifade etmem gerekirse günümüzde bu aile eğitimi, hemen hemen büyük şehirlerde bitmiş vaziyettedir. Geleceğimiz adına beni en çok korkutan da budur. Bizimle kültürel yakınlığı, yatkınlığı olan-olmayan, kim olduğu, ne olduğu bilinmeyen insanlar, bizim yetiştirmekte birinci derecede ahlaken ve dinen sorumlu olduğumuz çocuklarımızı yetiştirmektedir. Bu üzerinde düşünülmesi gereken çok ciddi bir sorundur.

Bunun yanında medya, sosyal medya ve internet olgusu, şu anda toplumu bana göre doğrudan etkileyen bir tehdittir. 3 yaşındaki bir çocuğa sahip çıkamıyorsunuz. Kıyamet kopuyor. Neticede günümüz gençliğinin ve çocuklarının kimlerle iletişime geçtiği, kimlerle birlikte duygusal ilişkiye girdiği bilinmemektedir. Bu alan da günümüz İslam dünyası için çok çok önemli bir şey.

İslam dünyasında bilimsel veriler Batı'dan çok çok önde. Hepinizin bildiği bir şeyi hatırlatmak için burada bu sözü dile getirdim, İmam-ı Azam'a ait olduğu ifade edilen malum bir tesbihat var "Sübhanel ebediyyil ebed, sübhanel vahidi-l ehad." Ölüm tarihini hocam az önce hicri 150 olarak söyledi. Onun doğumu ise hicri 80'dir. Bu tesbihatın ona ait olduğu düşünüldüğünde, bilimsel verilerin henüz insan tasavvurunun kıyısından köşesinden geçmediği bir gerçeği ifade ediyor. "Sübhanen besatal arda ala main cemed" Şimdi biz dünyanın yüzde 71'inin su yüzde 29'unun kara olduğunu daha yeni yeni öğreniyoruz. Bunun anlamı veya mefhumu muhalifi şu: İmam-ı Azam asırlar öncesinden su kütlesi içerisinde kara parçasını oluşturan bir kudrete iman ettiğini söylüyor. Oysa o dönemler, ne denizlerin hudutlarıyla alakalı ne de toprağın oluşumuyla bağlantılı hiçbir tespitin olmadığı bir zamandır. O bakımdan, o bi-

limsel verilere çok çok itibar etmemiz lazım gelir diye düşünüyorum.

Hazreti Adem konusunu konuşmayacağım çünkü bu konuda herkes konuştu. Benim doktora tezim Hazreti Adem, ona girmeyeceğim. Ama ayetlerin nasıl anlaşılması gerektiğiyle alakalı bir hususa işaret etmem gerekecek. Yani alanımla ilgili olduğu için. Cahız'ın "El Muhtar Fir-Reddi Ala'n-Nasara" diye küçük bir risalesi vardır. Orada ilginç bir tespitte bulunuyor: "Bu Hristiyanların yaptığını Yahudiler bile yapmamıştır. Zira onlar bizim müteşabih ayetlerimizi ve senedi zayıf hadislerimizi alır, bilgi yönünden eksik olanlara arz ederek onların zihninde ve gönlünde kaypaklıklar meydana getirmeye çalışır." Ölüm tarihî 255/256 civarı. Onun başka ilginç tespitleri de var. Mesela diyor ki, "İnsanlar içerisinde iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetli olarak Yahudiler ile şirk koşanları bulacaksınız. Onlar içinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da "Biz Hristiyanlarız" diyenleri bulacaksınız. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır. Ve onlar büyüklük taslamazlar." (Maide,5/82) ayeti, Necaşi, Rahip Bahira Hristiyanlarla ilişkilerinizde sizin ölçünüz olmasın. Bunlar Selmanı Farisi'nin hizmetinde bulunduğu manastır hayatını yaşayan insanlardan ibarettir. Yoksa günümüz Hristiyanlarının yaptığını başka hiç kimseler yapmamaktadır demektedir. Bunu da hatırlatmak isterim.

Helal-haram konusuna gelince: Çok önemli bir nokta tespit ettiniz burada, ben onu da özellikle açmak istiyorum. Aslında "ehallallahü't- tayyibat", "Allah iyilerin, güzellerin hepsini mubah kıldı". Bu anlamda İslam, Hristiyanlıktan, Yahudilikten çok çok daha önde. Hristiyanlığı şunun için Yahudilikle bağdaştırdım çünkü onlar Tevrat'ı kendi şariat kitabı olarak görüyor-

lar. Diyorlar ki Yahudilikte haram ve helallerin toplamı 613 eder. Bir de bir yakıştırma yapmışlar, insan vücudundaki kemik sayısına nispeten 248 tane haram, bir senenin günleri sayınca, 365 tane de helal vardır diyor. Dolayısıyla toplam 613 tane yasak veya emir. Siz nasıl toplar çıkarırsanız çıkarın.

Bir husus, bu takiyyeden gündeme geldi ama benim bundan önceki dönemlerden bu tarafa yaptığım bir tespit, katılırsınız veya katılmazsınız ama bilinmesinde yarar var diye söylüyorum. Hedef bir şekilde birileri tarafından kutsallaştırılıyor. Bu ister siyasi ister tarikat ister cemaat bağlantısında düşünül-sün. Hedef kutsallaştırıldığı zaman, o hedefe gitme noktasında her yol mubahtır. Bunun takdirini siz yapacaksınız. Eğer kişiyi kutsallaştırırsanız ki bu da mümkündür, bu sefer kişinin söylediklerinde sizin aklınıza, inanç değerlerinize muhalif bir durum söz konusu olursa bu sefer tevil devreye giriyor. O bunu söylememesi lazımdı fakat söylediye mutlak surette bir hikmeti vardır. Bu sefer ne oluyor, yine o kişi kutsallığını koruyor, siz yanlış yöne yönlendirilme gibi bir garabeti yaşamış oluyorsunuz.

Sonuç olarak şunu ifade etmek istiyorum: Bu türlü bilgiler yani sözüm meclisten içeri, Kur'an ayetlerini bir Müslüman'ın sadece okuması yetmiyor, bunu aynı zamanda hayat tarzına dönüştürmesi gerektiği kanısındayım. Bunu nedenini sizlere ifade edeyim, söyleyeyim. Bir gün televizyondan çıktım, Ulus'taki iş yerimize geldiğimde şekil itibarıyla bir hacı efendi dedi ki: Hocam ağzından bal akıyor, Allah razı olsun, ne kadar güzel söylüyorsun vs. Bu televizyona herkesin çıkmadığı dönemlerdeydi. "Ama ben biliyorum ki sizi konuşturtmuyorlar. Bir de konuşabilseniz var ya..." Tabii o zaman biraz üzüldüm ve gerildim. Dedim ki, hacı baba senin neleri konuşmadığım ko-

nusundaki düşüncelerini ben açmaya çalışayım; faizdi, rüşvetti, zinaydı, Yahudilerle alakalı hususlardı vesaire bunları konuşmadığımdan herhâlde rahatsızlandınız. Size şunu cümle olarak söyleyeyim, bundan sonrasının takdiri size ait. Bu toplumda namazın farz olduğunu bilindiği hâlde onun **faz** olduğunu bilmediği için kılmayan kaç kişi var, yalanın haram olduğunu bilmediği için yalan söyleyen kaç kişi var ve buna benzer muharrematla ilgili veya helallerle alakalı olarak bilseydim yapmazdım, bilmediğim için yapmadım diyebilecek hiç kimse var mı? Yok. O zaman...” Özet olarak şunu ifade etmeye çalışıyorum: Biz hiç mi hiç din alimi, hoca, müftü bize rehberlik etmese bile geleneksel kültürün içerisinde en azından “marifetün nefsi ma leha vema aleyha amelen” düsturuyla lehimize ve aleyhimize olacak şeyleri bilebilecek kadar bir dinî altyapıya sahibiz. Ama işin özü, bu altyapıdaki bilgiyi kuvveden fiile dönüştüremiyoruz. Bir türlü eylem birlikteliğimiz yok. Onları yapmadığımız için de bizim üzerimizde bunların yansımalarını göremiyoruz diye düşünüyorum.

Bu ortamın hazırlanmasında emeği geçen Türkiye İlahiyatçılar Birliği Vakfının Sayın Başkanı ve bütün yöneticilerine, zaman ayırıp bizi dinleme nezaketinde bulunan sevgili seyircilere ve siz değerli hocalarıma uzaktan yakından teşrif edip geldiğiniz için şükranlarımı arz ediyor, bu birlikteliklerin hayırlara vesile olmasını Cenab-ı Hak’tan niyaz ediyorum.

TEŞEKKÜR KONUŞMASI

Prof. Dr. Mustafa BAŞ

Mütevelli Heyet Başkanı

Kıymetli Hocalarım ben özellikle katılımlarınız ve verdiğiniz bilgileriniz için çok teşekkür ediyorum. Mustafa YILDIRIM Hocam'a özel teşekkür ediyorum, Eskişehir'den buraya kadar bir alo dememizle canı gönülden koşarak geldi, burada güzel bir birliktelik oldu. İnşallah, temennimiz bu aktivitelerin düzenli bir şekilde devam etmesi. Recep Hoca'mın başkanlığında üç kişilik bir kurulumuz var, o kurul gelecek olan konuyu da tespit edecek, yine böyle bu çalışmaları devam ettireceğiz. Bu çalışmalar, çözümlendikten sonra **edite edilerek** kitap olarak basılacak. Arzumuz Türkiye'deki bütün ilahiyat fakültelerine göndermek, ikişer üçer adet, belki daha fazla. Yine ilahiyatlar dışında ilgili mercilere bunları ulaştırıp, burada bizim problemlerle ilgili oluşan düşünceleri birileri okusun, kendisine buradaki fikirlerden bir çalışma alanı bulsun. "Burada şöyle bir cümle var, bu cümleyi biz bir araştıralım" **diyebilir. belki birisi bunun üzerine bir doktora çalışması düşünebilir.** Bazen bir cümlemin bir kitaba dönüştüğünü biliyoruz.

Ben tekrar hem hocalarımıza hem de sabırla oturumları takip eden siz değerli arkadaşlarımıza teşekkür ediyorum.

Din Anlayışımızdaki
Sorunlar ve Kaynakları

ÇALIŞTAYI

Din Anlayışımızdaki Sorunlar ve Kaynakları

ÇALIŞTAYI

Türkiye İlahiyatçılar Birliği Vakfı Yayınları-4